

Gorice
ne damo!

ZGODBE O SPOMINU IN POZABI

KAJA ŠIROK

KALEJDOSKOP
GORIŠKE PRETEKLOSTI

zbirka
kulturni
spomin

KALEJDOSKOP
GORIŠKE PRETEKLOSTI
Zgodbe o spominu in pozabi.

KAJA ŠIROK

ZALOŽBA ZRC, 2012
ZBIRKA KULTURNI SPOMIN

KULTURNI SPOMIN, knjiga 2

Urednica zbirke Tanja Petrović

KALEJDOSKOP GORIŠKE PRETEKLOSTI. Zgodbe o spominu in pozabi.

Avtorica Kaja Širok

Recenzenta Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Velikonja

Jezikovni pregled Irena Destovnik

Slikovno gradivo MNZS, PANG, Goriški muzej in zasebni arhiv S.C.

Oblikovanje Tanja Radež

Prelom Alten 10

Izdajatelj Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje

in Muzej novejšje zgodovine Slovenije

Založnik Založba ZRC

Glavni urednik Aleš Pogačnik

Za založnika Oto Luthar

Tisk DZS d. d., Ljubljana

Naklada 300

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(450.367)"1943/1947"

94(497.473)"1943/1947"

316.7

ŠIROK, Kaja, 1975-

Kalejdoskop goriške preteklosti : zgodbe o spominu in pozabi / Kaja Širok ; [slikovno gradivo MNZS, PANG, Goriški muzej in zasebni arhiv S. C.]. - Ljubljana : Založba ZRC, 2012. - (Kulturni spomin, ISSN 2232-3872)

ISBN 978-961-254-403-4

264309760

©2012, Založba ZRC, Ljubljana

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789612544034>

Gorice
ne damo!

KAZALO

7 UVOD

11 I. »NE MORTE ZAVZET DRUGEGA STALIŠČA«

16 II. TEORIJA SPOMINA

- 16 1.1 Pripovedovati in poslušati življenjske zgodbe
 - 19 1.2 Individualni in kolektivni spomin
 - 23 1.3 Zgodovina in pripovedi življenjskih zgodb.
Zgodovinarji ali zbiralci preteklosti?
 - 29 1.4 Intersubjektivnost in pripovedi življenjskih zgodb
 - 32 1.5 Odnosi v preučevanju ustne zgodovine
 - 35 1.6 Mediji in pripovedi življenjskih zgodb.
Presežek spomina ali pomanjkanje spominov?
 - 39 1.7 Sheme preteklosti, bliski spomina in taktike intervjuvanja
-

45 III. SPOMIN PROSTORA

45 III.1 Na poti v Evropo

- 45 1.1 Oblikovanje skupinskih skupnosti v obmejnem prostoru
- 55 1.2 Zadnja meja »stoletja katastrof«: *mit malega Berlina*
- 67 1.3 Mesto na meji: Gorica/Gorizia/Görz/Gurize
- 76 1.4 Prebivalci – Goričani, Furlani, Italijani, Slovenci

- 88 **III. 2 Zgodovina okupacij in osvoboditev mesta (1943–1947)**
- 90 2.1 Druga svetovna vojna na Goriškem
- 90 2.1.1 *Kapitulacija Italije in nemška zasedba Gorice*
- 101 2.1.2 *Konec vojne, »slovanska okupacija« in slovenska osvoboditev*
- 110 2.2 Zavezniška vojaška uprava
- 117 2.3 Obisk mednarodne komisije

131 **III. 3 Razdeljeno mesto: spomini na Gorico (1943–1947)**

- 131 3.1 Kolektivni spomin: dve kulturi
- 140 3.2 Manifestacije identitete
- 152 3.3 Meja

159 IV. PROSTOR SPOMINA

- 163 1.1 Svetišča in bojišča spomina
- 170 1.2 Oporekani kraji in komemoracije

**181 ZAKLJUČEK:
MED PRETEKLOSTJO IN PRIHODNOSTJO**

185 LITERATURA IN VIRI

UVOD

Goriški kalejdoskop pripoveduje o odnosih in življenju ljudi ob meji. Meja je tu razumljena večplastno, kot državna meja, prostorska meja, časovna meja med tem, kar se je zgodilo, in današnjim pomenom teh dogodkov. V knjigi razpravljam o preteklosti, ki ta prostor deli, in sedanjosti, ki vsaj na videz ta prostor združuje. Pripovedujem o mestu Gorica, ki si ga lastijo pripadniki obeh nacionalnih skupnosti, o borbi za odrešitev in svobodo, o odnosu med ljudmi, ki se sprehajajo ob isti reki, kupujejo v istih trgovinah in jedo podobne jedi, pri tem pa ohranjajo tanko linijo medsebojne različnosti, miselno konstruiran prepad, ki med njimi zaradi drugačnosti utrjuje distanco. Meja, ki je iz pokrajine vizualno izginila decembra 2007, ostaja kriterij prostorskega ločevanja in oblikovanja identitete, ki upravičuje obstoj posamezne skupnosti. Sprašujem se, kako posameznik definira svojo identiteto in kako se ta oblikuje v medsebojnih vplivih. Do kje so fizične meje preoblikovane v mentalne in na kakšen način so te med prebivalstvom predstavljene, utrjene v nazor in način mišljenja tukajšnjih ljudi. Je oblikovanje identitete povezano z obstojem drugega v prostoru in na kakšen način se ti dve identiteti sooblikujeta?

Na postavljena vprašanja odgovarjam kot zgodovinarica. Ob odkrivanju nekdanih dogodkov in pojasnjevanju povojne zgodovine Goriške se zavedam, da sem kot domačinka tudi sama del študije. Različne interpretacije istih preteklih dogodkov potrjujejo, da je selektivno obujanje preteklosti del procesa oblikovanja identitete, v kateri pogled na preteklost potrjuje potrebe, ki jih skupnosti narekuje sedanost. Nekateri dogodki in njihove interpretacije so obujeni, drugi poudarjeni ali zanikani. Proces oblikovanja nekdanih podob vodi k spremenljivim, aktivnim predstavitvam dogodkov iz našega življenja, ki definirajo nas, druge in naše okolje.

Ker sem želela ugotoviti, kako ljudje vrednotijo pretekle dogodke in kako se jih spominjajo, sem na terenu zbirala pričevanja starejših ljudi o medvojnem in povojnem obdobju. Pridobljene življenjske zgodbe so me povezale z izkušnjami posameznikov, ki so mi s časovne distance opisovali svojo mladost, svoje izkušnje in v okolju oblikovane vrednote. S posameznikove ravni sem prehajala na kolektivno raven, na razumevanje odnosa med spominom in zgodovino, med ranami preteklosti in zamerami, tako trdovratnimi, da so z njimi gradili spomenike.

S pomočjo zbranih življenjskih pripovedi in drugega gradiva sem analizirala oblikovanje in utrjevanje interpretacij o preteklosti obeh strani. *Goriški kalejdoskop* nam prav s pomočjo ustne zgodovine pokaže, kako se oblikujejo nacionalne historične naracije z ozirom na institucionalizirano ločevanje spominov. Vsaka od obeh skupnosti, tako italijanska kot slovenska, na svoj način interpretira iste dogodke in jih razume na različen način.

Družbeno se v človeškem spominu odraža v načinu spominjanja preteklih dogodkov in v vsebini zapomnjenega. Zrcali se tudi v raznovrstnosti obujenih interpretacij in v skupinah, ki te interpretacije vzdržujejo. Spomini nastajajo v odnosu do okolja, v katerem posameznik vzdržuje svojo kolektivno identiteto. Kaj iz preteklosti in na kakšen način se spominjajo Italijani in kaj Slovenci, npr. kdo je v vojni zmagal in kdo jo je izgubil, je odvisno od tega, da se je njihovo razumevanje preteklosti oblikovalo na različnih kolektivnih spominskih zemljevidih. Ta proces poteka s pomočjo različnih

mentalnih filtrov, ki oblikujejo drugačne interpretacije dogodkov in različne spomine. Obmejne spominske skupnosti bom torej analizirala in interpretirala glede na uporabljene diskurzivne forme in mentalne filtre. Pripovedovalčev pogled na preteklost se je oblikoval v dihotomiji s tolmačenjem preteklosti in z izkušnjami pripadnikov druge skupnosti. Druži jih linija ohranjanja tiste različice preteklosti, ki potrjuje negovano podobo skupnosti. Čeprav sta navzven obe obmejni skupnosti enotni tvorbi, jih družbeni in politični dejavniki drobijo v različne spominske skupnosti.

Termin spominski zemljevidi izhaja iz študije mentalnih zemljevidov družbene preteklosti¹ in časovnih mejnikov, okoli katerih se oblikujejo pripovedi o pomembnih nacionalnih dogodkih posamezne skupnosti. Na podlagi njihove interpretacije se spominski zemljevidi obeh skupnosti razlikujejo tako z nacionalne kot ideološke optike. Oblikovanje spominskih zemljevidov sem analizirala z metodo analize dogodkov iz obdobja med kapitulacijo Italije septembra 1943 in nastankom nove državne meje septembra 1947. Ti dogodki so do danes vir različnih, dihotomnih in med seboj nasprotujočih si interpretacij zgodovine območja, na katerih prebivalstvo gradi različni skupnostni identiteti. Še zlasti sem se ukvarjala z dogodki iz pomladi 1946, ko je območje obiskala mednarodna komisija za določitev meje. V tem obdobju je moč nad dotlej prevladujočim ideološkim bojem prevzel nacionalni interes v zvezi z zahtevami za mesto Gorica, ko so ljudje opredeljevali svojo identiteto znotraj polarizirane nacionalne delitve. Predstavljeni način interpretacije zgodovinskih dogodkov in spominov nanje je botroval odločitvi za izbiro nacionalne optike kot podlage za analizo spominskih skupnosti. Kot je mogoče oceniti z današnje perspektive, so bile takratne odločitve posameznika o tem, na kateri strani mesta bo manifestiral svojo pripadnost, odločilne za oblikovanje njegove identitete, in sicer ne glede na njegovo predhodno ideološko naravnanoost.

¹ Zerubavel, Eviatar: *Mappe del tempo – Memoria collettiva e costruzione sociale del passato*. Bologna: Il Mulino, 2005.

Knjiga je razdeljena na pet delov. V prvem delu, ki je predgovor k študiji, pojasnujem njen nastanek in na kratko opišem potek terenskega dela na obeh straneh meje.

V drugem delu predstavljam teoretični okvir študije, ki raziskuje odnos med zgodovino in ustno zgodovino, pojasnjuje razliko med individualnim in kolektivnim spominom, v raziskavo pa vpeljujem koncept intersubjektivnosti. Za pojasnjevanje odnosov med pričevalcem in raziskovalcem, pridobljeno pripovedjo in dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje spominov, v raziskavo vpeljem koncept *flashbulb memories*, shemo, na kateri gradim v nadaljevanju.

Tretji del z naslovom Spomin prostora je razdeljen na tri sklope. V njem poudarjam oblikovanje spomina s pomočjo diskurza in analiziram procese oblikovanja kolektivnega spomina na obmejnem območju. V prvem sklopu, ki sem ga poimenovala Na poti v Evropo, iz sedanje situacije orišem obmejni prostor ter medijske diskurze, ki opisujejo preteklost območja pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo in schengensko območje. V drugem sklopu, poimenovanem Zgodovina okupacij in osvoboditev mesta, pojasnujem, kateri dogodki so oblikovali zgodovino mesta ter na kakšen način oblikovane nacionalne historične naracije pripovedujejo zgodovino druge svetovne vojne in obdobja Zavezniške vojaške uprave. V tretjem sklopu z naslovom Deljeno mesto: Spomini na Gorico predstavim iste dogodke s pomočjo spominov ljudi, ki so jih doživeli. Zanima me, kako posamezniki tolmačijo svoje spomine in do katere mere so ti neuglašeni z interpretacijo spominov pričevalcev druge narodne skupnosti. Predvsem me zanima, na kakšen način so dogodki, ki so se na območju zgodili pred nastankom meje, vplivali na oblikovanje identitete posameznika ter kako so se te izkušnje izkristalizirale v spominskih naracijah. Za te trdim, da temeljijo na drugačnih izkušnjah in interpretacijah vojnih ter povojnih dogodkov in so locirane na različno oblikovanih spominskih zemljevidih.

V četrtem delu, poimenovanem Prostor spomina, odgovarjam na vprašanje o vlogi spomenikov, obeležij, komemoracij ter drugih s prostorom

povezanih praks v procesu oblikovanja obeh skupnosti. Na konkretnem primeru Sabotina, nosilca pomenljivih, a različnih sporočil o preteklosti območja, analiziram oblikovanje identitete na zanikanih krajih spomina in spore, ki jih ta sporočila netijo med današnjimi prebivalci.

Peti del prinaša sklepna razmišljanja. S podnaslovom Med preteklostjo in prihodnostjo sem želela poudariti ciklična pogajanja obeh skupnosti s svojo preteklostjo. V zaključku ponovno poudarim, kako v selektivnem izboru določenih spominov posameznik s svojo naracijo poudarja tisto preteklost, ki oblikuje kolektivni spomin skupnosti in tako utrjuje svojo kolektivno pripadnost. Prav v obmejnem prostoru se omenjeni procesi kažejo v polni razsežnosti.

Knjiga je nastala na podlagi doktorske disertacije, ki sem jo zagovarjala leta 2009 na Univerzi v Novi Gorici, in znanstvenih člankov, objavljenih v znanstvenih publikacijah med letoma 2009 in 2012.

I.

»NE MORTE ZAVZET DRUGEGA STALIŠČA«

Bom zaprosila, kar imajo v arhivih o meni. Naredim to preko enega odvetnika, da zgleda cela zadeva resna, ma za celo familio. Sem bila titina, seveda, sem se borila za Jugoslavijo. Za njih sem bila jst proti njim, ma jst nisem bila proti Italiji, samo tako je, da oni se morajo zavedat, da jst imam pravico pršať, da se malo boljše živi. Po vojni da se malo boljši živi, in zato sem tudi zadnjič povedla tuki, kako je bilo, da sem jst izbrala Slovence. Se spomnite? Ma to ni menjalo prou nič. Do konca vojne smo tolko riskirali, vsi Slovenci, prav vsi. K Nemc ni gledu, kolko ti je nrdu, če si bil proti, te je pelju, fašisti pa da ne govorimo, ma tisti so povrhu še bli bolj ignorantni. Ja, ne morte zavzet drugega stališča od takega, kot sem ga zavzela. Kaj bom hodila z njimi? Da me bodo zmerjali naprej? Ma kaj so padli z majhnega ... To gre skoz naprej, saj videte, kaj delajo v Trstu. V Gorici se je pomirilo, je mal drugačno, ma v Trstu je prav grozno. Danes sem gledla televizijo, ma sem prou ihtava. Sem se malo usedla, glih numalo, k se hitro utrudim, sem gledala to, k je zdej obletnica, to od foibi. Ma dejte, je eden, ki so ga vrgli v foibo, en učitelj, k se je edini rešil, ki si je pomagali in se je rešil ... ime ... recimo, da je bil Benedetti, ma tisti je bil Benedetič! Kej takega! Samo ga videt, je bil prou en muso di ščavo² sem rekla jst. Ma tisti je glih tako že ndrú eno izbiro za njega, si je izbral bit Italijan. Ben bodi Italijan in bodi tiho ... je res al ni res? Ja, ma ne pomaga in jst ne molčim.

Adele D. (Gradišče ob Soči, l. 1926), int. 9. 2. 2008³

² *Muso di sciavo*: dobesedno, obraz Slovana; uporabljeno kot slabšalnica, pogosto del zmerjanja.

³ Intervju je potekal dan pred italijanskim dnevom spomina / *Il giorno del ricordo*. Marca 2004 je italijanski parlament določil 10. februar, dan podpisa pariške mirovne pogodbe iz leta 1947, kot dan spominjanja in komemoriranja žrtev fojb in eksodusa italijanskih optantov iz Istre, z Reke in iz Zadra.

Njen pogled je odločen, z rokami objame kolena in strese z glavo: »Ne, ne. Jst ne molčim,« ponovi. Vneto razpravlja o Kosovu, bazoviških žrtvah, Kozakih, položaju slovenskih šol v Gorici, Francu Jožefu. Štiri ure na Via terza armata minejo v hipu, diktafon je že zdavnaj ugasnil, intervju je že na začetku prešel v pogovor, klepet o aktualnih dogodkih, ki polnijo naslovnice časopisov. Iz sedanjosti se vračava v preteklost, v njeno otroštvo na podeželju, k zbiranju starega orožja, delu za partizane, pregledava njeno trenutno zdravstveno stanje in se ponovno spustiva v povojni čas na Goriškem in k dogodkom, ki so jo zaznamovali za celo življenje. Pripoveduje mi zgodbe o prebivalcih mesta, njihovih usodah, prihodu Američanov, Gorici septembra 1947.

Nadaljuje z zgodbo o bratu, ki je na poti v koncentracijsko taborišče zbežal z vlaka, o materi samohranilki, ki je družino preživljala z »metanjem kart«,⁴ seznanim se z njenimi podvigi med nemško okupacijo mesta in spoznam latentne odnose med prebivalci mesta. Kolikokrat je na žalitev *brutta ščava* odgovorila z eno šberlo, 'klofuto'. In nosila njene posledice. Vendar Adele ni bila edina *brutta ščava* v Gorici in nima edina tako nenavadne življenjske zgodbe, o kateri bi lahko posneli film. Takih in podobnih zgodb je na Goriškem veliko, ohranjajo se v domačem okolju, kjer se ustno prenašajo iz roda v rod. Na vseh teh zgodbah, pričevanjih prebivalcev mesta in odnosih med njimi, tem polju med doživetim in zapomnjenim, gradijo odnose tudi današnji prebivalci obeh mest. Maja 2004 na Transalpini stereotipi niso izginili v evforiji razširjene Evrope, ostali so tam poleg vseh ščavov, komunistov, fašistov, esulov. Ščavi v Gorici so in pijejo kafe v istih barih na Korzu kot fašisti.

Prepustimo za trenutek Goričanke in Goričane popoldanskemu espresso in se vrnimo na začetek zgodbe, ki je botrovala nastanku pričujoče monografije. Morda bi morala opozoriti, da sem na tem območju doma, da sem z zgodbami iz goriške preteklosti odraščala in so zame del obmejnega vsakdana. Kot

⁴ Z vedeževanjem iz kart (op. avtorice).

otrok sem zelo rada poslušala zgodbe o Amerikanih,⁵ zaveznikih, ki so po vojni upravljali območje in otrokom delili čokolado, bonbone in drobna darila. Zgodbe so govorile o zlatem povojnem obdobju, ko nihče ni stradal in so se vsi imeli lepo – seveda pod Amerikani. Mojo domišljijo o dobrih Amerikanih so dodatno bogatili paketi, ki jih je teta Rina pošiljala iz Amerike. Daljna sorodnica se je namreč med zavezniško vojaško upravo poročila z ameriškim vojakom in nam vsako leto ob praznikih pošiljala pakete. V pošiljkah so za otroke prihajale sintetične pižame Walt Disney, oblekice na kamufče,⁶ za moške majice Fruit of the Loom, za vse žvečilni gumiji Wrigley's. S časovne razdalje dvajsetih let trdim, da so bili paketi iz Amerike za nas otroke drugo novo leto.

Ko so leta minevala in z njimi otroške želje po sintetičnih pižamah, se je spremenilo tudi moje zanimanje za zlato obdobje Amerikanov. Predvsem me je začela zanimati dediščina zavezniške vojaške uprave v našem prostoru. Zakaj se ljudje spominjajo samo Amerikanov in ne tudi Angležev? Kakšna je bila v tem prostoru vloga obeh skupin in ali je njihova prisotnost ta prostor kulturno spremenila?

Odgovore na zastavljena vprašanja sem najprej iskala med starejšimi v domačem krogu, kjer so se vsi radi spominjali *bugi wugija* in *laki strika* ter te dogodke prepletali z manifestacijami in *mižerjo*.⁷ Nič nisem vedela o povojnih manifestacijah in o tem, da so zavezniki po vojni zapirali ljudi. Spraševala sem o koncu vojne in tako opevanih zlatih časih, odgovori pa so prinašali demonstracije, čerine, preganjanja in, kljub vsemu, veselje. Pogosto sem slišala: »Ma, ti tega ne moreš razumet.« Česa torej nisem razumela, čustev, ki so jih ti spomini obujali, ali položaja, v katerem se je Goriška znašla po letu 1945?

Da bi bolje razumela povojni položaj na Goriškem, sem začela zbirati ustna pričevanja. O vplivu ustne zgodovine na sodobno zgodovinske pisarje so izšla številna strokovna dela, najpomembnejši prispevek ustne zgodovi-

⁵ *Amerikani*: uporabljeno v pogovornem jeziku: 'ameriški vojaki, Amerikanci' (op. a.).

⁶ Volančki na obleki (op. a.).

⁷ Plesali so *boogie-woogie* (stil plesa) in kadili cigarete *Lucky Strike*. *Mižerja*: pogovorno, iz italijanske besede *miseria*: 'beda, siromaštvo, uboštvo' (op. a.).

ne k razvoju zgodovinopisja pa je, da z njeno pomočjo spoznavamo poglede, izkušnje in upanja posameznikov in skupin ljudi, ki jih zgodovina opredeljuje kot »spregledane«, male ali navadne ljudi. V intervjujih so o svojih izkušnjah, predstavah, željah spregovorili posamezniki, ljudje, ki niso zasedali pomembnih funkcij in niso igrali »pomembnih zgodovinskih vlog«. Kljub temu pa se vedno bolj zavedamo, da so prav pripovedi o vsakdanu, hrepenenju in posameznikovih idealih neprecenljiv vir o njihovem doživljanju preteklosti in njihovi emocionalni vpetosti vanjo. Knjiga temelji na dvaintridesetih intervjujih z osebami, rojenimi pred letom 1934, in nedoločenem številu s tem območjem povezanih zapisanih spominov. Del v knjigi predstavljenih življenjskih zgodb sem s pričevalci posnela sama, audio-video intervjuje pa skupaj z italijanskim sodelavcem Alessandrom Cattunarjem.

Ljudje so se različno odzvali na mojo željo, naj pripovedujejo o sebi in svoji preteklosti. Ko sem na začetku pomladi odhajala intervjuvat neko pričevalko, me je nona⁸ vprašala, zakaj odhajam k njej. »Da mi pove svojo zgodbo, kako je blo,« sem ji, kot že neštetokrat prej, odgovorila. »Aja, ma je bla ona v partizanih? Meni se ni zdelo, da ma kej za povedat,« je dodala. Starejši ljudje razumejo zgodovino kot zgodbe o junakih in borcih, velikih bitkah in političnih odločitvah, zato ne preseneča, da jih je v zadrego spravljala moja želja, da o svojih izkušnjah in preteklosti tudi oni kaj povedo. Še vedno so namreč prepričani, da so njihove zgodbe preveč običajne, da bi bile zanimive, in preveč dolgočasne, da bi jim drugi prisluhnili. Tako se sčasoma ti spomini umikajo, pozabljajo in odhajajo skupaj s svojimi pričevalci. Spomin se uklanja sedanjosti in njenim potrebam; te določajo, katerih dogodkov se je treba spominjati, način njihove interpretacije in kakšen nauk ohranjati za poznejše rodove.

Cilj pričujoče monografije ni zapolniti vrzeli, nastale ob izgubljanju nekaterih spominov, želim pa si, da bi pomagala bolj razumeti in poznati

⁸ Primorsko narečno: stara mama (op. a.).

individualne izkušnje prebivalcev Gorice in njene okolice med letoma 1943 in 1947 ter današnje kolektivne odnose med prebivalci obeh mest.

Izhajam iz trditve, da je družbeni pomen nekdanjih dogodkov odvisen predvsem od tega, kako so ti dogodki strukturirani v posameznikovi naračiji; način strukturiranja je odvisen od kolektivnega spominjanja preteklosti. V mešanih okoljih, predvsem na obmejnih območjih, kjer so nacionalne identitete fizično razmejene z mejami, se zgodovinski dogodki uvrščajo na različne spominske zemljevide. Na Goriškem, ki jo v tem kontekstu razumem kot območje obeh mest skupaj z zaledjem, se spomini na enake dogodke iz preteklosti oblikujejo v diametralno nasprotujočih si shemah. Ti spomini se v prostoru delijo dvakrat, in sicer po nacionalni (linearna delitev) in ideološki liniji (vertikalna delitev).

Opisani križni položaj na Goriškem opozarja na različnost in kompleksnost oblikovanja predstav o preteklosti. Iste dogodke različne skupnosti različno interpretirajo in zato oblikujejo nasprotujoče si spomine. »Spomini na konflikt so tudi konflikti spomina,«⁹ piše Burke, sama pa dodajam, da se prav v opisanih konfliktih kažejo identitetne izbire prebivalstva, različne »zamišljene skupnosti« Goričanov.¹⁰ Ta pomena polni stavek povzema tudi bistvo, okoli katerega bom razvijala zgodbo.

⁹ Burke, Peter: *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Založba Sophia, 2007, str. 78.

¹⁰ Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.

II. TEORIJA SPOMINA

1.1 PRIPOVEDOVATI IN POSLUŠATI ŽIVLJENJSKE ZGODBE

L'altra volta quando siete venuti. Il piacere di aver raccontato queste cose che le sentivo tanto ... perché qui in casa non è che ai ragazzi interessi molto quello che hanno fatto i genitori e questo è stato un bel motivo per vuotare il sacco.¹¹

Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007

Mami je en stric pustu hišo. Mama je bla z Barkovlji. Veš, ki je slabo, k nismo se nikoli pogovarjali doma, kako je blo. Smo mularija tekli po soje, igrali, djelali vse sorti in nismo nikoli se denli v diškoroš, da bi se pogovarjali in prašali, da bi nas brigalo kej. In k smo en tolko pršli k pameti, je mama že umrla. In je bla že spjet wuojna.

Julijana Š. (Kromberk, l. 1916), int. 14. 8. 2005

Vsako spominjanje je iskanje in dajanje smisla zgodbam iz preteklosti. Osebo, ki se spominja, pravzaprav prosimo, naj da smisel dogodkom, ki jim je bila neposredno ali posredno priča. Pripoved je pomemben vir spoznavanja in poglobljanja razumevanja ne samo zgodovine oz. polpreteklih dogodkov, temveč tudi nas samih in našega odnosa do sveta okoli nas. V svojem članku o spominu in spominjanju v družinskih pripovedih avtori-

¹¹ Zadnjič, ko sta prišla. Zadovoljstvo, da sem lahko pripovedovala te stvari, to, kar sem čutila ... zakaj tukaj doma otroci niso ravno zainteresirani za prigode svojih staršev, in ravno to je bil lep razlog, da sem se lahko izpovedala ...

ca Robyn Fivush predpostavlja, da je avtobiografski spomin¹² zgrajen v družbenih interakcijah, v katerih so posamezni dogodki in njihove interpretacije poudarjeni, deljeni, pogajani in izpodbijani. Pri tem avtorica izhaja iz trditve, da smo človeška bitja pripovedovalci zgodb, s pomočjo katerih razumemo svoj svet in sebe same.¹³ Ljudje v vsakdanjih interakcijah govorimo o sebi in oblikujemo mnogovrstne narativne identitete, ki se spreminjajo glede na okoliščine in kontekste, v katerih so pripovedovane. Čeprav pripovedovanje o vsakdanjih dogodkih vključuje oblikovanje osebnega »jaza« in tako rabi sprotnemu ustvarjanju njegove kontinuitete, so koncepti, razprave, sistemi razlaganja dogodkov, ki jih uporabljamo v takšnih pripovedovanjih, del pridobljenih struktur. Družbeno okolje in medsebojni odnosi oblikujejo zgodbe, ki jih ljudje pripovedujejo o sebi, in hkrati ustvarjajo občutek »jaza«.¹⁴ Način, kako ljudje definirajo same sebe in svojo identiteto, ni nikoli trdno določen, temveč spremenljiv v času in prostoru. Po Eriksonu je identiteta konfiguracija sebe, ki se spreminja v času.¹⁵ Identitete so tako utemeljene na tem, kaj je poudarjeno in kaj prezrto, in vodijo v selekcijo spominov, v pomnjenju in pozabljenju.

To, kar je pomnjeno, izbrano in delno obnovljeno, pa ni samo del aktivnega posameznikovega zavedanja, temveč potrebuje tudi potrditev dru-

¹² Avtobiografski spomin je definiran kot spomin o sebi in se razlikuje od enostavnega spominjanja dogodkov po tem, da vključuje tudi informacijo, zakaj je ta dogodek zanimiv, pomemben (...), bistven za osebo, ki pripoveduje (Fivush, Robyn: Remembering and reminiscing: How individual lives are constructed in family narratives. *Memory Studies*, Vol. 1, 2008, št. 1). Ustna zgodovina je dialoška naracija, ki ima kot temo preteklost in izvira iz srečanja med subjektom, ki ga bom imenovala pripovedovalec, in drugim subjektom, ki ga bom imenovala raziskovalec, ponavadi je posredovana preko diktafona. *Story telling* je ustni prenos pripovedi znotraj družinskega in kolektivnega, je pripoved o pripovedovanem. *History telling* tako kot *life history* ne obstaja v naravnem pogovoru. Je tip pripovedovanja, dialoga med pripovedovalcem in raziskovalcem, ki vnaprej oblikuje narativni prostor pripovedovalca, ta pa zgodbo pripoveduje na način, ki ga ne bi uporabil v drugem kontekstu ali z drugim poslušalcem (Portelli, Alessandro: *Storie orali: Racconto, immaginazione, dialogo*. Roma: Donzelli editore, 2007, str. 75–77).

¹³ Fivush, Remembering and reminiscing, str. 50.

¹⁴ Pasupathi, Monisha: Silk from sow's ears: Collaborative construction of everyday selves in everyday stories. *Identity and Story: Creating Self in Narrative* (ur. D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich). Washington: American Psychological Association, 2006, str. 129–150.

¹⁵ Nav. delo: Introduction, str. 7.

gih. Postati mora del diskurzov, ki jih deli z drugimi, šele te si posameznik prilasti in jih prepozna kot oblikovalce svoje identitete.¹⁶ Proces oblikovanja identitete v tem delu razumemo kot

proces družbenega pogajanja, v katerega posameznik vstopi, ga modificira ter rekonstruira na podlagi diskurzivnih praks. V vsakem primeru sta tako konstrukcija kot percepcija proizvoda družbenega dogovora. Predpostavljamo tudi, da je gradnja individualnega spomina nerazdružljiva od kolektivnega »jaza«, saj individualni spomin nikoli ne zmanjša vrednosti kolektivnega. Vloga jezika v organizaciji spomina ter socialne identitete je tu ključna; je obenem sprožilec ter pričevalec socialne plati individualnega spomina.¹⁷

Izhajajoč iz zadnje trditve, ki postavlja jezik kot ključni dejavnik oblikovanja diskurzov o spominu, bom gradila svoje nadaljnje razumevanje vloge spominov v oblikovanju identet(e) prostora. Spomini niso le preteklost, saj so del zdajšnjega trenutka in se oblikujejo v nenehno nastajajoči dialektiki med nami in drugimi znotraj pripovedi o tem, »kdo smo in česa se spominjamo«.¹⁸ Ta proces pa je individualen in selektiven, saj si iste dogodke ljudje zapomnijo različno – kot so različne pripovedi, ki jih o dogodku oblikujejo. Pripovedovalec je v trenutku pripovedovanja drugačen od (o) sebe, ki se ji je ta dogodek zgodil ali je o tem izvedel, in pripovedovana zgodba o tem dogodku ne bo nikoli enaka prvi. Pogosto se je, kot piše Alessandro Portelli, med obema dejanjema zgodila evolucija njegove subjektivne zavesti in njegovega družbenega položaja, kar pripovedovalca vodi k spreminjanju, če že ne dogodkov, pa vsaj mnenj o njem, in tako načina naracije.¹⁹

¹⁶ Sciolla, Loredana: Memoria, identità, discorso pubblico: Il linguaggio del passato. *Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico* (ur. M. Rampazzi, A. Tota). Roma: Carocci editore, 2005, str. 22–23.

¹⁷ Carli, Augusto, Sussi, Emidio, Baša-Kaučič, Majda: History and Stories: Identity Construction on the Italian-Slovenian Border. *Living (with) Borders: Identity discourses on East-West borders in Europe* (ur. U. H. Meinhof). Aldershot: Ashgate, 2002, str. 35.

¹⁸ Fivush, str. 56.

¹⁹ Portelli, Sulla diversità della storia orale. *Storie orali*, str. 16.

Spomina torej ne moremo interpretirati ločeno od samih dogodkov, saj nastopa kot dejanje, kot obdelava dogodka in mnenja, ki si ga je o tem ustvaril pričevalec. Kot tak pove veliko ne samo o dogodku, temveč tudi o tem, kako ga je posameznik sprejel in kako se je v toku časa o njem oblikovala kolektivna sodba.²⁰ A vendar opisani vlogi posameznik – sprejemnik in kolektivno – oblikovalec nista tako enostavni, kot se zdi na prvi pogled. Kaj se zgodi prej? Sprejemanje in posledično oblikovanje spomina ali sprejemanje iz že predhodno oblikovanega (kolektivnega) spomina? Navsezadnje, kdo je tisti, ki izvaja dejanje spominjanja: posameznik ali skupnost?

1.2 INDIVIDUALNI IN KOLEKTIVNI SPOMIN

V pričujočem poglavju bom pojasnila in odgovorila na vprašanje, *kdo* je subjekt spominjanja. Govorimo o enem ‚kolektivnem spominu‘ (*collective memory*)²¹ ali o ‚skupku izbranih individualnih spominov‘ (*collected memory*)?²²

Obširnost podanega vprašanja bi zahtevala posebno razpravo, moj namen pa je ugotoviti, do katere mere je spominjanje individualno dejanje in do katere mere

²⁰ Portelli, Alessandro: What makes oral history different. *The oral history reader* (ur. R. Perks, A. Thomson). London – New York: Routledge, 2000, str. 63–86. – O kolektivni sodbi v času glej tudi: *Donne di frontiera: Vita società cultura lotta politica nel territorio del confine orientale italiano nei racconti delle protagoniste (1914–2006)*, Vol. 1 (ur. G. Musetti, S. Lamperello Rosei, D. Nanut, M. Rossi). Trieste: Il ramo d’oro, 2006, str. 13. – Grele, J. Roland: Movement without aim: Methodological and theoretical problems in oral history. *The oral history reader* (ur. R. Perks, A. Thomson). London – New York: Routledge, 2000, str. 38–52.

²¹ Pojem *collective memory* opredeljuje kako si skupina predstavlja svojo preteklost. Vključuje preteklost, ki si jo skupnost deli in katero komemorira. Ta preteklost uzakonja in podeljuje substanco identitete te skupine, njenega sedanjega stanja in vizije prihodnosti (Misztal, A. Barbara: *Theories of Social Remembering* Maidenhead: Open University Press, 2003, str. 158). V slovenščini se je za *collective memory* udomačil izraz ‚kolektivni spomin‘, ki pa ni povsem točen. Na terminološko nekompatibilnost prevoda z izvirnikom opozarjata znanstvenici Taja Kramberger in Marija Jurić Pahor, ki v svojih raziskavah uporabljata termin memorija, in poudarjata, da terminov spomin in memorija ne moremo enačiti. Memorija je nevrofiziološka funkcija, spomin pa z njo povezana kognitivno-psihična konstrukcija, ki mora najprej postati zavestna, da se jo lahko sporoča, ubesedi (cit. po Siegfried J. Schmidt v Jurić Pahor, Marija: Memorija in/ali spomin? Raziskovalni trendi in pojmovne zagate. *Razprave in gradivo*, št. 53–54, 2007, str. 208–209).

²² Pojem *collected memory* opredeljuje skupek individualnih spominov članov neke skupnosti; glej Olick, K. Jeffrey: *The politics of regret: Collective memory in the age of atrocity*. London, New York: Routledge, 2007, str. 23–33.

je kolektivno posredovano. Spominjanje je del človekovih kognitivnih funkcij, vsak oblikuje/nosi/ima svoje spomine na preteklost. Teorije o prevladi individualnega spomina nad kolektivnim poudarjajo, da je spominjanje individualni pojav, saj posameznik (sam) izraža bojzani, strahove, emocije, povezane z lastno preteklostjo. S tega vidika je spomin subjektivna izkušnja, ki pomaga pri oblikovanju posameznikove identitete, ima funkcijo ločevanja posameznika od drugih. Spominjanje je torej del notranjega sveta posameznika,²³ model posameznikove osebne izkušnje doživetega.²⁴ Sociolog Jeffrey Olick v analizi teorije individualnega spomina poudarja, da ta dejanje spominjanja pripisuje posamezniku: »Samo posameznik se spominja, najsi to počne sam ali v skupini, in vsako javno dostopno komemoracijsko dejanje je lahko interpretirano samo do stopnje, ko izvabi reakcijo v skupini posameznikov.«²⁵ Iz tega izhaja, da so posamezniki tisti, ki preteklosti dajejo neko (subjektivno) formo znotraj lastnih (individualnih) percepcij. A vendar niso vsi spomini v skupnosti, kot v nadaljevanju razprave trdi Olick, med seboj enaki. Različni (osebni) spomini so v isti skupini drugače vrednoteni, saj spomini nekaterih zahtevajo in si pridobijo več pozornosti kot drugi. Pogled v kolektivni spomin neke skupine pomeni navadno pogled v njen sloj, v podmnožico te skupine, ponavadi sestavljeno iz tistih, ki operirajo s sredstvi kulturne produkcije ali katerih mnenja so v skupnosti izjemno cenjena.²⁶

Nasprotna konceptu subjektivne narave spomina je teorija kolektivnega spominjanja, ki dokazuje obstoj kolektivne zavesti in zagovarja prednost kolektivnega značaja spomina. Francoski sociolog Maurice Halbwachs je v svojem epohalnem delu o kolektivnem spominu zakoličil trditev, da so spomini rezul-

²³ Lavenne, François-Xavier, Renard, Virginie, Tollet, François: *Fiction, Between Inner Life and Collective Memory: A Methodological Reflection*. Glej: www.bc.edu/publications/newarcadia/meta-elements/pdf/3/fiction.pdf

²⁴ Ricoeur, Paul: *Ricordare, Dimenticare, Perdonare: L'enigma del pasato*. Bologna: Il Mulino, 2004, str. 52–53. Francoski filozof Paul Ricoeur v analizi individualnega spomina navaja Husserla in poudarja, da je preteklost v domeni sedanjosti. Spomin zagotavlja posamezniku časovno kontinuiteto z lastno preteklostjo, prehajanje časovnih razdalj v procesu obujanja preteklih dogodkov. Ti so videni kot del nekega drugega časa, znotraj predstav in sprememb, ki jih posameznik razvije pozneje.

²⁵ Olick, *The politics of regret*, str. 23.

²⁶ Nav. delo.

tat kolektivne entitete.²⁷ Po njegovi teoriji spominjanje ni individualno dejanje, temveč poteka ob pomoči spominjanja drugih članov skupnosti. Spomini torej ne pripadajo posamezniku in ta ni vir dejanja spominjanja – spomini so del kolektivnih naracij, izposojeni iz pripovedi drugih, deljeni in posredovani znotraj pripadajoče skupine. Kolektivno v spominjanju se krepi ob komemoracijah, javnih slovesnostih ob pomembnih dogodkih, predvsem tistih, ki so krojili potek zgodovine posameznih skupin.²⁸ Individuum torej ni izviren subjekt, ki bi mu lahko pripisali oblikovanje lastnih spominov – to dejanje poteka znotraj danih družbenih (kolektivnih) okvirov. Družba (skupina) je namreč tista, ki določa, kaj je vredno spominjanja in kako, na kakšen način bo ta spomin ohranjen. Po Halbwachsu je družba tudi tista, ki vzdržuje in podpira kolektivni spomin, medtem ko lahko individualni spomin razumemo le, če ga interpretiramo znotraj skupine, ki ji pripada. Individualno spominjanje je obravnavano kot križišče kolektivnih vplivov in družbenih mrež, v katerih posameznik deluje. Spomini se prilagajajo trenutnim potrebam, pozicijam, stikom ipd. in za (natančno) obujanje preteklih dogodkov potrebujejo podporo spominov drugih članov iste skupnosti. Iz tega sledi, da je samo znotraj skupine mogoče rekonstruirati pretekle izkušnje in podrobno pripovedovati o preteklih dogodkih. V procesu spominjanja, kot nadaljuje avtor, tudi ne obujamo izvirnega dogodka iz preteklosti, temveč je ta (pre)oblikovan tako, da ustreza našim sedanjim predstavam, te pa so oblikovane v odnosu do na posameznika delujočih družbenih sil. Iluzorno je namreč misliti, da se spominjamo izvirnega preteklega dejanja in da so spomini neodvisni – samo v družbenem kontekstu so posamezniki sposobni predelati svoje lastne predstave v prisvojene modele skupine, ki ji pripadajo. Individualni spomin, ločen od kolektivnega spomina, je zgolj začasen in brez pomena. Čeprav kot posamezniki lahko sodelujemo v (preteklih) dogodkih, naš spomin ostaja kolektiven, ker vedno razmišljamo kot člani

²⁷ Halbwachs, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2001.

²⁸ Ricoeur, nav. delo, str. 54. Tudi: Misztal, nav. delo, Traverso, Enzo: *Il passato: Istruzioni per l'uso: Storia, memoria, politica*. Verona: Ombre corte, 2005, str. 23–24.

skupine. Samo znotraj kolektivnega posameznik razvija svoje ideje in preko prisvojenega mišljenja ohranja stik s skupino.²⁹

Ne prva ne druga teorija ne podata jasnega odgovora na vprašanje, kdo je tisti, ki se spominja. Pričujoče delo temelji na ustnih intervjujih, pričevanjih o tem, kako ljudje dojemajo preteklost območja. Poudarek je torej na individualnih prezentacijah preteklosti, kjer je posameznik tisti, ki se spominja. A vendar je iz zbranih zgodb razvidno, da posameznik oblikuje svoje spomine glede na pripadajočo skupino, znotraj kontekstov in predstav, ki potrjujejo članstvo v določeni skupnosti. Trdim, da ima spominjanje tako individualne kot kolektivne lastnosti in da sta oba tipa spomina v tesnem medsebojnem odnosu. Ta odnos bom definirala kot fluiden in recipročen – spomina vzajemno vplivata eden na drugega, se sooblikujeta in izgrajujeta. »Individualni spomin se vrši znotraj družbenega konteksta, spodbujajo ga družbena ravnanja, zaposlujejo družbeni cilji, vodijo in urejajo družbeno zgrajena pravila in vzorci, vsekakor ima družbene lastnosti.«³⁰

Intersubjektivni pristop k študiji spomina, ki ga zagovarjata sociologa Barbara Misztal in Jeffrey Olick, spomin interpretira znotraj družbenega konteksta, v katerega so vtakani spomini posameznikov. Čeprav so posamezniki tisti, ki se spominjajo, je ta proces družbena tvorba, ki jo oblikujejo dejavniki kolektivnega spominjanja, kot so jezik, komemoracijske prakse, rituali.³¹ To, česar se posamezniki spominjajo, izoblikuje družbena struktura, končno dejanje »spominjanja« pa izvršijo le posamezniki. Tako so obči simboli takšni zgolj dokler obstajajo s posamezniki – čeprav organiziranimi v širše skupine – in dokler jih ti posamezniki razumejo ter uporabljajo kot take.

O tem, kako se v skupnosti v času spreminja vrednost obćih simbolov, pričajo tako izginule komemoracijske prakse kot nove interpretacije preteklosti. Določene naracije in zgodovinske tematike, ki so bile aktualne pred desetletji,

²⁹ Misztal, nav. delo, str. 53–54.

³⁰ Nav. delo, str. 5.

³¹ Nav. delo, str. 6.

so danes zaradi spremenjenega političnega sistema ter posledično javnega konsenza o tem, kakšno je bilo to obdobje in kaj je prineslo, postale nezaželeni in nezanimivi. Vendar tega ne moremo posploševati, saj lahko upadu zanimanja za določene tematike sledijo porast zanimanja zanje in odgovori na njihove nove interpretacije. Potlačitev določenih tematik, bodisi zaradi bolečega (živega) spomina ali javne stigmatizacije teh dogodkov in spominov vpliva na to, kako spominjanje zaživi v naraciji in kakšen emocionalni naboj pripoved nosi.

Zgodovinarja, ki se ukvarja z metodo ustne zgodovine, bi lahko primerjali z zbirateljem, ki selektivno zbira spomine, izbira izseke zgodb in jih polaga v shematizirane naracijske strukture. Te družbeno pogojene naracije pa so selektivne in variabilne, tako v času kot glede na prostor nastanka.

1.3 ZGODOVINA IN PRIPOVEDI ŽIVLJENJSKIH ZGODB. ZGODOVINARJI ALI ZBIRALCI PRETEKLOSTI?

V enem od svojih najznamenitejših citatov je zgodovinar Pierre Nora dejal, da »toliko govorimo o spominu zgolj zato, ker ga je tako malo ostalo.«³² Danes bi težko rekli, da iščemo izgubljene spomine zato, ker jih je tako malo na voljo, kvečjemu jih iščemo in zbiramo, da bi lahko presodili različne historične diskurze zadnjih desetletij, in strukture, ki te spomine ohranjajo ali uničujejo. Pri svojem delu z ustnimi viri se zgodovinarji soočajo tako s problematiko verodostojnosti in pristranskosti preučevanih virov kot tudi z nerazumevanjem stroke za izbrano metodološko pot.

Ustni viri so zgrajeni, spremenljivi, pristranski in ne morejo biti interpretirani kot objektivni. Tu smo postavljeni pred večno vprašanje o zgodovinskih virih kot objektivnem gradivu v raziskovalnem delu. Portelli navaja, da imajo lastnost neobjektivnega vsi viri, Gabriella Gribaudi pa poudarja, da se

³² »We speak so much of memory because there is so little of it left.« (Nora, Pierre: *Between Memory and History. Les lieux de memoire collective. Representations*, 26, Spring 1989, str. 7–24).

ne sme ponižno sprejemati vseh virov, saj vsak potrebuje presojo in interpretacijo. Vsak vir je tudi sam interpretacija in mora biti kot tak prečiščen in izpostavljen kritiki. Hkrati se moramo zavedati, da na raziskovalčevo delo in njegovo interpretacijo vira vpliva njegova subjektivnost.

Pridobljeni znanstveni vzorci, osebna senzibilnost do določenih tem, spol raziskovalca ipd. neizogibno vplivajo na rezultate raziskave. Tudi dejstva, ali vojno in povojno tematiko proučuje moški ali ženska, narodnost raziskovalca, kateri jezik uporablja v pogovoru s pričevalci, v raziskavi niso postranske teme. Pri analizi terenskega dela ne gre zanemariti kontekstov nastajanja intervjujev; ti morajo biti bralcem čim bolj jasno predstavljeni in razkriti, saj takšna transparentnost omogoča demantiranje laži, dvomov in verifikacijo uporabljenega gradiva.³³ Študije, ki uporabljajo ustne vire, sodobne študije spomina, analizo diskurza in odnosov med pozabo in molkom, spominjajo na etnološke in sociološke raziskave ter jih zato večina zgodovinarjev še vedno interpretira kot študije sekundarnega pomena, ki ne temeljijo na uporabi za stroko relevantnih primarnih pisnih virov.

Vendar se upravičeno lahko vprašamo o kriterijih za kredibilnost pisnih virov in njihovi podlagi.³⁴ Številni pisni viri so namreč zapis ustnega pričevanja, kot na primer poročila zapisnikarja, mnenja pisca uradnega besedila, ukaz, ki ga je sestavil posameznik. Kot piše Marta Verginella, ki citira francoskega zgodovinarja Jacquesa Le Goffa, ni objektivnih, nedolžnih dokumentov. Iskanje dokumenta – resnice je iluzorno že zato, ker je vsak dokument po

³³ Gribaudi, Gabriella: *Guerra totale. Tra bombe alleate e violenze naziste: Napoli e il fronte meridionale 1940-44*. Torino: Bollati Boringhieri, 2005, str. 30–31.

³⁴ Vida Darovec Rožac govori o spremenljivi naravi ustnih virov. Očitki se nanašajo predvsem na to, da so ti viri podvrženi vplivu govoric, predsodkov, propagande, osebnih interesov ali fantazij. Pisni viri so, nasprotno, zapisani in se kot taki ne spreminjajo več, zato so zanesljivejši in objektivnejši (Darovec Rožac, Vida: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, 14, 2006, št. 2, str. 453). Mojca Ramšak primerja človekov spomin s sirom z luknjami, predvsem pri faktografskih podatkih. Pri tem opozarja na razlike med zgodovinskim in doživljajskim spominom, ki se nanaša na konkretne zgodovinske dogodke. Za slednjega domneva, da je dovolj zanesljiv za uporabo, a poudarja, da so ustni viri strokovno gledano najmanj zanesljivi (Ramšak, Mojca: *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, antropologije, zgodovine in književnosti, 2003, str. 117).

svoje lažen. Po Le Goffu je dolžnost zgodovinarja dognati stopnjo lažnosti dokumenta, tako da ga dekonstruira ne le z osredotočenjem na subjektivno resnico tistega, ki ga je zapisal, temveč da to resnico razume kot križišče vplivov okolja in časa, v katerem je nastal.³⁵

V svoji interpretaciji istega vprašanja Giovanni Levi piše, da si zgodovine ne moremo predstavljati kot definiranega polja. Niti opredelitev njene ga pregleda nad preteklostjo niti postopkov, ki jih uporablja pri obravnavi virov, opredeljevanju dokazov in organiziranju argumentov, ne moremo interpretirati drugače kot parcialne in siromašne.³⁶ Oto Luthar poudarja, da Levi kot enega osrednjih problemov ukvarjanja in pisanja o preteklosti vidi v avtoritativnem slogu interpretacije, kjer zgodovinarji citirane dokumente opisujejo in interpretirajo kot neko objektivno realnost. Pri tem iz pripovedi izpuščajo proces nastajanja raziskave in s svojim referencialnim ter afirmativnim tonom objektivnost zgolj hlinijo, ne da bi se pri tem sploh ozirali na odnos avtorja do raziskovalne teme.³⁷

Zgodovina je po mnenju Gabrielle Gribaudi sposobnost razumevanja, poglobitve v svet drugega.³⁸ Nekoč je veljalo, da je moral preteči čas vsaj ene generacije, preden so dogodki postali zgodovina, medtem ko je bilo prej za prehod potrebno najmanj tisočletje.³⁹ Sodobno zgodovinopisje je to mejo premaknilo, saj se danes zgodovinarji ukvarjajo že z dogodki, ki so se zgodili takorekoč včeraj. Pri tem se pojavi vprašanje o današnji funkciji zgodovinarja. Zgolj zbirati, pripovedovati, opisati in razumeti določeno dejanje⁴⁰ ali

³⁵ Verginella, Marta: Sprema beseda. *Ljudje v vojni: Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Knjižnica Annales 9, 1995.

³⁶ Levi, Giovanni: O zgodovinski resnici. *Zgodovina historične misli* (ur. O. Luthar). Ljubljana: ZRC, 2006, str. 635.

³⁷ Luthar, Oto: Giovanni Levi. *Zgodovina historične misli*, str. 634.

³⁸ Gribaudi, *Guerra totale*, str. 30.

³⁹ Pavone, Claudio: *Prima lezione di storia contemporanea*. Bari: Edizioni Laterza, 2007, str. 9.

⁴⁰ Kot zgodovinsko dejanje ne pojmem zgolj dogodka (letnice, kraja itd.), temveč neko zgodovinsko dogajanje, ki je lahko umeščeno v politične, gospodarske, družbene in druge okvire in je kot tako predmet preučevanja.

tudi znati razložiti in strokovno presoditi dejavnike, ki so do dogodka pripeljali, ni vedno lahko.⁴¹ Zgodovinar je, kot bomo pojasnili v nadaljevanju, tudi sam del dogodkov, ki jih preučuje ali iz njih izhajajo njegova vzgoja, način mišljenja, videnje svojega sveta.⁴²

Zgodovinar se pri svojem delu ne more zanašati zgolj na pisne vire, dogodke in situacije mora poskušati razumeti preko izkušenj ljudi, preko subjektivne izkušnje pričevalcev. Ustni viri imajo močnejši čustveni vpliv kot pisni viri, vključujejo domači jezik, vsakodnevne naracije. Z obdelavo spomina se zgodba v času pomika nelinearno, v nedosledni naraciji. Raziskovalcu ponuja vpogled v doživetje časa, razumevanje odnosov med ljudmi, načine preživetja, pred njim se odvijajo pripovedi o begu pred bombami, strahu pred tujimi vojaki, internaciji, fizični agresivnosti, obujajo se izkušnje, ki so neprimerljive z drugimi viri.⁴³

Razlika med pisnimi in ustnimi viri je, kot pojasnjuje Portelli, da so prvi večinoma dokumenti, drugi pa vedno dejanja. Ne bi jih smeli obravnavati kot predmete, temveč kot procese; ne kot samostalnike, temveč kot glagole. Ne spomin in pripoved, temveč spominjati se in pripovedovati. Ustni viri niso nikoli anonimni in neosebni, kot so institucionalni viri. Čeprav tako pripoved kot spomin vključujeta gradivo, s katerim se drugi lahko strinjajo, sta spominjanje in pripovedovanje individualna aktivnost, kjer posamezniki prevzemajo odgovornost do tistega, česar se spomnijo in o čemer pripovedujejo.⁴⁴

Ustni viri so rezultat skupnega dela pripovedovalca in poslušalca, ki jih išče, posluša, o njih sprašuje. Ustna zgodovina je predvsem delo na odnosih – med pripovedovalci in raziskovalcem, med dogodki iz preteklosti in dialoškimi obli-

⁴¹ March Bloch je na primer trdil, da ima vsaka generacija pravico, da napiše najprej zgodovino dogodkov, ki jim je bila priča, in jih tako sistematizira »v privilegirani vir podatkov, ki ga bodo uporabljali bodoči zgodovinarji« (v Pavone, *Prima lezione di storia contemporanea*, str. 9).

⁴² Širok, Kaja: Preteklost, spomin in družba. *Blodnjaki smisla* (ur. L. L. Gabrijelčič). Nova Gorica: Društvo humanistov Goriške, 2007, str. 140–142.

⁴³ Gribaudo, str. 30.

⁴⁴ Portelli, Alessandro: *L'ordine è già stato eseguito*. Roma: Donzelli editore, 2005, str. 15.

kami pripovedi v sedanosti. Claudio Pavone v *Prvi lekciji o sodobni zgodovini* poudarja, da pri intervjuju sodelujeta tako intervjuvanec kot izpraševalec in da je intervju dokument z dvema avtorjema, ki sta hkrati tudi njegova naslovljenca. Na to mora biti zgodovinar izjemno pozoren, saj pri pridobivanju ustnih virov igrajo pomembno vlogo način, kako postavlja svoja vprašanja, njegov ton glasu in način sodelovanja.⁴⁵ Kot pojasnjujeta tako Portelli kot Traverso, je to naporno in težko delo, saj zahteva od zgodovinarja, da išče ravnovesje med distanco in empatijo ter dela tako na odkrivanju razsežnosti dejstev o dogodku kot na naraciji.⁴⁶ Biti mora pazljiv na oblikovan situacijski kontekst in na njegov pomen, na doživeto zgodbo in njegovo osebno interpretacijo. Na isto problematiko opozarja tudi Gribaudijeva, ko opisuje dolg zgodovinarja do pripovedovalca zgodb. Oba skupaj delata na obdelavi spomina, vendar je poslušalec tisti, ki zgodbo napiše in jo predstavi javnosti.⁴⁷ Pripovedovalec artikulira spomine, refleksije, osebna pričevanja v dialogu s poslušalcem, ki poskuša sestaviti podobo in vsakdan ljudi v takratnem času. Z izraženim zanimanjem, poslušanjem in spraševanjem ga spodbuja, da pripoveduje o tem, kako je živel in kako se je njegovo življenje križalo z zgodovinskimi dogodki, s političnimi tokovi in kulturo časa. Ustna zgodovina ponuja neznanim in anonimnim pripovedovalcem možnost, da povedo svojo izkušnjo preteklosti.

Prav na etnično mešanih in obmejnih območjih, kjer so pretekli dogodki vir različnih zgodovinskih interpretacij, postanejo omenjene naracije in mnenja posameznikov pomembni za razumevanje procesa oblikovanja kolektivnih (deljenih) spominov ter razlik, ki gradijo spominske zemljevide. Ko sva z italijanskim kolegom na primer pričevalce spraševala, kdo je 1. maja 1945 osvobodil Gorico oz. kdo je prvi vkorakal v mesto, sva dobila različne odgovore, odvisne predvsem od etnične pripadnosti pripovedovalca. Italijansko govoreči so osvoboditelje mesta prepoznavali v prebivalstvu mesta in enotah italijanskega osvobo-

⁴⁵ Pavone, nav. delo, str. 104.

⁴⁶ Traverso, nav. delo, str. 22. Glej tudi: Portelli, *L'ordine è già stato eseguito*, str. 19.

⁴⁷ Gribaudi, str. 29–31.

dilnega odbora (CLN), kot prve prispele enote v mesto so se spominjali zaveznikov. Za slovensko prebivalstvo so bili osvoboditelji Gorice partizani, ki so v mesto tudi prvi vkorakali. Po njihovem pričevanju so zavezniki prispeli dan pozneje.

Kot že rečeno, je civilno prebivalstvo na Goriškem različno doživljalo razplet vojnih ter povojnih dogodkov. Takšne interpretacije in reinterpretacije določenih spominov kažejo na to, kako deluje individualni spomin znotraj kolektivnega. V iskanju odgovora na postavljeno vprašanje me namreč ne zanima, kdo je prvi vstopil v mesto in kdo je postal njegov osvoboditelj, temveč, kako se je ta dogodek ohranil v spominu pričevalca in zakaj so oblikovane spominske naracije med skupinama diametralne – kar je eni skupini vir spominjanja, druga pozablja.

Nobene interpretacije ne moremo definirati kot napačne, ker jih pripovedovalci dojemajo kot resnične in bi drugačno tolmačenje dogodkov sprejeli z dvomom, odporom. Kot pravi Portelli, so prav zgrešene pripovedi, miti, legende in molk, zgoščeni in prepleteni okrog dogodkov, vredni raziskovalčeve pozornosti. Ko neka zgrešena različica zgodovinskih dogodkov postane del javne interpretacije, to ne pomeni samo, da je treba dogodke osvetliti in jih razčistiti, temveč se je treba tudi vprašati, kako in zakaj se je ta interpretacija med ljudmi lahko razvila, kakšna sta njen pomen in cilj. Prav tu se razkriva svojevrstna verodostojnost ustnih virov, ki je po Portelliju pomembna za razumevanje pričevanj. Tudi ko se pripovedi ne ujemajo s tem, kar se je zgodilo, ali se od dogodkov distancirajo, postanejo te razlike in napake same preučevani dogodki, saj nas opozarjajo na želje in bolečine, na iskanje smisla, ki se skriva za takšnimi »obdelavami podatkov«.⁴⁸

Kakšno vlogo bi torej namenili ustnim virom v preučevanju zgodovinskih naracij? Zgodovinarji, ki uporabljajo to metodologijo, se zavedajo, da je pripovedovanje povezano z dejanjem spominjanja in da so pridobljeni viri subjektivni. Delo s spomini je vpeto v širši kontekst razprave med zgodovino in spominskimi študijami, te pa so v zadnjih desetletjih radikalno pretresle nacionalne historične diskurze in opredelitve pojma zgodovine.

⁴⁸ Portelli, *L'ordine è già stato eseguito*, str. 18–19.

Po Hansu Magnusu Enzensbergerju, ki ga citira Portelli v svoji študiji o uboju Luigija Trastullija, je zgodovina iznajdba, ki ji resničnost prinaša svoje gradivo. Vendar zgodovina kot taka ni prepuščena svobodnemu odločanju. Temelj zanimanja, ki ga vzbuja, so koristi tistih, ki o njej pripovedujejo. Tistim, ki jo poslušajo, dopušča, da jasneje prepoznavajo in definirajo lastne interese, pa tudi, da razberejo interese svojih nasprotnikov.⁴⁹

Kot že rečeno, je zgodovinar sam del dogodkov, ki jih preučuje ali iz njih izhajata njegova vzgoja in način mišljenja. Želimo si, da bi se kot zgodovinarji svojega dela lotevali objektivno, polni znanja in preverjenih podatkov, ki temeljijo na študijah in delu s preverjenimi viri. Vendar v raziskovanje vstopamo kot posamezniki z individualnimi osebnimi zgodbami, pričakovanji, željami in ambicijami.

1.4 INTERSUBJEKTIVNOST IN PRIPOVEDOVANJE ŽIVLJENJSKIH ZGODB

Subjektivnost zgodovinarja Nora obravnava s konceptom pojma *ego historiae*, v katerem poudarja, da je zgodovinarjeva osebna izkušnja bistvena za razumevanje njegovega dela in da morajo zgodovinarji opustiti tradicijo dosedanjega pisanja. To, da zgodovinarji analizirajo svojo osebno zgodovino, je prelom, način, kako se je poklic soočil z »mahanjem klasičnih temeljev zgodovinske objektivnosti«. To je, kot pravi Nora, od njih zahtevalo, da zapustijo tradicijo, ki jih je učila, naj »njihova dela govorijo namesto njih, naj svojo osebnost skrivajo za svojo učenostjo (...), naj pred samimi seboj pobegnejo v drugi čas, naj se izražajo le posredno, skozi druge«. Če so zgodovinarjeve osebne izkušnje ključne za razumevanje njegovega dela, je razumljivo, da se jih spodbuja, naj razložijo tudi svojo zgodovino.⁵⁰

⁴⁹ Portelli, Alessandro: L'uccisione di Luigi Trastulli. *Storie orali*, str. 26.

⁵⁰ Popkin, Jeremy: Historians on the Autobiographical Frontier. *The American Historical review*. Vol. 104, junij 1999, št. 3. Glej: www.historycooperative.org/journals/ahr/104.3/ah000725.html#FOOT24

S konceptom *ego historiae* se ukvarja tudi Luisa Passerini. Razume ga kot rezultat stališč, s katerimi zgodovinarji razmišljajo o stikih med dediščino,⁵¹ ki oblikuje zgodovinisje v stroko, in njihovimi izbirami v zgodovinskem okviru. To dediščino avtorica razume kot neke vrste kolektivno subjektivnost, ki jo moramo upoštevati kot podedovano po očetih »in ki po eni strani izoblikuje individualne subjektivnosti, po drugih pa je od njih izoblikovana«.⁵²

Pričujočo tematiko avtorica obravnava znotraj analize subjektivnosti v zgodovinpisju, v katerem poudarja tri njene pomene. Prvi se nanaša na vprašanje, kdo so subjekti v zgodovini in kako pojasniti njihovo sposobnost odločanja. Sem spadajo tako posamezniki kot kolektivni subjekti, npr. družine in sorodstvo, nacija, razred, vera, politična stranka ... K isti tematiki spada tudi vprašanje, kako človeška bitja postanejo subjekti zgodovine. Avtorica pravi, da je historiografija pogosto namenjala posebno pozornost vedenjem, ki so se imela za posnemovalna ali inducirana, kot na primer v odnosu med nižjim in višjim slojem, namesto da bi preučila prepletanja med avtonomijo in podrejenostjo, med svobodo in pogojenostjo, iz katerih se porajajo kolektivne in individualne poti, strategije in različne prakse. Drugi pomen subjektivnosti se nanaša na njen značaj podedovane in kontinuirano obnavljajoče se dediščine. Podedovanega se ne more prilastiti, če ni bilo podvrženo inovaciji, in v tem procesu se ustvarjalni element neizogibno prepleta z elementom ponavljanja, čeprav po izkušnjah sodeč eden od obeh prevladuje nad drugim in se eden lahko spremeni v drugega. Sem spadata tudi mit in spreminjanje njegovega pomena v različnih dobah in individualnih usodah. Tretji pomen se tiče subjektivnosti zgodovinarja in intersubjektivnosti. Zgodovinarjeva subjektivnost je definirana znotraj koncepta *ego historiae*, kjer je avtobiografski vidik tesno pre-

⁵¹ Passerinijeva uporablja izraz *patrimonio*, ki ga lahko prevajamo tako 'dediščina' kot 'premoženje, imetje' (op. a.).

⁵² Passerini, Luisa: *Memoria e utopia: Il primato dell' intersoggettività*. Torino: Bollanti Boringhieri, 2003, str. 13 (prevod Gašper Malej v *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2008, str. 218).

pleten z metazgodovinskim in metodološkim, a ni omejen zgolj nanju. Zahvaljujoč metazgodovinskemu in metodološkemu vidiku se zgodovinarji odmaknejo od avtobiografske rekonstrukcije in analizirajo razloge za svoje raziskovalne in tematske izbire. Intersubjektivnost se nanaša na odnose med generacijami zgodovinarjev in interindividualno naravo vedanja ter na specifičnost didaktičnih odnosov. Passerinijeva poudarja odnos do drugega kot del sebe, intersubjektivnost pa kot temelj kakršnekoli oblike subjekta in subjektivnosti.⁵³

Prav pri delu z ustnimi viri se nam intersubjektivnost v zgodovinopisju pokaže kot pomemben dejavnik preučevanja, ki ne sodeluje zgolj pri nastajanju intervjuja, temveč tudi v njegovi interpretaciji. Tako naracije kot njihovi pomeni nastajajo v kontekstih izmenjav med pričevalcem in poslušalcem, znotraj intersubjektivnih odnosov, ki gradijo prostor med akterji. Generacijske, družbene in kulturne razlike vplivajo na mišljenje oziroma življenjske poglede in prav razumevanje te različnosti je korak k boljšemu interpretiranju zgodbe. Ljudi ne intervjuvamo z namenom, da bi od njih dobili željene odgovore, in pričevalci nas ne pričakajo z napisanimi zgodbami. Že prvi vtis, ki nastane ob stiku med informatorjem in raziskovalcem, ni brez pomena. Videz, pogovorni jezik, prva zastavljena vprašanja, vse to je treba upoštevati pri interpretaciji pogovora. Prav tako je pomembno, kdo pričevanje interpretira.

Pripovedovanje življenjskih zgodb je vedno situacijsko in rabi (nekemu) namenu.

Kot tako je odvisno od medsebojnih razmerij pripovedovalca in poslušalca, od tega, kar pripovedovalec misli, da poslušalec od njega pričakuje, in nasprotno.⁵⁴

⁵³ Nav. delo, str. 12–14.

⁵⁴ Milharčič Hladnik, Mirjam: Avto/biografičnost narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini*, Inštitut za slovensko izseljenstvo, št. 26, 2007.

1.5 ODNOSI V PREUČEVANJU USTNE ZGODOVINE

Ljudje svoje zgodbe proizvedejo v zapleteni trenutni situaciji, *ad hoc*, v odnosih, ki se spletejo med intervjujem. Ronald Grele pri tem poudarja, da že najmanjša gesta, kot je poslušalčevo prikimavanje, vpliva na pripovedovano. Pozorni moramo biti na vsakršne med intervjujem podane znake, saj nam ti sporočajo, kdo so pripovedovalci in kako se je njihova zgodba oblikovala v času. Grele odnose znotraj ustne zgodovine razdeli v tri tipe, enega notranjega in dva zunanja. Prvi odnos poteka znotraj naracije, združuje elemente besedila v neko koherentno jezikovno (slovnično, literarno) strukturo. Drugi sklop odnosov ustvarja interakcija med intervjuvancem in raziskovalcem. Tretji tip je odnos, ki se vzpostavi med intervjuvancem in javnostjo. Ta je po mnenju avtorja tudi najbolj abstrakten in neopredeljiv. Odvisen je namreč tako od odnosa med informatorjem in zgodovinarjem kot od odnosa med informatorjem in njegovo zgodovinsko zavestjo.

Odnos med informatorjem in zgodovinarjem vzpostavi zgodovinar, saj vprašanja in razlage, ki iz tega odnosa izhajajo, opravičuje predvsem njegovo zanimanje. Ta odnos je po Grelu tako relativen kot enakovreden, saj usmerja pripovedovalca v dojetanju njegovih pogledov na zgodovino. Relativen zaradi intervjuvančevega pogleda na zgodovino, strukturo intervjuja in izida spraševanja, enakovreden pa zaradi smisla končne podobe opravljenega dela. Ne glede na (ne)zastavljena vprašanja in dobljene odgovore pridobljeni zgodovinski pogled pripovedovalca ostaja enak in je neodvisen od zgodovinarjevega.⁵⁵

Tanja Petrović navaja, je odnos med raziskovalcem in informatorjem odnos med dvema subjektoma z že utrjenima predstavama drug o drugem – informatorji oblikujejo diskurz skladno z že izoblikovanimi ideološkimi stališči do raziskovalca, medtem ko so zgodovinarjeva vprašanja rezultat ustvarjenih pričakovanj in vedenj.

⁵⁵ Grele, *Movement without aim*, str. 43–45.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da gre za proces, v katerem en sogovornik pridobiva informacije od drugega, pa je dialog med raziskovalcem in informatorjem v bistvu nekaka »diskurzivna arena«, tj. dinamičen proces, v katerem sogovorniki oblikujejo jezikovne ideologije, utrjujejo in redefinirajo medsebojne pozicije glede na okolje, iz katerega izhajajo, glede na svoj status ter glede na predstave, ki jih imajo drug o drugem.⁵⁶

Iz tega sledi, da je interakcija med intervjuvancem in raziskovalcem močno strukturirana, intersubjektivna in močno povezana z okoliščinami, v katerih nastaja. James Wertch v svoji analizi pomena drugega glasu za oblikovanje pripovedi pravi, da bi morali intervjuvanje razumeti znotraj Bakhtinove zasnove drame, kjer nastopa triumvirat glavnih igralcev: tisti, ki govori (prvi glas), tisti, ki posluša (drugi glas), in vsi tisti, ki oblikujejo pomen izrečenih besed pripovedovalca (tretji glas).⁵⁷ Pri tem se poudarja tako prvega kot tretjega akterja, pozablja pa na odnos do drugega, to je avtorja raziskave. Različni avtorji bodo pri svojem delu izhajali iz različnih predpostavk o tem, kako naj bi se odnosi med omenjenimi akterji gradili, pri tem pa pozabljajo, da so ti odnosi v stalnem intersubjektivnem prehajanju, v igri vlog znotraj intervjuja. Te vloge se odigravajo v interakcijskih situacijah, znotraj performansov, v katerih posamezniki ohranjajo osebno integriteto ter obenem delujejo v kontekstih, ki jih definira samo dejanje spominjanja.

Memory performance odraža željo posameznika, da se prikaže v lepši luči, da predstavi sebi primerno interpretacijo preteklosti, takšno, ki ne bo ne ovirala in ne diskreditirala njegovega jaza oziroma podobe o sebi. Ervin Goffman v raziskavi o predstavitvi sebe v vsakdanjem življenju trdi, da so človekove dejavnosti, kot sta spominjanje in govorjenje o preteklosti, obli-

⁵⁶ Petrović, Tanja: *Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 167.

⁵⁷ »The word is drama in which three characters participate (it is not a duet, but a trio). It is performed outside the author, and it cannot be introjected into the author.« (Bakhtin v: Wertsch, James: *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 16; glej tudi: Campbell, Susan: *The second voice. Memory Studies*, Vol. 1, 52, 2008, št. 1, str. 42).

kovane prav toliko z zapletenimi performansi, katerih del so, kot na podlagi lastnosti vanje vključenih posameznikov. Kontekst, v katerem se dogaja spominjanje, je močno zaznamovan s trdom igralca pri »upravljanju vtisa« in »prezentaciji jaza«. ⁵⁸

Ustna zgodovina se ukvarja z zgodovino, ki nastaja v procesu dialoga med pričevalcem in raziskovalcem. Odnosi, ki se pri tem vzpostavljajo, označujejo sam potek intervjuja kot performativno igro, kjer oba udeleženca sproti oblikujeta svoji vlogi. Ta odnos je variacijski, soustvarjalen, intersubjektivni, emotiven in kot tak razbija konvencionalni okvir preučevanja zgodovine.

Ne smemo zanemariti pomena, ki ga mora raziskovalec med intervjujem nameniti pripovedovalčevi gestikulaciji in obrazni mimiki. Te nam posredujejo neverbalne signale, čustva pripovedovalca do določene tematike, razkrivajo zamolčano in skrbi. Določene besede in stavki, ki v pripovedi niso dovolj jasno izpričani, se pokažejo ali izrečejo v intervjuvančevih gestah, predvsem ob pripovedovanju o travmatičnih preteklih izkušnjah. Nekateri intervjuvanci so se ob pripovedovanju določenih spominov zlomili in molku so sledile solze. Ta, vedno neprijetni del intervjuja (in snemanja), je odpiral vprašanja o legitimnosti brskanja po intimi pripovedovalca in vodil k iskanju načina, kako opisani mučni prizor prekiniti. Prekinitve oziroma molk v pogovoru kažejo na pomenljive vsebine, ki jih pri interpretaciji ne smemo zanemariti. Prav avdiovizualni tip pripovedovanja pa nam te premolke prikaže znotraj konteksta in nam jih pomaga razumeti. Biti pričevalec o nekem življenju, pojasnjevalec nekega sveta in realnosti ter imeti možnost to predstaviti gledalcu, vključuje vprašanja etike in moralne odgovornosti. Vse, kar se prikaže in pripoveduje, je, čeprav rezultat osebnega in subjektivnega stališča, nepopravljivo doživeto kot objektivno in dokončno. ⁵⁹

⁵⁸ Wertsch, nav. delo, str. 134–135.

⁵⁹ Conversano, Francesco: *Registri e storie di vita. Che storia siamo noi? Le interviste e i racconti personali al cinema e in televisione* (ur. L. Cigognetti, L. Servetti, P. Sorlin). Venezia: Marsilio Editori, 2008, str. 81.

1.6 MEDIJI IN PRIPOVEDOVANJE ŽIVLJENJSKIH ZGODB. PRESEŽEK SPOMINA ALI POMANJKANJE SPOMINOV?

Vpliv medijev na študije spomina in oblikovanje spomina znotraj medijskega diskurza pri preučevanju življenjskih zgodb nista zanemarljivi vprašanji. Živimo v dobi, ki jo je Annette Wieviorka v analizi različnih podob pričevalca v *Shoah* poimenovala *The Era of the Witness* ('doba pričevalcev').⁶⁰ Pričevalec je tako hkrati odjemalec kot prinašalec informacij, tisti, ki jih katalogizira in prenaša naprej. Nasičenost informacij ustvari spominski presežek in pogosto se ljudje poistovetijo s čustvi in spomini drugih ljudi, bodisi ker so bili ti dogodki tako medijsko izpostavljeni in pereči bodisi ker so jih spomnili na dogodke, ki bi se lahko zgodili tudi njim. Medijski (in historični) diskurzi o polpreteklih zgodovinskih dogodkih ljudi usmerjajo v reinterpretacije tako kolektivnih kot individualnih spominov. Takšne situacije danes niso posebnost, saj dnevno spremljamo bitke spominov tistih, ki so dejanja doživeli, in tistih, ki jim očitajo, da so bile te interpretacije dogodkov le kolektivni konstrukt povojne ureditve. Te bitke spominov so bile po drugi svetovni vojni prvotno polarizirane znotraj dveh političnih sistemov in podvržene revizionističnim pregledom v obdobju po razpadu ideoloških blokov. Danes so povojni spomini povod za različne diskusije, ki se vrtijo predvsem okoli vlog odporniških gibanj, zavezniških interesnih sfer, povojnih pobojev in amnestije kolaboracionistov.

Pogosto pričevalec ne pripoveduje o svoji lastni izkušnji, temveč je, v večini primerov nezavedno, nagnjen k opisovanju tistega, kar o pripovedovani tematiki ponujajo mediji. Z drugimi besedami, pripoved usmerja v že obstoječi medijski diskurz, ki je glede polpreteklih zgodovinskih dogodkov naravnano izrazito bipolarno politično.

⁶⁰ Wieviorka, Anette: *L'era del testimone*. Milano: Raffaello Cortina, 1999.

Veste, o TIGR-ovcih se pri nas ni govorilo nikoli, to je prišlo šele zdej na dan. Ne, in so bili prvi tisti, ki so dvignili roko in se uprli. Ampak organizacija je bila pa proti temu. Tako da komaj danes smo spoznali, kakšna je bila naša borba in vloga v tej naši ljubi domovini. Takrat smo to dojemali drugače, danes pa smo malo drugače odprli oči.

Kakšna je razlika?

Ja razlika je, takrat si nismo znali razložiti določene stvari. Mi smo mislili, da je vse sveto, kar je bilo komunistično, vse, kar se je dogajalo. Danes, ko smo slišali različne zvonove, ne, danes znamo razsoditi in razmisliti malo drugače.

Takrat smo mislili, da imajo samo komunisti prav, da so se samo oni borili. Da je pravilno, da oni tako ubijejo človeka in vse to. Danes vidimo v drugačnem vidiku, ko smo, no, saj ste slišala te tri govore, ne? O padcu fašizma, o priključitvi Primorske pa o TIGR-ovcih. Torej če ste poslušala te govorance in gledala te proslave, lahko ste nekaj izčrpala in ugotovila, da ni bilo vse sveto, tudi ne pri komunistih.

Stana F. (Miren, l. 1925), int. 19. 8. 2007

Pričevalci, ki mislijo, da morajo pripovedovati »zanimive«
zgodbe, v intervjujih govorijo o temah s časopisnih naslovnih. Na ta način poudarjajo zgodbe, ki so strukturirane glede na trenutne politične diskurze, poleg tega pa želijo določene dogodke, o katerih so brali ali so jih videli na televiziji, pojasniti, jih razčleniti in o njih ponuditi lastno interpretacijo.

Predvsem ko se pogovor usmeri k polpreteklim dogodkom na zahodni meji, se moramo zavedati, da smo še vedno priča nejasni in kontroverzni interpretaciji dogodkov. Tukaj se postavlja legitimno vprašanje o aparatih moči, ki kontrolirajo medije, in o tem, kako politika manipulira z javnim spominom. Do katere mere je tematika o nacionalnem junaštvu v prvi in drugi svetovni vojni ter v povojni zgodovini na Goriškem še danes aktualna, lahko ugotovimo iz interpretacij omenjenih spominov v posameznih političnih blokih vpletenih držav, kot tudi iz historičnih diskurzov, ki so se izoblikovali v posameznih državah.

Vsakršno obujanje in soočanje z obravnavano tematiko postavi na italijanski strani v ospredje diskurz viktimizacije in pregona žrtev z (našega) istrskega polotoka in trpljenje sorodnikov »infojbiranih«. ⁶¹ Na slovenski strani se ta diskurz jasno osredotoča na pregone med fašizmom in trpljenje Primorcev do osvoboditve teh (naših) krajev. ⁶²

Predstavljeni primeri ne zanikajo historičnega pomena (in kompleksnosti) omenjenih dogodkov, temveč opozarjajo, kako se določeni dogodki, ki za kolektivni spomin niso pomembni in se ne vpenjajo v širše zgodovinske kontekste, sprva ne vpnejo niti v medije niti v historične naracije. Slednje velja predvsem v opozorilu na dogodke, ki sta jih obe strani bodisi »reinterpretili« bodisi potlačili. Jasno je, da vse te manipulacije in oblikovane naracije vplivajo na to, kaj današnji pričevalci pomnijo in kako se tega spominjajo. Težko je namreč ohranjati spomin na dogodke, ki jih javni spomini in medijski diskurzi niso spodbujali, sploh pa o temah, ki sta jih oba naštetá dejavnika tišala in brisala. Ni naključje, da so spomini, ki se navezujejo na italijansko okupacijo Kraljevine Jugoslavije, redki in slabo izpričani, kot so redki tisti, ki so pripravljani spregovoriti o poveljnih povračilnih ukrepih zmagovalcev.

Akt spominjanja je oblikovan situacijsko, v kontekstu, in je kot tak rezultat tako dogodka kot njegove interpretacije v času. Spomin ni nikoli izkristaliziran, čist in enak, saj je podvržen tako času kot socialnemu okviru, v katerem je izpričan. Način, kako pričevalec spomin prenese in ga izpriča, ni nikoli isti, saj ga determinira več dejavnikov. Ti so lahko posledica časa, torej tega, kdaj je dogodek nastal, psiholoških in imaginativnih sposobnosti pripovedovalca, konteksta, v katerem je spomin nastal, konteksta, v katerem je izpričan, trenutka izjave in vprašanj raziskovalca in njunega intersubjektivnega odnosa.

Noben intervju ni enak drugemu, je edinstveno in neponovljivo dejanje. Vendar ni vse odvisno od poteka intervjuja, temveč tudi od tega, kako se po-

⁶¹ Fojba, *Infojbiranec*, *Infojinator* (...) so neologizmi, prevzeti iz italijanskega jezika. *Infoibare* (gl.) pomeni 'vreči ali pokopati v fojbo' (kraško jamo), *infoibatore* (sam.) označuje izvrševalca tega dejanja.

⁶² Svojljni pridevnik v oklepajih se nanaša na konstrukcije tega tipa diskurza, kjer se je konstantno poudarjala pripadnost krajev narodu (tudi italijanska Istra, slovenska Gorica ...).

samezni raziskovalci lotijo svojega terenskega dela in kako ga interpretirajo. Kar se nekemu zdi pomembno oziroma vredno pozornosti, je lahko drugemu v interpretaciji nepomembno, zgodi se tudi, da določenih poudarkov in emocij, ki se razkrijejo med intervjujem, sploh ne opazi. Pri terenskem delu z italijanskim sodelavcem sem večkrat opazila, da je bil eden od naju bolj pozoren na ene, drugi pa na druge zadeve. Ta raznolikost pogledov izhaja tako iz osebnosti raziskovalca kot iz njegovih izkušenj, nazorov,⁶³ spola ter, v najinem primeru, iz različnih kulturnih okolij, v katerih sva odraščala. Njegova percepcija komunizma in njegove dediščine v slovenskem prostoru je večkrat prišla na dan v najinih pogovorih, kar je pri meni odpiralo vprašanja o lastni indoktrinaciji s pridobljeno vzgojo in svetom, v katerem sem odraščala. Naj to ponazorim z banalnim in hkrati za ta primer ilustrativnim dogodkom. V nekem telefonskem pogovoru sem mu obljubila, da bom del slovenskih intervjujev prevedla v italijanščino še v istem tednu. Izjavo sem šaljivo podprla s častno pionirsko in ga v isti sapi vprašala, ali ve, kaj to pomeni. Prvi odgovor se je glasil, da verjetno nekaj, kar ne bo izpolnjeno (beseda Titovih pionirjev), ker je to pač obljuba Titu. Ko sem mu razložila, da je to del pionirske zaobljube, me je pomiril, da razume, saj so tudi oni med fašizmom pod Musolinijem imeli *giovani balille*, 'otroško organizacijo'.

Seveda se prav v tem dialogu razkrije široko polje intersubjektivnosti, moje, njegove, tudi bralca pričujočega besedila. Vsak od naju je ta pogovor razumel drugače, znotraj svojih nazorov, kulture in vzgoje, iz katerih izhaja. Ob primerjanju najinih terenskih zapisov sva večkrat našla različne interpretacije pričevanj, ki so potrjevale najine drugačne (subjektivne) poglede na obravnavane teme. On je npr. argumentiral, da slovenski pričevalci, ki so sodelovali v odporniškem gibanju, podajajo svoje pripovedi zelo emotivno, z izrazito emocionalno napetostjo. Sama takrat tega nisem opazila in sem to zaznala šele v naslednjih intervjujih. Te pozornosti, ki jih raziskovalec bodi-

⁶³ Orehovec, Martina: Vmešavanje v življenja drugih: Zagate antropološkega raziskovanja na terenu na primeru študije žensk in dela v Istri. *Etnolog*, 14, 2004, str. 73–92. Glej: www.etno-muzej.si/pdf/0354-0316_14_Orehovec_Vmesavanje.pdf

si ne dojema bodisi jim pripisuje prevelik pomen, so pomembne za poznejšo interpretacijo pričevanj. Kot navaja Ramšakova, pri zapisovanju življenjskih zgodb ni nič prepuščeno naključju, temveč so zgodbe odvisne tudi od vedenja, ki izhaja iz osebnega spoznanja, in odločitev, ki temeljijo na etični poklicni zavesti. Ne gre zgolj za etična vprašanja raziskovanja in poklicne zavesti. Do katere mere se bodo zaslišali glasovi ljudi, ki pripovedujejo zgodbe, in kako, je odvisno od svetovnonazorskega in političnega prepričanja raziskovalcev, torej od njihovih povsem intimnih odločitev, kam se s svojim delom v mrežah oblasti in moči umeščajo.⁶⁴

1.7 SHEME PRETEKLOSTI, BLISKI SPOMINA IN TAKTIKE INTERVJUVANJA

Peter Burke se v svoji študiji *History as social memory* opira na teorijo, da nam je preteklost dostopna s kategorijami in shemami lastne kulture in da so te sheme strukture, s katerimi dojemamo preteklost.⁶⁵ V svojem poznejšem besedilu o zgodovini spomina se isti avtor s to teorijo naveže na delo psihologa Fredericka Barletta *Spominjanje* (1932), in pravi, da dogodke v času nezavedno obdelamo znotraj splošnih shem, ki so lastne vsaki kulturi. Te sheme dovoljujejo spominom, da se lahko ohranijo, vendar v izkrivljeni obliki.⁶⁶

Na isto shematično oblikovanje preteklosti opozarja tudi Eviatar Zerubavel. Poimenuje jih mentalni zemljevidi družbene preteklosti⁶⁷ in jih opiše kot zemljevidom podobne strukture, ki so družbeno konstruirane in s katerimi naš um gradi podobo preteklosti. Pri tem poudarja, da so naše

⁶⁴ Milharčič Hladnik, Avto/biografičnost narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj, str. 5.

⁶⁵ Burke, Peter: *History as social memory. Varieties of Cultural History* (ur. P. Burke). Ithaca, New York, 1997, str. 45–47.

⁶⁶ Burke, *Kaj je kulturna zgodovina*, str. 76.

⁶⁷ V originalu *a sociomental topography of the past* (op. a.).

rekonstrukcije preteklosti družbeno pogojene in da nam prav takšna topografska slika pomaga razumeti, kako delujejo kolektivne oblike spominjanja. V resnici je, kot pravi avtor, »pridobivanje spominov neke skupine in torej identifikacija z njeno kolektivno preteklostjo del procesa pridobivanja družbene identitete, privajanje članov na to preteklost pa je poglobilni trud skupnosti za asimilacijo«. ⁶⁸

Vprašanje, s katerim se bom ukvarjala v nadaljevanju, je, kako določiti te t. i. spominske zemljevide, in ugotoviti, na katerih dogodkih se oblikuje historični diskurz posamezne skupine in kako te dogodke tolmači druga skupnost. Z individualnim spominjanjem in pripovedovanjem o preteklih dogodkih posameznik dejanja ne samo interpretira, temveč jim tudi dodaja emotivno vrednost. Predvsem pri starejši populaciji, s katero sem se pogovarjala na terenu, je bil pogovor o dogodkih, ki so jih doživeli v mladosti, pogosto nabit s čustvi. Prepletal se je s strahom, da bi povedali kaj preveč, da njihova zgodba ne bi rabila raziskavam, ki niso skladne z njihovo interpretacijo o tem, kaj se je pred šestdesetimi leti na tem območju zgodilo.

Zanimiv je bil predvsem prvi stik s pričevalci ter njihovo soočanje z raziskovalcema, ki sta prihajala z obeh vpletenih strani. V teh primerih je večino zanimalo, kdo naju pošilja ter kaj in zakaj naju to zanima. Intervjuvanci so zgodbe pripovedovali na način, da bi druga stran z njimi soglašala ali jih vsaj razumela, ali pa so jih oblikovali tako, da v njih ni bilo nič spornega oziroma diskutabilnega. Tako so slovenski sogovorniki v pripovedi iskali privolitev italijanskega sodelavca in del stavka ponovili v italijanščini, da bi tudi on razumel, o čem pripovedujejo. Italijanski sogovorniki so se mi med razlago tudi opravičevali in si z besedami »je res?« prizadevali za moje soglasje. To se ni dogajalo pri vseh pričevalcih; pri tistih, kjer sem pozneje intervju ponovila sama, je naracija z nacionalno obarvanimi variacijami tudi odstopala od prejšnje – pričevalci so oblikovali, spreminjali in

⁶⁸ Zerubavel, Eviatar: *Mappe del tempo – Memoria collettiva e costruzione sociale del passato*. Bologna: Il Mulino, 2005, str. 12–15.

prilagajali svojo pripoved glede na poslušalca. V takšnih modulacijah so me ti intervjuji spomnili na t. i. Rashomon efekt, efekt subjektivne percepcije dogodkov, ki se jih spominjamo.⁶⁹

Na Rashomon efekt se v svoji študiji navezuje tudi Zerubavel, ki nas opozarja, da raziskovanje preteklih dogodkov in spominov nanje ne more biti posplošeno na individualne variacije spominjanja. Dejstvo, da spomin ni gola reprodukcija objektivnih dogodkov, po avtorju še ne pomeni, da je povsem subjektiven, saj se akt spominjanja gradi ne samo znotraj družinskega okolja, temveč tudi znotraj javnih ustanov, kot so šole in druge izobraževalne institucije. Da je spominjanje družbeno pogojeno, je jasno tako iz izbora gradiva (česa se spominjamo) kot tudi iz načina, kako se spominjamo.⁷⁰ Kot bom podrobneje prikazala v naslednjem poglavju, je velik del tega, česar se spominjamo, nastalo in se oblikovalo znotraj skupnosti, ki ji pripadamo, in ti spomini nas definirajo kot njene članke.

Kot pomoč pri »mapiranju« preteklih dogodkov in njihovi interpretaciji sem uporabila koncept t. i. *flashbulb memories*.⁷¹ Pojem opredeljuje individualni spomin, povezan z določenimi pomembnimi dogodki, v katerih pričevalec ni bil neposredno udeležen, a so kot del splošnih zgodovinskih dogodkov in zaradi svojega močnega emocionalnega naboja vpeti v posameznikov spomin. Oblikovanje teh spominov se navezuje na medijsko odmevne dogodke, kot so datum prvega pristanka na Luni, uboj Johna F. Kennedyja ali trenutek, ko s(m)o izvedeli za Titovo smrt. Sleherni posameznik se spomni, kje je bil ta dan in kaj je takrat počel. V današnjem času se *flashbulb memories* navezujejo na študije o 11. septembru 2001, na interpretacijo spomina na dogodek ter na čustva, ki jih ta dogodek ukaluplja.

⁶⁹ Termin je povzet po filmu *Rashomon* (1950) japonskega režiserja Akira Kurosawe. Uporabljajo ga psihologi v situacijah, ko pridobivajo s strani pričevalcev različne pripovedi o istem dogodku.

⁷⁰ Zerubavel, nav. delo, str. 12–16.

⁷¹ *Flashbulb memories* bi lahko prevedli kot 'bliskoviti spomini'; v razpravi bom uporabljala izvorno različico besede. Termin sta skovala Brown in Kulik v razpravi *Flashbulb memories* iz leta 1977. Koncept opredeljuje spomine, ki so bili ustvarjeni, kot da bi možgani »poslikali okoliščine, v katerih je bila informacija prejeta« (vs. fotografski spomin). <http://ist-socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/flashbulb.htm>

Ljudje se namreč 11. septembra 2001 ne spominjajo samo zaradi pogostega pojavljanja datuma v medijih ter zgodb, ki pišejo o njem, temveč s tem datumom asociirajo tudi *čustva* ob travmatičnih dogodkih, ki so jih sami doživeli. Spomin na te dogodke ni natančna reprodukcija dogodka oz. dogodkov, ki jih je posameznik doživel tistega dne. Neisser v svoji predstavitvi *flashbulb* spominov pravi, da ti ustvarjajo priložnost stika dveh naracij, ki drugače nista v neposredni povezavi – poteka zgodovinskih dogodkov in poteka dogodkov v posameznikovem življenju. Ti spomini so na nek način zgodovinski markerji, ki pomembne zgodovinske dogodke vtisnejo v naše osebne življenjske zgodbe. Poudariti je treba, da takšen tip spomina ni fiksen, a vendar se zaradi pomena dogodka več časa ohranja in pričevalcem omogoča, da nanj zasidrajo druge spomine, posredno ali neposredno povezane s tistim časom.

Tako sem pri terenskem delu vzela pod drobnogled pomen takšnih dogodkov in na podlagi teorije *flashbulb memories* določila serijo datumov, ki so mi pomagali pri intervjuvanju in so pripovedovalca usmerjali skozi pripoved. Hkrati so ti datumi postavljali okvire, v katerih smo gradili možne naracijske diskurze posameznih skupin.

Izbrani datumi so zapisani v slovenski in italijanski različici, saj se pomen posameznega dogodka v prevodu v drug jezik izgubi. Izbrani so bili naslednji dogodki:

- 8. 9. 1943 – kapitulacija Italije vs. *armistizio*
- 1. maj 1945 – osvoboditev Gorice vs. *occupazione di Gorizia*
- 26. marec 1946 – datum prihoda mednarodne komisije v Gorico
- 9. avgust 1946 – zasedba Gorice vs. *liberazione della Gorizia redenta* (1916)⁷²
- 15. september 1947 – nastanek meje; v Sloveniji danes praznik vrnitve Primorske k matični domovini, v Italiji t. i. *La seconda redenzione* di Gorizia.

⁷² Osvoboditev odrešene Gorice, spomin na zmagovito deveto soško fronto in italijansko zavzetje Gorice 9.8.1916.

Italijanski ali slovenski pričevalec bo glede na izvor raziskovalca prevzel tak ali drugačen način obnašanja. Pri intervjuju v lastnem jeziku, med svojimi, se lahko oblikuje intimna pripoved, medtem ko se lahko intervju z raziskovalcem iz druge skupnosti razvije v bojni dialog, ki meji na prerekanje. Vprašanja, ki jih raziskovalec postavi, so v intervjuju bistvena – reči italijanskemu pričevalcu, naj nam pripoveduje o osvoboditvi Gorice maja 1945, bi bilo neprimerno in žaljivo. Obdobje slovenske osvoboditve Julijske krajine in oblikovanja jugoslovanske administracije mest Gorica in Trst je italijansko prebivalstvo doživljalo kot hudo okupacijo mesta, ko je bilo veliko ljudi odpeljanih s svojih domov in se niso nikoli več vrnili. Torej je lahko v italijanski skupnosti govoriti o osvoboditvi in ne o okupaciji nepopravljiva napaka, ki lahko pripelje do sovražnosti, nepredvidljivih situacij ter tudi do prekinitve intervjuja. Hkrati bi bilo popolnoma neprimerno s slovenskim pričevalcem govoriti o osvoboditvi Gorice v letu 1916 in razcvetu Gorice po prvi svetovni vojni.

Akt spominjanja združuje množico različnih 'spominskih praks' (*mnemonic practices*), za katere Jeffrey Olick trdi, da so mnogovrstne, vsaka oblikovana iz drugačnih vzgibov, vplivov, fantazij in virov. Prav spominske prakse dokazujejo, da spomin ni in ne more biti opredeljen kot »skladišče preteklosti«, temveč je to aktiven proces (iz)gradnje in ponovne gradnje v času.⁷³ Težko bi se torej strinjali s trditvami, da spomin 'priklicujemo' ali 'obujamo' (it. *evocare*), da ga rešujemo iz pozabe, 'pridobivamo' (it. *ricuperare*) in skrbimo za to, da ne bi pozabili. Spominjanje se ne dogaja v odnosu do dejanj iz preteklosti, temveč je vedno pozicionirano iz sedanjosti v prihodnost, osredotočeno na oblikovanje spomina na preteklost, ki utrjuje potrebe skupnosti v sedanjosti. Spomin ni niti stvar niti orodje, s katerim preteklost priklicujemo, temveč je, kot bom razvila v nadaljevanju, same-

⁷³ Olick, nav. delo, str. 10.

mu sebi mediator,⁷⁴ posrednik interpretacij preteklosti. O spominu kot metaforični »shrambi časa« razmišlja tudi José van Dijck, ki v primerjavi slednjega z mediji trdi, da ne prvi ne drugi nista »pasivna posrednika, saj njuna mediacija sama po sebi oblikuje način, kako oblikujemo in ohranjamo občutek individualnosti in skupnosti, identitete in zgodovine«. ⁷⁵ V povezavi s prepletenim odnosom med osebnimi spomini in skupnostjo avtorica vpeljuje koncept mediiranih spominov, prostorov stika, kjer se osebno in kolektivno srečata, vplivata eden na drugega, trčita. Iz teh srečanj lahko spoznamo in poskušamo razumeti načine, kako v toku časa gradimo zgodovinske in sodobne predstave o sebi.⁷⁶

V pričujočem poglavju sem analizirala odnos med zgodovino in spominom. Izhajajoč iz prikazanih primerov terenskega dela in teorij o oblikovanju spomina lahko trdim, da je spominjanje aktiven proces, v katerem posameznik z izborom določenih spominov in s prezrtjem drugih utrjuje svojo kolektivno identiteto. V naslednjem poglavju bom pojasnila, kako se oblikujejo spominske skupnosti in na primeru odnosov med mestoma Nova Gorica in Gorica prikazala, na katerih dogodkih posamezne skupnosti gradijo svoje historične diskurze.

⁷⁴ Nav. delo, str. 11.

⁷⁵ Van Dijck, José: *Mediated memory in digital age*. Stanford: Stanford University Press, 2007, str. 2.

⁷⁶ Nav. delo.

III. SPOMIN PROSTORA

III. 1 NA POTI V EVROPO

1.1 OBLIKOVANJE SKUPINSKIH SKUPNOSTI V OBMEJNEM PROSTORU

Iz Nove Gorice vodita v Gorico dve cesti, Erjavčeva ulica iz centra mesta ter Cesta IX. korpusa iz solkanske smeri. Čez mejo se ulici preimenujeta v Via San Gabriele in Via Monte Santo. Svoji imeni sta ulici dobili po hribih Škabrijel (Sv. Gabrijel) in Sveta Gora, proti katerima iz centra Gorice potekajo stare prometne povezave s predmestjem. Tik ob slovenski meji, med obema cestama, teče Kolodvorska ulica, ki se nekje na sredi odpre v trg, nasproti katerega stoji nekdanji severni goriški kolodvor ali svetogorska železniška postaja. Domačini postajo in prostor pred njo imenujejo Transalpina, po leta 1906 odprti »transalpinski železnici«, ki je povezovala cesarsko mesto Dunaj s pristaniškim Trstom. Mesto Görz, kot so v času Avstro-Ogrske imenovali Gorico, je takrat postalo pomembno postajališče in trgovsko središče. Omenjeni trg se razteza čez mejni prehod na italijansko stran, kjer se Piazzale della Transalpina, kot se trg imenuje, konča v ulicah s stanovanjskimi hišami. Nekoč strogo varovano obmejno območje je od leta 2004, ko je Slovenija vstopila v Evropsko unijo, preurejeno v odprt trg ovalne oblike, na sredi katerega stoji mozaik, ki nakazuje fragmentarno uničenje pred tem odstranjenega znamenitega obmejnega kamna št. 57. Simbolnost mozaika dopolnjujeta dve plošči z napisoma »Mozaik nove Evrope – Mosaico della nuova Europa«.

Od leta 2007 se v trendu sprememb ob pridružitvi Evropski uniji »slovenski« del novooblikovanega trga imenuje Trg Evrope.⁷⁷ Mestna občina Nova Gorica je takrat nastali trg želela poimenovati z novim, s preteklostjo neobremenjenim imenom, ki naj bi simboliziral napore združevanja obeh mest. Na italijanski strani se za preimenovanje že obstoječega, a prenovljenega trga niso odločili. Iskanje kompromisnega imena za trg med dvema Goricama⁷⁸ se je tako končalo tri leta po novi ureditvi tega območja. Kljub predhodnim občinskim zatrjevanjem, da si obe mesti želita eno, skupno ime, je to obviselo v zraku. Italijanski goriški občinski svet je potrdil dotedanje ime Piazzale Transalpina in zavrnil predloge novogoriškega župana, ki se je zavzemal za simbolična poimenovanja, kot so Trg Evropske unije, Trg prijateljstva, pozneje tudi Trg Franca Jožefa, Trg Edvarda Rusjana.⁷⁹

Novogoriški občinski svet, ki je imel pri poimenovanju trga zadnjo besedo, je na seji Mestnega sveta preučil izbrana imena in se na koncu odločil za Trg Evropa. Kot je v razpravi omenil eden izmed svetnikov, ki se je najprej nagibal k preimenovanju v Trg Franca Jožefa (in si nato premislil), tu danes ni več Avstro-Ogrske, zato je treba poiskati ime, ki nas zaznamuje, »da si bodo tisti, ki pridejo za nami, tudi zapomnili naš čas, ne da bodo sanjali o sto letih nazaj«. ⁸⁰

Na poti odkrivanja preteklosti se tako pojavi naslednje vprašanje: kateri dogodki so gradili preteklost Goriške in kakšne historične diskurze o preteklosti oblikujejo skupnosti, ki tu sobivajo?

Nemogoče je podati enotno naracijo o preteklosti kraja in povedati, kaj je tisto, o čemer prebivalci sanjajo stoletje po nastanku železnice. Dojemanje zgodovine kraja je v nacionalnih naracijah namreč odvisno od sedanjih interpretacij preteklih dogodkov v zgodovini Goriške in načinov, kako so se te in-

⁷⁷ Mestna občina Nova Gorica; http://ads3.arctur.si/nova-gorica-gids/mma_bin_public.php?id=1535 (MONG uradne objave), dostop: 1. 1. 2009.

⁷⁸ www.radio1.si/?p=novice&id=773®ija=4, dostop: 4. 7. 2009.

⁷⁹ Zapisnik MONG, Radio Robin (2007).

⁸⁰ Zapisnik 7. seje MONG, dne 29. 4. 2007; Priloga 25; Glej: http://ads3.arctur.si/nova-gorica-gids/mma_bin_public.php?id=1696, dostop: 1. 1. 2009.

terpretacije umestile v zasebne (osebne) zgodovine prebivalcev območja. Preteklost prostora je dojeta in razumljena v različnih zgodovinskih diskurzih, ki so vir prerekanj in spopadov tako na lokalni kot nacionalni ravni. Da takšna prerekanja in spodbijanja drugačnih interpretacij preteklosti niso nobena redkost, potrjujejo živahne razprave na medmrežnih forumih, predvsem v dneh ob različnih državnih/lokalnih obeležitvah nekaterih dogodkov.⁸¹

Boji za pripadnost mesta in okolice ter različni spomini nanje niso novost zadnjega stoletja, saj so se med jezikovnimi skupinami, prisotnimi na območju, že v obdobju habsburške monarhije pojavljale razprave o tem, komu mesto pripada in kdo ima pravico v njem živeti. Hkrati z razvojem mesta se je namreč razvijala in oblikovala nacionalna zavest pripadnikov posameznih jezikovnih skupin, na podlagi katerih so se razvijale nacionalne identitete ter zahteve, da se mesto združi s pripadajočo nacionalno skupnostjo. Prerekanja o historičnem lastništvu območja so dosegla svoj vrh v spopadih med prvo svetovno vojno in s podpisom rapalske pogodbe, ki je območje Goriške dodelila Kraljevini Italiji ter tako »zadovoljila italijanske zahteve in je od ozemlja, ki so ga Slovenci obravnavali kot svoj narodni prostor, odtrgala krepko četrtino«.⁸²

Ne diplomatski prevzem lastništva Gorice ne propad cesarstva nista izbrisala pečata, ki ga je v prostoru zapustila tradicija habsburške monarhije. Če se opremo na pripovedi naših pričevalcev, rojenih v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ter se preko teh diskurzov ozremo v prejšnje stoletje, opazimo poudarjanje pomena vzgoje in načina življenja pod Avstro-Ogrsko, pomena življenja v multietničnem (in večjezičnem) mestu, navad in zavedanja o kulturnih posebnostih, ki so se skupaj z zgodbami o prednikih prenašale iz roda v rod. Poudarek je na značaju mesta pred sto leti, na njegovi multikulturalnosti, na katero v opisih lokalnih turističnih vodnikov da-

⁸¹ Nedavni so bili primeri italijanske obeležitve 10. februarja (Dan spomina) ali goriškega letnega shoda X. MAS (obeležitev bitke v Trnovskem gozdu). Glej: http://goriziaoggi.typepad.com/gorizia_oggi/2009/01/raduno-della-decima-mas-torna-la-polemica.html, dostop: 24. 1. 2009.

⁸² Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije; Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956; Obdobje 1918–1941; www.primorske.si/PN/

nes spominjajo stare palače, zgrajene pred prvo svetovno vojno, in bogata kulinarčna pestrost. Dediščino habsburških časov lahko odkrijemo v (nostalgičnih) portretih Franca Jožefa na stenah zasebnih stanovanj, v družtvih, ki obujajo spomin na prvo svetovno vojno, na festivalih in v ustanovah, ki poudarjajo srednjeevropski značaj pokrajine.⁸³ Pričevalci se v svojih pripovedih označujejo kot del »tipičnih zgodb tega območja«,⁸⁴ ki vključujejo mešane zakone, študij na univerzi v Gradcu ali na Dunaju, begunske izkušnje iz prve svetovne vojne, sposobnost prebivalcev Gorice, da med seboj lahko komunicirajo v vseh tam prisotnih jezikih.

*Mio padre, ripeto, conosceva perfettamente il tedesco, dalla prima elementare alla laurea, e conosceva anche il friulano, che era la lingua di casa, che parlava a casa. Durante le scuole elementari e medie aveva studiato l'italiano come lingua facoltativa perché non conosceva l'italiano »lingua«. E poi conosceva, come tutti i goriziani, lo sloveno, ma il dialetto locale.*⁸⁵

Dario C. (Gorica, l. 1930), int. 3. 9. 2007

Moj oče je znal nemško, furlansko, italijansko, razumljivo slovensko in hrvaško. Skratka moja nona, k je bila ošterica, je govorila pet jezikov: furlansko obvezno, italijansko obvezno, obvezno ne, ker je bila to Avstrija, za silo si je pomagala z madžarščino, k so hodili tudi Madžari sem čez, potem hrvaščino. Ma ne hrvaščino, temveč istrske dialekte ... tako da ljudje so znali jezike, dosti.

Tomaz M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007

⁸³ Npr. Istituto Per Gli Incontri Culturali Mitteleuropei; Fondazione Studi Ebraici Mittel-Europa; Festival Gusti di frontiera. I sapori della Mitteleuropa (...). O tematiki nostalgije po habsburškem imperiju glej: Baskar, Bojan: Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002.

⁸⁴ Dario C. (Gorica, l. 1930), int. 3. 9. 2007.

⁸⁵ Moj oče, ponavljam, je govoril perfektno nemško, od prvega razreda osnovne šole do diplome, dobro je znal furlansko, ki je bila domača govorica. Ko je obiskoval osnovno in srednjo šolo, se je fakultativno učil italijanski jezik, saj ni znal italijanskega »jezika«. Potem je znal, kot vsi Goričani, tudi slovensko, ampak v dialektalni različici.

O življenju v mestu pred prvo svetovno vojno bo več povedanega v nadaljevanju, prikazana primera pa jasno kažeta, da so prebivalci med seboj tkali vezi, za silo obvladali jezike drug drugega in da so bile takšne prakse razumljene kot nekaj popolnoma »normalnega«. Predvsem slovenski pričevalci zgodbe iz avstro-ogrskega obdobja obujajo kot pozitivne. Interpretacije njihovih spominov moramo umestiti v specifičnost okolja, v katerem so nastajali, v prostor in čas odraščanja pričevalcev. Pozitivne konotacije vloge avstro-ogrške tradicije v mestu razumemo kot kontrapunkt pozneje nastalim naracijam o italijanskem značaju mesta in njegovega prebivalstva. V teh se, kot bom prikazala v študiji, poudarek namreč prestavi na enovitost italijanskega mesta in boja zanj.

Veste oni (Italijani, op. a.) niso imeli srečo, da bi imeli Avstrijo od Franca Jožefa (...) Mi smo lahko srečni, ker imamo drugačno vzgojo, katere se ne odrečemo. Oni niso imeli te vzgoje, ker kamor pridejo Burboni, se ne more razvit kaj dobrega. In mi smo imeli Franca Jožefa in tisto nam je ostalo. Ma oni tega ne razumejo. Prvič, ker Italijan je Italijan in ene ne razume. Jst sem že pravla, da vsak, k pride v Gorico, bi si mogel najprej prečitat zgodovino naših krajev, drugači naj bodo tiho. Ja glih tako ... sej ne znajo. Jst se spomnim, da je naša Tjaša (vnukinja, op. a.) morala pazit na brata, ko je ta bil še mičkin. Ga je mogla vozit popoldan ven, ko mama ni mela časa in ga je vozila po Korzu. In tam je bila ena trgovina igrač, k prav obvezno si mogu it tam mimo, in mulo⁸⁶ je začel jokati vsakikrat, je začel tulit k sta šla mimo trgovine. Ma kot vsi otroci. Takrat gre mimo ena gospa, k je slišala, da govorijo slovensko, in takoj reče Vi rendi conto che siamo in Italia! Qui si parla italiano!⁸⁷ ... ena, k ne pozna, gre napast otroka! In naša mula, k je nobedn ni učil, ji je rekla E lei signora prima di venire ad abitare a Gorizia studi la nostra storia e poi parli!⁸⁸ Pridejo sem in ne znajo neč. Že osemdeset let, k so tuki, ne znajo rečt niti dober dan. Ma kej česte ... zabiti ostanajo zabiti.

Adele D. (Gradišče ob Soči, l. 1926), int. 9. 2. 2008

⁸⁶ Deček, nedorasel fant (op. a.).

⁸⁷ Kaj se zavedate, da smo v Italiji? Tukaj se govori italijansko!

⁸⁸ In vi, gospa, preden ste se preselili v Gorico, bi se poučili o naši zgodovini in bi potem lahko govorili!

Pričevalka, zamejska Slovenka, ki je omenjene misli izrekla ob analiziranju stanja italijanske zdravstvene nege na domu, je v pripovedi o tem dogodku poudarila razliko v vzgoji nas, prebivalcev tega območja, in njih, Italijanov, ki so v Gorico prispeli v zadnjih osemdesetih letih, torej po podpisu rapalske pogodbe. Poleg osebne izpovedi o grdem ravnanju z vnukinjo pričevanje ponuja vpogled v življenje pripadnika slovenske manjšine v mestu in težave, s katerimi se soočajo. Osebna izkušnja je usmerjena v poudarjanje kolektivne težnje po enakovrednem položaju slovenske manjšine v mestu in priznavanju njene kontinuitete ter njene zgodovine kot dela dediščine skupnega multikulturnega prostora.

Na drugi strani italijanski pričevalci obdobje med prvo svetovno vojno prikazujejo kot trenutek prekinitve s staro dobo, nov začetek pa postavljajo v čas ponovne združitve omenjenih ozemelj z matično državo. Izpričan netoleranten odnos do pripadnikov drugih jezikovnih skupin nakazuje tako historični antagonizem med skupinama kot percepirano superiornost italijanske skupnosti nad slovensko. (Dis)kontinuitete v doje-manju preteklega časa opozarjajo na različno vrednotenje posameznih zgodovinskih obdobj ter vlog, ki jih tem dogodkom pripisujejo prebivalci različnih narodnosti.

Iz simbolnih vrednosti preteklih dogodkov tako lahko razbiramo razločevalne elemente, ki oblikujejo razdobja v predstavljenih spominskih diskurzih. Kot pojasnjuje Eviatar Zerubavel, so ti razločevalni elementi bistveni del procesa periodizacije časa. So jasno artikularna zgodovinsko oblikovana »razdobja«, kolektivno pomnjena kot velika razvodja v življenju posameznih spominskih skupnosti.⁸⁹

Iz prejšnje trditve izhaja vprašanje, kaj pravzaprav sploh pojmuje pod terminom spomske skupnosti in na kakšen način lahko te skupnosti ume-stimo v goriški prostor. Govorimo o eni spominski skupnosti ali več skupno-stih ter kateri razločevalni elementi oblikujejo njihov spominski diskurz?

⁸⁹ Zerubavel, nav. delo, str. 148.

V pričujoči študiji spominske skupnosti razumem kot kolektivne subjekte, v/iz katerih posameznik sprejema podobe skupne preteklosti, torej interpretacije, ki jih skupnost podeljuje (preteklim) dogodkom tako, da izbira, kaj obeležuje in kaj prepušča pozabi. S spoznavanjem, pomnjenjem ter z vrednotenjem pomena posameznih dogodkov tako posameznik pridobiva in ponotranja spominsko zavest skupnosti. Ta t. i. »spominska socializacija«,⁹⁰ proces pridobivanja spominov skupnosti, je pomemben del vključevanja novih članov v skupnost. Spominska socializacija se že v zgodnjem otroštvu začne v družinski skupnosti, ko nov član dobi ime in priimek. V neposrednem stiku s predniki in z drugimi člani skupnosti otrok spoznava družinsko zgodovino in pridobiva zavest o kolektivni preteklosti; tako se skupnost in njena identiteta ohranjata v času in prostoru.⁹¹ V družini, ki je v tem kontekstu razumljena kot najmanjša celica skupnosti, se po Zerubavelu proces spominske socializacije dogaja »nevidno«, in sicer s pripovedmi o izkušnjah in doživetjih starejših družinskih članov. Iz tega se posameznik nauči, česa naj se iz preteklosti spominja, kaj pa naj gre v pozabo. »Naše družbeno okolje ne vpliva samo na dolžino mentalnih vezi, ki povezujejo sedanost s preteklostjo, temveč determinira osnovna pravila, kako se te 'stkejo' v naših mentalnih predstavah.«⁹²

Našega stika s preteklostjo pa ne gradijo samo družinske in sorodstvene vezi ter stiki z našimi predniki, temveč tudi spomini na posameznike (in dogodke), ki so igrali pomembno vlogo v oblikovanju naše nacionalne identitete. Narod⁹³ je, kot ga opredeljuje Misztal, poglobljena spominska skupnost, katere kontinuiteta se opira na vizijo ustrezne preteklosti in verjetne prihodnosti. Z namenom oblikovanja za skupnost ustreznih zgodovine in usode, iz katerih bi posledično lahko oblikovali predstavo o narodu, ta potre-

⁹⁰ Mistzal, str. 160.

⁹¹ Nav. delo.

⁹² Zerubavel, str. 115.

⁹³ V originalu *nation*.

buje uporabno preteklost. Oblikovanje takšne preteklosti Ernest Gellner povezuje z nacionalnimi gibanji, »ki propagirajo ideologije, utemeljene na identifikaciji z narodno državo v sklicevanju na tiste spomine, ki si jih skupnost deli.«.⁹⁴ Takšna gibanja dolgujejo svoj uspeh spominu, na katerem utemeljujejo občutek trajnih, nepretrganih vezi med generacijami.⁹⁵

Obujanje in vrednotenje omenjenih spominov neizogibno poteka v tandemu s pozabo, ki je druga plat istega procesa. Pozaba je bistvena sestavina graditve spominov neke skupnosti, v kateri si člani lastijo in delijo isti kolektivni pogled na pretekle dogodke. Pri graditvi te enotnosti je najpomembnejše, da skupnost pozabi na dogodke, ki jo lahko ovirajo. Benedict Anderson tako dokazuje, da so pozabe in deljeni spomini skupnosti del normalnega mehanizma, s katerim se vzpostavlja narod. Avtor narod opredeljuje kot zamišljeno politično skupnost,⁹⁶ kjer posamezni narodi v poudarjanju ali selektivnem pozabljanju dogodkov gradijo svojo kolektivno identiteto in to podobo o sebi ohranjajo v času.

Koncept zamišljenega izhaja iz mnenja, da pripadniki istega naroda med seboj nimajo posrednih stikov in se ne poznajo, a si kljub temu vsi posamezniki delijo idejo o skupnosti in povezanosti. Narod je zamišljena skupnost, ki si jo predstavljamo kot »omejeno in suvereno hkrati: kot omejeno zato, ker imajo tudi najštevilčnejši narodi določene, čeprav spremljive meje, onkraj katerih živijo drugi narodi; kot suvereno pa zato, ker se vedno povezuje z idejo svobode, ki jo zagotavlja suverena država.«.⁹⁷

Če stopimo še korak dlje in trdimo, da nas definirajo spomini, izničimo časovno distanco, ki nas loči od Johna Locka, ki je leta 1690 spomin postavil kot kriterij osebne identitete: sem, kar pomnim.⁹⁸ Prevzemanje spo-

⁹⁴ Misztal, nav. delo, str. 17.

⁹⁵ Nav. delo.

⁹⁶ Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998, str. 14.

⁹⁷ Cit. Anderson v: Petrovič, *Ne tu, ne tam*, str. 89.

⁹⁸ Misztal, str. 133.

minov skupnosti in njihovo občutenje kot del skupne, deljene preteklosti vseh pripadnikov nekega naroda je bistveni element graditve identitete vsake zamišljene skupnosti. Ko pripadniki prevzemajo idejo o skupnosti in sodelujejo v procesu zamišljanja, prevzemajo nacionalne in historične diskurze, njene interpretacije in ideje o tem, kakšne karakteristike ima lastna skupnost. Z istega zornega kota opazujejo druge skupnosti in v istem procesu zamišljanja svojo skupnost diferencirajo od sosednje, ki je prav tako zamišljena.

Pri oblikovanju zamišljenih skupnosti se razvija in oblikuje historični diskurz, ki se skupnosti prilagaja in modelira glede na njene zahteve in potrebe. Identitete, ki se konstruirajo, dekonstruirajo ter rekonstruirajo z zgodovinskimi dogodki,⁹⁹ za to potrebujejo tako skupen cilj v prihodnosti kot skupne referenčne točke v preteklosti.¹⁰⁰ Na takšen način skupnost (nacija) na podlagi izbranih preteklih izkušenj ohranja in razvija tisti kolektivni spomin, ki ohranja podobo o njeni preteklosti. Prevzemanje spominov skupnosti (in identifikacija z njeno preteklostjo) je namreč del procesa pridobivanja družbene identitete, ki privaja člane družbe na ustrezna tolmačenja preteklosti in njihovo asimilacijo v skupnost. Identiteta je, če strnem, ključna beseda za dojetje moderne družbe.¹⁰¹

Če nam identiteta daje prostor v družbi, nam spomini obenem ponujajo interpretacijo sveta, ki nas obdaja. V teh interpretacijah tudi prostor ni nikoli nevtralen, saj, kot bom prikazala v nadaljevanju, spominski skupnosti simbolna sporočila o njeni preteklosti daje prav prostor. V obmejnem prostoru, kjer so pretekli dogodki vir različnih zgodovinskih interpretacij, pridobijo ti simboli mediatorji preteklosti različne vrednosti, ki so pogosto interpretirane v diametralno nasprotujočih si spominskih shemah. Mediatorji spomina se ne izčrpajo v pomenih, ki jih nosijo, temveč se spreminjajo hkrati z vlogo, ki jo

⁹⁹ Handler, Richard: *Is identity a useful concept? Commemorations: The politics of national identity* (ur. J. R. Gillis). New Jersey: Princeton, 1994, str. 29.

¹⁰⁰ Assmann, Aleida: *Europe: A Community of Memory? Twentieth Annual Lecture of the GHI*, November 16, 2006. GHI Bulletin N. 40 (Spring 2007). Glej: www.ghi-dc.org/publications/ghipubs/bu/040/011.pdf, dostop: 20. 5. 2008.

¹⁰¹ Misztal, nav. delo, str. 132.

igrajo. Predvsem vloge, ki si jih posamezne skupnosti odredijo s pomočjo obujenih dogodkov, so utemeljene na medsebojno spornih in kontroverznih spominih. Koncept spornih oz. nasprotnih spominov¹⁰² bom tu poskušala bolje obrazložiti in ga umestiti v že predstavljene strukture shem, iz katerih spominske skupnosti nastajajo. Poudarila sem že pomen procesa oblikovanja kolektivnih (deljenih) spominov ter njihovih medsebojnih razlik. Te so, poleg že omenjenih ločil časa, neprecenljiv vir tako za oblikovanje identitete kot za njeno ohranjanje v času. V prejšnjem poglavju predstavljeni datumi, okoli katerih se oblikujejo t. i. *flashbulb memories*, omenjeno trditve potrjujejo.

Nobeden od omenjenih datumov ni za predstavnike posameznih skupnosti nevtralen, saj že samo poimenovanje dogodka vsebuje njihove družbeno pogojene interpretacije. V diskurzih obeh narodov je spomin na dogodek oblikovan že v pripovedi o njem; predstavljeni primeri niso nobena posebnost. Podobne primere namreč poznamo že iz prve svetovne vojne v konstruktih, kot sta »Čudež pri Kobaridu«, ki ima v italijanščini različico »La disfatta di Caporetto«,¹⁰³ ali »Padec Gorice«, ki v italijanščini postane »La presa di Gorizia«.¹⁰⁴

Identitete, ki se razvijajo iz nasprotujočih si spominov, Ricoeur tolmači kot krhke, tako na osebni kot na kolektivni ravni. Predvsem, kot pravi avtor, čezmerna raba ali zloraba določenih spominov kažeta na to, da imajo prebivalci probleme z identiteto. Ricoeur iz analize identitete izpelje tri trditve:

predvsem se tiče odnosa s časom, natančneje, ohranjanja sebe skozi čas. Drugi vir zlorabe se nanaša na tekmovanje z drugimi, na realne ali imaginarne grožnje za identiteto, od trenutka, ko se ta sooča z drugim, drugačnim. Tem, v veli-

¹⁰² Divided memory/Memorie divise – izraz je v svojem delu *Resistenza e post fascismo* uporabil Rusconi, pozneje pa je bil po Portelliju opredeljen kot pojem, ki mora biti razširjen in radikaliziran v definiranju ne samo dihotomije (in natančne hierarhije) med institucionaliziranim spominom (odporništvu) in kolektivnim spominom prebivalstva, temveč tudi kot fragmentalna pluralnost različnih spominov (Rusconi, Gian Enrico: *Resistenza e Postfascismo*. Bologna: Il Mulino, 1995; glej tudi Ballinger, Pamela: *History in Exile: Memory and Identity in the borders of the Balkans*. Princeton: Princeton University Press, 2003, str. 21).

¹⁰³ Dobesedno 'kobariška polomija' (op. a.)

¹⁰⁴ 'Zavzetje Gorice' (op. a.)

*ki meri simboličnim ranam, se pridružuje tretji vir ranljivosti, to je vloga nasilja v utemeljitvi identitet, predvsem kolektivnih. V ozadju patologij spomina namreč kot temelj odnosa med spominom in zgodovino vedno najdemo nasilje.*¹⁰⁵

V analizi t. i. *mémoire blessée*, 'ranjenih spominov', Ricoeur ugotavlja, da ne obstaja nobena zgodovinska skupnost (država), ki ne bi nastala iz odnosa, povezanega z vojno. Kar neka skupnost praznuje kot temelje svojega nastanka, so v bistvu legitimirana dejanja nasilja. Tisto, kar nek narod slavi, je za drugega sramota, praznovanja ene strani so vir prezira druge. Tako se rane, ki niso zgolj simbolične, ohranjajo v arhivih kolektivnega spomina.¹⁰⁶

Kakšen je torej arhiv kolektivnega spomina na Goriškem in kaj ta prostor hrani za poznejše rodove?

Trdim, da so predstavljeni in analizirani spomini vedno oblikovani v soodvisnosti in konfliktu z drugimi, kar bom v nadaljevanju s predstavitvijo procesov nastajanja in obujanja spominov tudi poskušala analizirati na primeru obeh (narodnih) spominskih skupnosti. Začela bom v današnjem času in na primeru vpeljanega medijskega diskurza o obeh Goricah pokazala, kakšno preteklost prostor o sebi sporoča danes in stereotipe, ki takšno pripoved spremljajo.

1.2 ZADNJA MEJA »STOLETJA KATASTROF«: MIT MALEGA BERLINA

Aprila 2004, v tednih pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo, sta Gorica in Nova Gorica doživljali svojih pet minut globalne slave. Mesti so preplavili novinarji, tuji mediji so obširno poročali o mestu, dolgo razdeljenem med dva ideološko različna svetova, ki je v Evropski uniji dočakalo svojo ponovno združitev.¹⁰⁷ Po umiku železne ograje izpred Transalpine, simbola razdeljene-

¹⁰⁵ Ricoeur, nav. delo, str. 72.

¹⁰⁶ Nav. delo.

¹⁰⁷ Cerar, Gregor: Nenadna meja med Goricama, *Mladina*, 22, 2004. Glej: www.mladina.si/tehdnik/200422/clanek/uvo-manipulator--gregor_cerar-2/, dostop: 14. 1. 2009.

ga mesta, in postavitvi mozaika nove Evrope je na trgu potekala tudi glavna prireditev ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Visoki gostje, ki so s svojo prisotnostjo počastili ta pomembni dogodek, so prireditev postavili v sam vrh evropskih prireditev ob širjenju EU. Zdelo se je, da sta obe Gorici postali center Evrope, vendar se je ta občutek med prebivalstvom razblinil v naslednjih dneh, ko so gostje in mediji mesto zapustili. Utečen ritem obmejnega vsakdana je dal vedeti, da je meja še vedno tam in da se kljub vsem obljubam o spremembah in novih začetkih življenje ob meji ni bistveno spremenilo.

Novinarji so se na Goriško vrnil v noči z 21. na 22. december 2007, ko je Slovenija postala del schengenskega območja in so italijansko-slovenski obmejni prostor zaznamovale številne slovesnosti. Prebivalci obeh Goric so se zbrali na mejnem prehodu v Rožni dolini, kjer sta opolnoči oba župana simbolno dvignila zapornico, se sprehodila po Gorici in čez mejni prehod na Erjavčevi ulici vstopila v Novo Gorico. Mejne prehode so pred tem ponekod fizično odstranili, ljudje so v spomin na dogodek hiteli še zadnjič žigosat prepustnice in domov nosili simbole izginjajoče meje.

Mediji obeh držav so vstopu Slovenije v schengensko območje namenili veliko pozornosti, predvsem so poudarjali izginjajoče razlike in ločitev, ki so ti dve mesti predolgo razdvajale. Dogodek je botroval številnim okroglim mizam in polemikam o dediščini meje in prihodnosti, namenjeni mestoma na meji. Naslovi člankov, ki so spremljali razprave in krasili naslovnice glavnih slovenskih in italijanskih časopisov, so veliko povedali o diskurzu, ki je obmejno območje preveval v tistih zadnjih decembrskih dneh. Osrednji del priloge *Domenica* v časopisu *La Repubblica* je z naslovom »Zadnja meja: Železne zavese ni več«¹⁰⁸ ter v članku novinarja Paola Rumiza »Konec velikega mraza ... in objeli smo košček izgubljene zgodovine«¹⁰⁹ odpiral pot novi prihodnosti. V istem duhu je bila napisala posebna izdaja tržaškega *Il Piccolo*, posvečena padcu meje, s pomenljivim naslovom »Italija in Slovenija, danes

¹⁰⁸ »Ultima frontiera: La cortina di ferro sparisce del tutto.«

¹⁰⁹ »La fine del Grande Freddo... e noi riabbracciamo un pezzo di storia perduta.«

odpiramo poglavje nove zgodovine. Ruši se zadnja meja, po desetletjih napetosti simbol delitve izginja¹¹⁰ in v njej članek pisatelja Claudija Magrisa »Tista meja, ki je delila svet«.

Omenjeni naslovi se navezujejo na dva bistvena diskurza. Prvi, najpogostejši, poudarja padec železne zavese, zadnje evropske pregrade, meje, ki je ločevala svet na dva dela. Drugi poudarja spremembe, novico, da se bo od tega trenutka vse spremenilo. Napoved korenitih sprememb v goriškem prostoru vsekakor ni bila novost, saj so podobni naslovi časopise krasili že pred tremi leti, ob vstopu Slovenije v EU.

Predvsem primerjava Gorice z Berlinom in italijansko-slovenske (pred tem italijansko-jugoslovanske) meje z berlinskim zidom je pogosto uporabljen diskurzivni obrazec v medijih, s katerim se namenoma poudarja razlika med dvema ideološkima svetovoma obeh Goric in povojna realnost tega območja.

*Kar se dogaja pred železniško postajo nekdanje Transalpine – Brandenburgskih vrat našega malega domačega Berlina – ni samo šiv na rani, ki se je odprla leta 1947, ko je komunistična Jugoslavija postavila žico le dva koraka pred centrom mesta. Niti ni samo uničenje železne zavese (...).*¹¹¹

Tako je v svojem članku o padcu zadnjega zidu v Evropi leta 2004 mali Berlin komentiral Paolo Rumiz in v nadaljevanju pojasnjeval, da se z vstopom Slovenije v EU končuje stoletje, zaznamovano z vojnami za lastništvo nad Gorico. Tri leta pozneje je v že omenjenem članku »Konec velikega mraza« isti avtor ob pripovedovanju obmejnih zgodb poudarjal, da se 20. decembra, osemnajst let po padcu berlinskega zidu, stoletje skrajnosti končuje tudi na Goriškem.

¹¹⁰ »Italia e Slovenia, da oggi è una nuova storia. Cade l'ultimo confine dopo decenni di tensioni, sparisce un simbolo della divisione.«

¹¹¹ Rumiz, Paolo: Gorizia, cade l'ultimo muro d'Europa, *Repubblica*, 28. april 2004.

*Staro stoletje se končuje in za seboj pušča dediščino katastrof: pregon istrskega prebivalstva s Titovih ozemelj, ilegalne orožarske skupine »Gladio«, sto tisoč mrtvih v Sredipolju in avstro-ogrsko pokopališča, fojbe in fašistično nasilje. Vse na enem ozemlju, na območju nekaj kilometrov: skupaj s streljanjem na meji z Italijo, kjer se je pred sedemnajstimi leti pred televizijskimi kamerami vsega sve-ta začel razpad Jugoslavije.*¹¹²

V istem stilu v članku »Gorica kot Berlin petnajst let pozneje« nadaljuje novinar Tomasso Cerno, ki se pri opisovanju dogodkov v razdeljenem mestu prepušča zanosu zgodovinskega trenutka in to noč opiše kot »podobno tisti 9. novembra 1989 pred Brandenburškimi vrati v Nemčiji, ki sta jo ločevali strah in upanje na boljšo prihodnost. Takšen naj bi bil tudi tisti dan leta 1947, ko so Američani postavili mejno linijo, ki je Jugoslaviji prepustila območje Šempetra in Solkana, iz katerih so se razvile nove mestne četrti komunistične Nove Gorice.«¹¹³

Primerjavo Gorice z Berlinom in obravnavanje meje kot zadnjega izginjajočega simbola hladne vojne moramo interpretirati kot diskurzivne izume tradicij,¹¹⁴ prilagojene interpretacije preteklosti, ki jih skupnost o sebi želi pripovedovati. Izumiti tradicijo razumemo kot rekonstruirati, postaviti zgodbo o razumevanju preteklosti v nove interpretacijske okvire, ki naj bi bili trajni in naj bi v trenutkih transformacij in družbenih sprememb delovali kot oporne točke v razumevanju tiste preteklosti, ki jo je skupina legitimizirala za svojo. Če sledimo opazki Paula Connertona, da so upodobitve preteklosti po navadi nastale kot legitimizacija sedanje-

¹¹² <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2007/12/09/la-fine-del-grande-freddo.html>, dostop: 14. 4. 2008.

¹¹³ <http://messaggeroveneto.repubblica.it/dettaglio/Gorizia-comes-Berlino-diciotto-anni-dopo/1408281?edizione=EdRegionale>, dostop: 14. 4. 2008.

¹¹⁴ Termin prevzemam iz dela *The Invention of Tradition* (ur. E. Hobsbawm, T. Ranger), v katerem Hobsbawm utemeljuje, da je veliko navad, ki jih imamo za tradicionalne, v resnici nedavni izum, premišljeno nastala invencija, ki rabi določenim (ideološkim) ciljem (Hobsbawm, Eric: Introduzione: Come si inventa una tradizione. *L'invenzione della tradizione* (ur. E. Hobsbawm, T. Ranger). Torino: Einaudi, 2002, str. 3–4).

ga družbenega reda,¹¹⁵ iz tega sledi, da so predstavljeni članki le posledica medijske interpretacije ukoreninjenih ideoloških in nacionalnih diskurzov, ki so gradili (in gradijo) razumevanje tega območja. Prav gradnja takšnega tipa diskurza z namenom oblikovanja skupne tradicije obeh mest želi interpretirati in identificirati Gorico kot drugi Berlin, ideološko razdeljeno (a nekoč enotno) mesto. Iz medijev se tematika prenaša v politične in javne razprave o ekskluzivnosti kraja, o odnosu do mesta v času »železne zavese« in njegovem pomenu, s čimer naj bi se zgradila podoba »razdeljenega« mesta, ki išče svojo spravo.

Takšne prakse potrjujejo, da je velik del spomina strukturiran tako, da oblikuje in spreminja vse, kar zmoremo o svoji preteklosti mentalno ohraniti. Miti o mestu, ki živi v dveh ideoloških sistemih, in zidu, ki ločuje svobodne od zaslepljenih, ne nakazujejo zgolj geografskih delitev prostora, temveč delitev in opredelitev diskurzov o preteklosti, o dolžnosti spomina in gradnji identitete. Katere tradicije naj se pomnijo, so določile avtoritarne institucije s pomočjo obeleženj, komemoracij, vzgoje, medijev (...) in z ohranjanjem tiste politike, ki legitimira in podpira določen spomin o preteklosti. Takšne »tradicije« dokazujejo, da ne spomini in ne zgodovinske interpretacije niso betonski konstrukt, ki zacementirano ždi v naših glavah. Spomin ni nespremenljiva kategorija, saj ima *vsak* »spomin svojo zgodovino. Kako dejanje spominjanja poteka v posameznih kulturah, je odvisno od kategorij časa in prostora.«¹¹⁶

Težnja po tem, da bi v ljudeh konstruirali spomin na železno zaveso in ustvarjali občutke tesnobe, ki bi delovali kot protiutež današnjemu svobodnemu stanju duha obmejnega prebivalstva, je namreč konstrukt, ki o prostoru pripoveduje aktualno politično zgodbo. Čeprav je Churchill pred šestdesetimi leti potegnil znamenito zaveso čez ozemlje med Trstom in Baltikom, goriške meje ne moremo (in ne smemo) enačiti z izumom železne zavese. Razvoj tega obmejnega prostora je namreč specifičen in na njem ne bi smeli graditi mitič-

¹¹⁵ Connerton, Paul: *Come le società ricordano*. Roma: Armando editore, 1999, str. 9.

¹¹⁶ Cit. Richard Terdiman v Zamponi-Falasca, Simonetta: *Of Storytellers and Master Narratives: Modernity, Memory and History in Fascist Italy*. *States of Memory* (ur. J. Olick). Durham, London: Duke University Press, 2003, str. 45.

nih zgodb o drugem malem Berlinu in težkih časih za železno ograjo. Problematično je že dejstvo, da se njegova javna podoba želi konstruirati na podlagi preteklosti, ki prostor deli in etiketira, in znotraj oblikovanega diskurza obmejnega zaprtosti in ideološke indoktriniranosti. Navsezadnje je že leta 1955 podpisani videmski sporazum območje odprl obmejnemu prometu in prebivalcem omogočil, da so mejo prečkali s posebnimi obmejnimi prepustnicami. Živahna trgovska izmenjava, pobude za čezmejno sodelovanje, tradicionalni pohodi prijateljstva ipd. so vrsto let delovali v smeri odpiranja obmejnega prostora. Z bližanjem vstopa Slovenije v Evropsko unijo in ob vse glasnejših polemikah, ali naj Nova Gorica in Gorica postaneta eno mesto, so se javni diskurzi o nezmožnosti sobivanja stopnjevali.¹¹⁷ Večni antagonizmi, že omenjene stare zamere in različne interpretacije polpretekle zgodovine so potrjevale ukoreninjene podo-be o drugem, ki so se po vzpostavitvi mejne linije še poglobile. Državna meja, ki je bila v političnih diskurzih simbolna ločnica med demokracijo in komunizmom ter med svobodo in kapitalizmom, še zdaleč ni bila tako močna kot mentalna meja, polna predsodkov in stereotipov o prebivalcih druge skupnosti.

(...) meje, ki so nas do danes delile, bodo vse bolj samo še meje v spominu in glavah. Meja tu v Gorici in Novi Gorici je bila še toliko bolj boleča, saj je razdelila mesto in njegove prebivalce. Šla je dobesečno čez dvorišča in grobišča in, da, tudi čez posamične grobove. Morda je prav zaradi teh absurdov postajala vse bolj nevidna. Vse bolj samo nekakšna fizična pomota, ki je ljudje sčasoma niso jemali več tako smrtno resno kot drugod po Evropi, a bila je še vedno meja, še vedno je ločevala in predstavljala je pregrado.¹¹⁸

Premier Anton Rop, Govor na svečanosti
ob vstopu Slovenije v EU, 30. april 2004

¹¹⁷ Naj omenim le primer izjave starejše prebivalke Gorice. Ob odstranitvi meje na Transalpini februarja 2004 je gospa v intervjuju za RTV SLO ob vprašanju, kako se počuti na ta zgodovinski dan, izrazila strah in zaskrbljenost nad vdorom komunističnih sosedov v mesto in mešanjem obeh mest.

¹¹⁸ Govor premiera mag. Antona Ropa v Novi Gorici; glej: www.nekdanji-pv.gov.si/2002-2004/index.php?vsebina=govor-30-04-04, dostop: 18. 9. 2008.

*Lahko rečem, da sodelovanje poteka zelo dobro, odnosi so zelo prijazni. Dvajsetega decembra lani smo bili verjetno prvič priče resničnemu združenju mest in ta dogodek je presegel pričakovanja mnogih.*¹¹⁹

Ettore Romoli, župan Gorice, 6. marec 2008

*Dokler bodo meje v glavah ljudi, se lahko user...mo za povezavo Goric. Dolgoletno pranje možganov na obeh straneh pusti posledice. Predvsem ker za Italijane smo in še dolgo bomo »zlavi« in ti to dobro veš, kaj pomeni.*¹²⁰

Komentar na spletnem forumu, 13. junij 2008

Večkrat opevane sprave, ki jo je neumestnim primerjavam navkljub prebivalstvo Berlina le doživelo, na Goriškem ni bilo. Zgoraj navedene interpretacije preteklosti le ustvarjajo in še stopnjujejo občutek, da bo to območje šele sedaj lahko dokončno zaživelo v sožitju in *spravi*. Tako mediji kot politiki nam jasno izražajo, da smo priča dobi velikih sprememb, padcu meje in prihodnjemu življenju v enem, multikulturnem mestu. Ob različnih priložnostih tako mestni veljaki kot politiki ponujajo besede sprave in vabijo ljudi, naj končno presežejo »meje v glavah«. Zdi se, da sta obe mesti pripravljene na ponovno združitev v eno mesto, edina težava, ki takšno združitev ovira, pa so ljudje v njih. Zadnji med predstavljenimi komentarji ponavlja to, kar prebivalci obeh mest že vedo: dolgoletno pranje možganov na obeh straneh pusti posledice. Da takšno mišljenje ni značilno zgolj za mlajšo populacijo, lahko razberemo iz misli urednika čezmejne dvojezične revije *Isonzo – Soča*. Novinar Dario Stasi namreč

¹¹⁹ Odgovor župana na vprašanje Kako bi ocenili vaše sodelovanje z občinama Nova Gorica in Šempeter-Vrtojba? V članku Čez eno leto bosta Gorici ena celota, 6. marec 2008; glej: www.indirekt.si/intervju/cez_eno_leto_bosta_gorici_ena_celota/70936, dostop: 14. 10. 2008.

¹²⁰ Komentator *Galaxi* na članek Nova Gorica je zgodba o uspehu. Intervju z županom Nove Gorice, Mirkom Brulcem, 13. junija 2008. Brulc trdi, da je »Nova Gorica povezana z Gorico na italijanski strani, in to v več pogledih, ter da je ta povezanost praktično delovala enako pred padcem schengenske meje kot zdaj«; glej: www.rtvsllo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=1&c_id=175984, dostop: 14. 1. 2009.

kot glavno oviro za krepitev sodelovanja med mestoma in njunega zблиževanja vidi jezikovno pregrado, saj

Novogoričani večinoma bolj ali manj dobro govorijo italijanščino, mi pa smo živeli v kulturnem okolju, ki je bilo sovražno razpoloženo do Jugoslavije. Odpravljanje tega »zidu v glavah« je zato zelo težko in počasno. Predvsem pri starejši generaciji. Se pa stvari premikajo. Tudi italijanski starši vpisujejo otroke v slovenske vrtce in obiskujejo tečaje slovenskega jezika. Mlajši Goričani nimajo težav s prehajanjem meje, saj nimajo izkušnje strahu, ki so ga ljudje včasih občutili.¹²¹

Na slovenski strani je pregrada razvidna iz večne stigmatizacije *zlavov* (ščavov, slavov). Na italijanski je kot ovira za sodelovanje navedeno neznanje slovenskega jezika, kar v novinarjevi interpretaciji izhaja iz strahu pred Jugoslavijo, ki so ga ljudje ob meji včasih poznali in občutili. Da imajo te interpretacije in percepcije drugega svoje korenine v gradnji spominov posamezne skupnosti, je razvidno iz odnosa, ki ga v prostoru gojijo drug do drugega. Pred stoletjem bi namreč težko našli italijansko ali furlansko govorečega prebivalca tako Gorice kot njenega predmestja, ki bi neznanje slovenskega idioma opravičeval s strahom pred svojim sosedom. Kot smo že prikazali, so se takrat prebivalci območja, v kolikor so bili v vsakdanjem življenju v stiku z drugim prebivalstvom, sporazumevali v vseh jezikih območja: nemškem, italijanskem, furlanskem, slovenskem. Sto let pozneje je jezikovna prednost multikulturnega mesta povsem izginila. Povojne slovenske generacije so se italijanščino učile ob programih italijanske televizije, rednih obiskih italijanskih kinematografov in poslušanju italijanske glasbe. Povojni kulturni razcvet italijanskega filma in televizije s programi, kot sta *Lascia o raddoppia* ali *Carosello*, sanremski festival ipd. je imel privrženca tudi čez

¹²¹ Dugorepec, Toni: Jez se je podrl, voda pa se ni razlila. Nova Gorica in Gorica pol leta po padcu meje. *Mladina*. Glej: www.mladina.si/tehdnik/200827/jez_se_je_podrl__voda_pa_se_ni_razlila, dostop: 17.1.2009.

mejo, kjer so se mladi zabavali in plesali ob zvokih italijanskih glasbenih uspešnic in sledili italijanskim trendom. Novinar Ervin Milharčič Hladnik, ki je v Novi Gorici odraščal, je v članku »Pravica do popravka – Čez mejo, ki je ni«, življenje ob meji opisal takole:

Na eni strani so živeli Italijani, ki so se pisali Kütz Müller, na drugi Slovenci, ki so med seboj govorili italijansko. Lahko si srečal Jude, ki so ob nemščini govorili oba jezika, Srbe, ki so bili pripadniki slovenske manjšine, in Furlane, ki so se z enako lahkotnostjo predstavili kot Italijani ali Jugoslovani. Na mizo se je dalo italijanske jedi s slovenskimi imeni in slovenske jedi z italijanskimi ali nemškimi imeni.¹²²

Po vojni, predvsem pa po nastanku nove razmejitvene linije, se je življenje na obmejnem območju za nekaj let zaprlo v dva svetova, iz katerih ljudje še danes črpajo navdih za različne simbolne interpretacije o (raz) deljenem mestu. Med njimi je tudi predstavljeni konstrukt »našega malega Berlina«. ¹²³ Pozabljajo pa, da je za obmejne prebivalce omenjena meja v naslednjih desetletjih postala središče menjave in trgovine, kontra-banda in priložnostnih zaslužkov. Ljudje na obeh straneh so znali spretno izkoristiti dane možnosti – bodisi s preprodajo mesa in jajc, ob nakupu novih čevljev, poceni kosilu ali nabavi surovin, ki jih druga stran ni imela. ¹²⁴ Stvarnost obmejne izmenjave je predstavljala prepustnica, kartonast zvežič z vpisanimi tedni v letu, ki je prebivalce obmejne cone ločeval od drugih državljanov. Prepustnica je imela poseben pomen in ugodnosti – omogočala je prehajanje meje na posebnih obmejnih prehodih in vnos dobrin v državo; z družbenega vidika je med mladimi določala mejo prvega vstopa v svet odraslih. Pridobitev prepustnice je bila posebna ob-

¹²² Milharčič Hladnik, Ervin: Pravica do popravka. Čez mejo, ki je ni. *Dnevnik*, 18. 1. 2007.

¹²³ »La piccola Berlino di casa nostra«; Rumiz Paolo, Gorizia cade l'ultimo muro d'Europa, cit. po *La Repubblica*, www.pbmstoria.it/fonti1474, dostop: 17. 4. 2008.

¹²⁴ Glej tudi: *Moja meja – Il mio confine*, 2003, režija: Nadja Velušček, Anja Medved.

mejna iniciacija, prvi samostojni prehod meje, ki je daleč od Berlina in njegove realnosti dvanajstletnikom omogočal, da se po »drugem mestu« sprehajajo sami.

Poleg predstavljenega diskurza o drugem Berlinu historično naracijo o Gorici dopolnjujeta še dva, spominska skupnostma pripadajoča diskurza o zgodovini kraja. Prvi konstrukt, ki gradi italijansko historično naracijo, je diskurz svetega mesta Gorice. *Gorizia* je la *Città Santa*, kot jo je v prvi svetovni vojni opeval pesnik Vittorio Locchi,¹²⁵ sveto mesto, tudi *Martire Redenta*, mučeniško odrešeno mesto, za njegovo osvoboditev izpod habsburške monarhije je »Italija žrtvovala veliko svojih sinov«. Z omenjenim diskurzom se poudarja veličastni simbol Gorice, njeno poslanstvo narodnega mučenika in svetnika, ki kot branik italijanske civilizacije kljubuje vdorom Slovanov in njihovem pohlepu po mestu. *La redenzione di Gorizia*, 'združitev mesta s svojo matično državo', že v svojem imenu poudarja odrešitev, osvoboditev Gorice in nakazuje skoraj religiozno simboliko tega dejanja.

Diskurz o svetosti kraja korenini v položaju Gorice po prvi svetovni vojni, ko je konec oktobra 1922 Italija območje hribov Sv. Mihaela in Sabotina razglasila za *Zona Sacra*, 'Sveto območje' – v spomin na vse padle italijanske vojake, ki so žrtvovali svoje življenje zato, da se je Gorica, odrešeno mesto, združila z matično domovino.¹²⁶ Izpeljani diskurz se je v naslednjih desetletjih, med vojno in nasiljem, ki je zaznamovalo Gorico med letoma 1943 in 1947 (s posebnim poudarkom na maju 1945), stopnjeval in med italijanskim prebivalstvom dodatno utrdil. Med današnjimi vnetimi razpravljalci o prihodnosti mesta ni malo (predvsem desničarskih) nostalgikov, ki poudarjajo, koliko prebivalcev je mesto žrtvovalo za to, da je danes to območje lahko del Italije.

¹²⁵ Locchi, Vittorio: *Sagra di Santa Gorizia*. Gorizia: Editrice cartolibreria centrale, 1982 (napisano l. 1916).

¹²⁶ Sabotina je 609 m visok hrib nad Gorico. Od leta 1947 po hribu teče državna meja. Sakralizacija tega kraja je povezana z dejstvom, da je s prodorom italijanske vojske in z osvojitvijo Sabotina, ki je bil v šesti soški fronti ključna točka avstrijskega obrambnega sistema, Gorica postala italijanska.

Venezia Giulia, as I have said, was more than just a piece of territory to the Italians. It was a badge of honor – a sort of Mecca and Holy Grail. They had sacrificed over half a million lives for this little piece of territory, for which they had yearned for centuries. Italia Irredenta – »Italy Unredeemed!«

Alfred C. Bowman, What happened in Trieste (5. 10. 1949)¹²⁷

*Chiedo che il nostro Tricolore sia acceso nuovamente (costi quello che costi, si spendono tanti soldi per altre cose invano) visto che non a caso è stato posto su un monte dove morirono tantissimi soldati italiani per la conquista della nostra »Santa Gorizia«. La nostra regione ha già subito tante sofferenze nel passato e ora si continua a infierire contro le nostre terre.*¹²⁸

B. G. (28. 12. 2007). Lettere. Luci sul Sabotino/1: è un nostro diritto
(*Il Piccolo*)

Drugi konstrukt slovenske historične naracije o obmejnem prostoru je diskurz izgubljenega mesta Gorice. V omenjeni interpretaciji je slovensko prebivalstvo mesto po vojni izgubilo na račun političnih spletk in kapitalističnih interesov. S tem je bilo opeharjeno že drugič – prvič po prvi svetovni vojni, ko je kraj postal del Kraljevine Italije. V tej optiki si je Italija ozemlje prisvojila na račun diplomatskih špekulacij, slovensko prebivalstvo, ki je dolga leta kljubovalo raznarodovalnim pritiskom in se borilo za obstoj, pa je moralo zaradi povojnega poteka dogodkov osvobojeno mesto zapustiti. Mesto Gorica se v zgodovinskih besedilih, ne glede na njihovo politično naravnost do prejšnjega režima, pojavlja skupaj z glagolom izgubiti. Ka-

¹²⁷ Alfred C. Bowman: What happened in Trieste; Address delivered to the students and faculty of the Ground General School, Fort Riley, Kansas; glej: www.milhist.net/amg/bowman491005.txt, dostop: 18. 8. 2008.

¹²⁸ »Zahtevam, da naša Trikolora ponovno zasije (naj stane kar stane, toliko denarja se porabi zaman za druge zadeve), zakaj ni naključje, da je bila postavljena na hrib, kjer je toliko italijanskih vojakov umrlo za osvojitve naše 'Svete Gorice'. Naša regija je že v preteklosti doživela toliko gorja in sedaj se to kruto znašanje nad našo zemljo še vedno nadaljuje.« Podpisani bralec B. G. (28. 12. 2007). Lettere. Luci sul Sabotino/1: è un nostro diritto. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, str. 22.

kršnakoli je torej interpretacija dogodkov o Gorici po drugi svetovni vojni,¹²⁹ v vseh naracijah smo Slovenci mesto izgubili. Nastala Nova Gorica se v istem diskurzu prikazuje kot branik slovenstva ter priča moči in naporov slovenskega naroda, da danes tu lahko svobodno govori svoj jezik.

Bil pa je tudi grenak priokus, ker smo izgubili Gorico in dostop do morja (...)¹³⁰ (...) ko je Goriška tostran meje s podpisom pariške mirovne pogodbe izgubila Gorico in ostala brez središča.¹³¹

Šesta pariška mirovna konferenca nam je leta 1947 žal vzela naše tisočletno obmejno mesto Gorico. Tako smo Slovenci izgubili svoje zahodno središče in bili prisiljeni graditi novo (...)¹³²

Primorska je izgubila svoje naravno in geografsko središče, mesto Gorico (...)¹³³

Jasno je, da obe vpleteni spominski skupnosti ob interpretaciji preteklih dogodkov oblikujeta številne diskurze, da bi zgradili in razširili tisto »izumljeno tradicijo«, ki legitimizira obstoj skupine v tem prostoru. Oblikovani diskurzi tudi nakazujejo, da polje ločevanja temelji na etnični/nacionalni identifikaciji obeh skupin, ta pa je nastajala v zapletenem odnosu medsebojnih stikov in konfliktov, ki so vplivali na omenjene diskurze.

¹²⁹ Najpogostejše tolmačenje poteka dogodkov ob pariških mirovnih pogajanjih je bilo, da so na vprašanje lastništva Gorice na pogajanjih pozabili, ker ni bila ključna v reševanju tržaškega vprašanja. Glej: Šušmelj, Jože: Gorica na pariških mirovnih pogajanjih 1946, *Primorska srečanja*, 24, 2000, str. 9. O tem pišeta v svojih spomilih tako Edvard Kardelj (*Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije*. Ljubljana: DZS, 1980, str. 89), kot tudi Aleš Bebler (*Čez drn in strn. Koper: Založba Lipa*, 1981, str. 162), ki pravi takole: »Kardelj nam je povedal vso grenko resnico: Molotov mu je rekel, da je prejel telegram od Stalina, v katerem mu ukazuje, naj preneha s sporom o meji in sprejme francosko linijo v celoti. Skratka naj žrtvuje nekaj, kar ni njihovo, naj žrtvuje Gorico.«

¹³⁰ www.lds.si/si/stranka/lds_lokalno/izola/staliska_pobude/2990/detail.html, dostop: 25. 1. 2009.

¹³¹ Koron, Davorin, Zgradite nekaj lepega, velikega in ponosnega: www.primorske.si/PN/article_wide.aspx?pDesc=15384,142, dostop: 1. 2. 2009.

¹³² Gremo na potep, Destinacija Nova Gorica (7. 11. 2003), www.radio-kranj.si/Vsebina.php?Naslov=Gremo%20na%20potep&offset=98, dostop: 1. 2. 2009.

¹³³ Zgodovina Splošne bolnišnice dr. F. Derganca; www.bolnisnica-go.si/typo3/index.php?id=95, dostop: 1. 2. 2009.

Vendar vpeljane tematike nakazujejo, da se spomini, iz katerih obe skupnosti črpati temelje svoje identitete, opirajo na dogodke, ki so se zgodili pred manj kot stoletjem. Sklicujeta se na obdobje tako prve kot druge svetovne vojne, obdobja med njima in na prva leta po drugi svetovni vojni. Sklepali bi, da med Avstro-Ogrsko mesto ni poznalo ne nacionalne nestrpnosti ne trkov moči med različnimi etničnimi skupinami, ki so poseljevale Gorico in njeno okolico. A vendar so takšni sklepi pre nagljeni, saj so bila etnična nesoglasja v Gorici med prebivalstvom še kako prisotna in ukoreninjena, o čemer bom spregovorila v naslednjem poglavju.

1.3 MESTO NA MEJI: GORICA/GORIZIA/GÖRZ/GURIZE

Gorica je v pisnih virih prvič omenjena leta 1001 v darovnici cesarja Otona III. Opisana je kot majhen grič »quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«¹³⁴ in s svojim privzetim imenom priča o prisotnosti slovanskega elementa v prostoru. Omenjena darovnica potrjuje historičnost sobivanja romanskega in slovanskega elementa na Goriškem, kar se je na tem območju začelo v šestem stoletju, ter takšno, precej enovito, ostalo do danes.

Kot križišče v prostoru srečevanja in komunikacije med različnimi kulturami, verami in jeziki je bila Gorica vedno mesto na meji; na naravni geografski meji med Alpami in Krasom, med dolinama Soče in Vipave, med ravnino in hribovitim svetom, kot nam jo opiše zgodovinar Milko Kos: »V tem ozemeljskem prostoru, ki družni pota iz Soške doline, iz Vipavske doline, s Krasa, iz Brd in iz Furlanije, je zraslo upravno središče in glavni sedež goriških grofov: grad, sezidan na 'gorici', in ob njem nastalo naselje, ki se od 1210 dalje imenuje trg, od zadnjih let 14. stoletja pa mesto.«¹³⁵

¹³⁴ 'Ki se v jeziku Slovanov imenuje Gorica' (op. a.).

¹³⁵ Kos, Milko: *Urbarji Slovenskega Primorja (2/1954). Gorica in njena grofija* (ur. S. Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002, str. 26.

Leta 1202 se prvič omenja grad,¹³⁶ okrog katerega se razvija historično jedro mesta. Ko grad postane matična rezidenca goriških grofov, kraj postane center srednjega Posočja in se po pridobitvi pravice do sejma (trga) leta 1210 razvija v meščansko naselbino.¹³⁷ Listina o podelitvi tržnih pravic potrdi in napove prihodnji značaj mesta na meji kot center izmenjav in trgovine, ki bo ostal nespremenjen do vstopa v prvo svetovno vojno. Kot poudarja Branko Marušič, je bila Goriška mejna dežela, saj je do leta 1797 mejila na Beneško republiko, nato na Napoleonovo italijansko kraljestvo, pozneje na avstrijsko Kraljestvo Lombardije in Benečije ter od leta 1866 oz. 1897 na Kraljevino Italijo.¹³⁸

Leta 1500, ob smrti zadnjega goriškega grofa Lenarta Goriškega, Goriška grofija preide v roke Maksimiljana I. Habsburškega. Večni tekmeč, beneška Serenissima, leta 1508 napade in zasede Gorico, a le za kratek čas, saj morajo po posredovanju Cambrejske zveze Benečani mesto naslednje leto dokončno prepustiti Habsburžanom. Razen ob krajših francoskih vdorih v letih 1797 in 1805 ter v obdobju med letoma 1809 in 1813, ko ozemlje postane del Ilirskih provinc, Gorica ostane pod Habsburžani do razpada avstro-ogrškega imperija.¹³⁹

V letu pomladi narodov (1848) in s prihodom cesarja Franca Jožefa I. Habsburško-Lotarinškega na oblast se v Gorici začnejo prve razprave o kulturi mesta. Da bi bolje razumeli te dispute o naravi in kulturi kraja, moramo najprej skočiti nekaj let naprej, ko se v drugi polovici devetnajstega stoletja začnejo širiti antiavstrijske težnje po priključitvi ozemlja k novonastali Kraljevini Italiji. Namesto imena *Künstenland*, kot so imenovali avstrijska ozemlja ob severovzhodni obali Jadranskega morja, se med italijanskim prebivalstvom takrat pojavi in postopoma začne uporabljati ime Venezia Giulia.

¹³⁶ Štih, Peter: Slovani na Goriškem v srednjem veku. *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, str. 165.

¹³⁷ Prav tam, str. 166. O listini in njeni razlagi glej tudi: Kosi, Miha: Nastanek mesta Gorice – dileme in nove perspektive. *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, str. 171–184.

¹³⁸ Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005, str. 7.

¹³⁹ Od Napoleona do ukinitve grofije/dežele. *Gorica in njena grofija*, str. 111.

Toponim je leta 1863, v času krepitve iredentističnih ciljev, ki so med obujanjem rimske uprave teritorija X. Regio Augustea »Venetia et Histria« uveljavljali italijansko historičnost ozemlja, izpeljal in predlagal goriški jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli.¹⁴⁰

V monografiji *Italija in vzhodna meja* italijanska zgodovinarica Marina Cattaruzza poudarja, da formulacija novega geografskega imena ob svojem nastanku ni odražala separatističnih teženj. Predvsem naj bi po avtoričinem mnenju ime težilo k izkazovanju italijanskega elementa znotraj habsburškega imperija in potrjevanju njihovih sorodstvenih linij z romanskim ter beneškim elementom. Do začetka svetovnega spopada se je izraz redko pojavljal v medijih in šele po določitvi italijanskih teritorialnih zahtev med prvo svetovno vojno se je ime začelo javno uporabljati, čeprav je ohranjalo dokaj nedefinirano geografsko konotacijo.¹⁴¹

Novonastalo ime se je torej vpenjalo v tematiko italijanskega nacionalnega vprašanja in naraščajočih iredentističnih teženj. V že omenjenem letu 1848 sta se v Gorici začeli oblikovati dve nasprotujoči si sili, italijanski tabor, ki se je delil na liberalni krog pod vodstvom (takrat) mladega Ascolija in tradicionalni krog Giuseppa de Perse, ter slovenski tabor, ki si je prizadeval za poenotenje slovenskega elementa.¹⁴² Ascolijeva »*Gorizia italiana, tollerante, concorde*«¹⁴³ je začrtala razmejitev med mestom in podeželjem in poudarjala večvrednost italijanske kulture v mestu,¹⁴⁴ vendar ob spoštovanju pravic tu živečih Nemcev in Slovencev. Za slednje je avtor

¹⁴⁰ Marušič, Branko: Venezia Giulia. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: ZRC, 1996, str. 629. Članek Le Venezia, objavljen 8. avgusta 1863 v glasilu *Alleanza*.

¹⁴¹ Cattaruzza, Marina: *L'Italia e il confine orientale*. Bologna: Il Mulino, 2007, str. 20. Drugačnega mnenja je zgodovinar Piero Purini, ki trdi, da je Ascoli v vpeljavi umetnega neologizma uspel simbolno združiti vsa območja, ki jih je italijanski iredentizem zahteval zase: romanski svet in nekdanjo beneško Serenissimo. Glej Purini, Piero: Il termine Venezia Giulia in funzione espansionistica e contro le minoranze dalle origini al fascismo. *Venezia Giulia: La regione inventata* (ur. R. Micheli, G. Zelco). Udine: Kappa Vu, 2008, str. 55.

¹⁴² Od Napoleona do ukinitve grofije/dežele. *Gorica in njena grofija*, str. 114.

¹⁴³ Italijanska, strpna in složna Gorica; delo je bilo napisano po objavi članka Giuseppa de Perse.

¹⁴⁴ Kolenc, Petra: Delovanje Štefana Kociančiča v Gorici in njegove publicistične objave o Goriški (...). *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, str. 261.

tudi trdil, da si morajo svoj šolski center zgraditi drugje in ne v Gorici, po možnosti na kaki slovenski lokaciji.¹⁴⁵ Giuseppe Persa je takšno enostransko opredeljevanje zavračal. Kot navaja Sergio Cavazza, je bila za takratno Gorico narodnostna tematika popolna novost, saj je bilo ozemlje že stoletja vključeno v avstrijske dedne dežele, ne da bi pri tem izgubilo lasten jezik in lastno kulturo. Gorica je bila mejno mesto tako glede na svojo zgodovino kot zemljepisni položaj. Leta 1848 je Persa v svojem delu *Risposta*, nastalem kot odgovor na očitke Giovannija Rismonda, da je Gorica italijansko mesto, opredelil Gorico kot mejno mesto.¹⁴⁶ Na vprašanje, ali Gorica ima ali nima narodnosti, odgovarja:

*Pa vendar je danes moderno ponašati se z narodnostjo, brez natančne določitve, brez opredelitve. Zatorej vsem vam, ki bi vsak po svoje hotel, da bi bila Gorica italijanska, slovenska ali nemška, vsem vam odgovarjam, da mesto, postavljeno na mejo teh treh narodnosti, ne more in ne sme dajati prednosti enemu narodu, kajti če prav razumem svobodo, niso opravičilo ne število oseb kake narodnosti v primerjavi z drugo ne zgodovinsko poreklo narodov ne politični pogledi, prav nobenega opravičila ni za to, da bi si kak narod podredil drugega, da bi se oklical za prevladujočega v mejnem mestu, kjer živijo različni narodi. Glede jezika pa se mi zdi, da goričanščina dovolj jasno dokazuje, da smo na meji z Italijo, popačena slovanščina, ki jo ljudstvo tod tudi govori, prav gotovo ni italijanščina. Kar se pa tiče pisanih jezikov, se enakovredno uporablja italijanščina in nemščina, in ni novo reklo: z italijanskim jezikom/italiana favella tolči italijanski element. Žal moram reči, da je Gorica prisiljena uporabljati italijanski jezik, kajti prav Italijan, bolj kot predstavniki kateregakoli naroda, je prepričan, da je učenje jezikov drugih narodov nepotrebno (...).*¹⁴⁷

¹⁴⁵ O Ascolijevem odnosu do Slovencev glej: Marušič, Branko: *Graziadio Isaia Ascoli e gli Sloveni. Il vicino come realtà o come utopia? La convivenza lungo il confine italo-sloveno*. Gorizia: Grafica Goriziana, 2007, str. 62–71.

¹⁴⁶ Cavazza, Sergio: »Za in proti ideji risorgimenta.« *Gorica in njena grafija*, str. 122–125.

¹⁴⁷ Persa, Giuseppe: »Gorica je mejno mesto.« *Gorica in njena grafija*, str. 121–122.

Besedilo Giuseppa de Perse je zaradi svoje politične naravnosti, ki se zdi aktualna še danes, izjemno zanimivo. Lahko ga interpretiramo v duhu časa njegovega nastanka, v njegovi proavstrijski naravnosti, ki vključuje s predsodki in stereotipi prepletano podobo »drugega« v Gorici. Kot pisna jezika avtor opredeli le dva, in utemeljuje, da je pogosta raba italijanske *favelle* v javnosti odvisna od neznanja jezikov med italijansko populacijo. Kljub priznavanju prisotnosti slovanskega elementa v prostoru ta element zanj v »mejnem mestu« ne predstavlja tretjega tekmeca, saj gre za popačen govor, ki nima enakovredne pisne oblike. A v svojem jedru besedilo ponuja več, kot je videti na prvi pogled. Predstavi nam namreč narodnostno mešano strukturo mesta in politike moči, ki iz teh delitev izhajajo. Politike, ki se razblinijo v nagovoru o vrednosti meje treh narodnosti, anticipirajo vsa nesoglasja, ki jih bo kraj deležen v naslednjih desetletjih.

Razkroj slojev in taborov v mestu ter porast teženj h *Gorizia italiana* sta se razvijala hkrati z industrijskim razvojem območja. Postopna industrializacija mesta je prinašala predvsem izrazite spremembe na družbeno-jezikovnem področju, saj je proces industrializacije povzročil urbanizacijo prostora ter poselitev območja z etnično raznolikim prebivalstvom, ki je v mestu iskalo nove delovne možnosti. Ta delovna sila je prihajala tako s furlanskega kot slovenskega območja; v mestu se je prvič pojavilo resno vprašanje o asimilaciji novih prišlekov. O porastu števila prebivalstva ter dejstvu, da je bila Gorica zapleten družbenopolitični okvir družbenih stikov ljudi različnih etničnih identitet, jezikov in kultur pričajo že podatki statističnega popisa prebivalstva.

Leta 1860 je Gorica postala središče avtonomne dežele Goriško-Gradiščanske s svojim deželnim zborom in se je kot taka ohranila do razpada avstro-ogrske monarhije. Po štetju prebivalstva leta 1869 je v Gorici z okolico živelo 56.082 ljudi, mesto Gorica je štel 16.659 prebivalcev.¹⁴⁸ Etnična sestava prebivalstva je bila naslednja: 60 odstotkov Italijanov furlanskega izvora, 21 odstotkov Slovencev, 11 odstotkov Nemcev, 6,6 odstotka Italijanov;

¹⁴⁸ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*, str. 39.

preostalo so bili Judje in drugi.¹⁴⁹ Ob ljudskem štetju leta 1880 so popisovalci prvič vprašali po pogovornem jeziku. Občina je štela 20.920 prebivalcev; od tega jih je 13.517 za pogovorni jezik navedlo italijanščino, 3.411 slovenščino, 2.149 nemščino, 40 češčino, sedem poljščino in devet srbohrvaščino. V Gorici je živelo 787 tujcev;¹⁵⁰ 13.112 prebivalcev je bilo pismenih.¹⁵¹

Industrializacija Goriške je povzročala njeno gospodarsko rast. Predvsem so se razvijali tekstilna in papirna industrija, svečarstvo, opekarstvo in žagarstvo. Produktivnost podeželja je bila nizka, vir pomožnega zaslužka je bilo sviloprejestvo, ki pa je bilo odvisno od vremenskih razmer. Veliko ljudi je iskalo delo v Trstu ali pa so se odseljevali v nove dežele. Leta 1900 je bilo Italijanov/Furlanov 67,8 odstotka, Slovencev 20 odstotkov, Nemcev 11,6 odstotka, drugih pa 0,6 odstotka.¹⁵²

V pokneženi Goriško-Gradiščanski grofiji s prestolnico v Gorici je bila po zadnjem avstrijskem štetju leta 1910 naslednja populacijska struktura: od 260.749¹⁵³ tu bivajočih duš je bilo 58 odstotkov (154.564) Slovencev.¹⁵⁴ Naseljevali so hriboviti in kraški predel. Italijanov oziroma Furlanov je bilo okoli 90.000 in so živeli v nižini in ob vznožjih hribov (Collio, Dolegna, Lucinico). V Gorici je prebivalo 32.000 ljudi, od tega 47,8 odstotka Italijanov, 34,8 odstotka Slovencev in 10,4 odstotka nemško govorečih. Ta sloj prebivalstva je bil zaposlen v vojski, na uradih, v šolstvu in javnih ustanovah.¹⁵⁵

¹⁴⁹ *Goriška pokrajina*. Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji (ur. A. Rupel). Trst: Devin, 1995, str. 96.

¹⁵⁰ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*, str. 46.

¹⁵¹ *Goriška pokrajina*, Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji, str. 96. – Glej tudi Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Il Poligrafo, 1991, str. 253.

¹⁵² *Goriška pokrajina*, str. 96.

¹⁵³ Cit. po Oko Trsta v: Purini, Piero: *Censimenti e composizione etnica della popolazione della Venezia Giulia tra le due guerre*. *Venezia Giulia: La regione inventata* (ur. R. Micheli, G. Zelco). Udine: Kappa Vu, 2008, str. 86.

¹⁵⁴ *Goriška pokrajina*; str. 96. Popis prebivalstva za leto 1910.

¹⁵⁵ Nav. delo. Kot opozarja zgodovinar Piero Purini, moramo pri analiziranju statistike za leto 1910, ko je država vpeljala tudi kategorijo »pogovornega jezika«, upoštevati dvoumnost vpeljanega vprašanja. Pogovorni jezik je bil namreč lahko tako govornica na delovnem mestu in v medsebojnih odnosih kot govor v družini. Dva različna sistema, ki sta v večjezičnem okolju lahko botrovala manipuliranim rezultatom štetja. Purini, Pietro: *Censimento (...) Venezia Giulia: La regione inventata*, str. 86.

Italijanski zgodovinar Lucio Fabi v knjigi *Zgodovina Gorice* pri popisu prebivalstva za leto 1910 navaja 30.995 duš, italijansko govorečih je 14.812, nemško 3.238 in slovensko 10.790.¹⁵⁶ V drugi polovici devetnajstega stoletja je 11 odstotkov vseh Slovencev živelo na Goriškem, število Slovencev v Gorici je od leta 1880, ko so popisovalci povprašali po pogovornem jeziku, do leta zadnjega predvojnega popisa naraslo s 17,84 na 34,81 odstotka celotnega mestnega prebivalstva.¹⁵⁷ Število slovenskega prebivalstva je tako naraslo, da so tik pred začetkom prve svetovne vojne slovenski politiki menili, da bodo v Gorici Slovenci kmalu v večini.¹⁵⁸

Hkrati z ekonomskim in industrijskim razvojem Goriške se je v mestu pojavilo tudi slovensko meščanstvo (ter duhovništvo), ki je oblikovalo in razvijalo politični in kulturni preporod Slovencev na Goriškem. Prvo čitalnico v Gorici so odprli leta 1863, med letoma 1868 in 1871 so se vrstili t. i. tabori, ki so stremeli k zedinjeni Sloveniji.¹⁵⁹ Zgradili so prostore slovenskih vzgojnih zavodov, v Goriški tiskarni so tiskali slovenska glasila (*Soča*, *Edinost*), odprli so Katoliško knjigarno.¹⁶⁰ Poleg političnega in kulturnega dela je novo meščanstvo v mestu spodbujalo in razvijalo slovensko gospodarstvo. Že leta 1883 je tako svoja vrata odprla Goriška ljudska posojilnica, ki ji je leta 1897 sledila Trgovska obrtna zadruga in že čez dve leti Centralna posojilnica. Kot zadnja, še danes delujoča, se je leta 1909 odprla Kmečka banka. Po načrtu Maksa Fabianija so goriški Slovenci zgradili Trgovski dom, center kulturnega ustvarjanja, kjer so imela svoj sedež prosvetna društva, glasbena šola, športne skupine, knjižnica, čitalnica, uredništva časopisov ipd. V veliki dvorani so se vrstile prireditve in zborovanja, kon-

¹⁵⁶ Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 254.

¹⁵⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*, str. 47.

¹⁵⁸ Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije. Obdobje 1880–1918. V: www.primorske.si/Article_widePrva.aspx?pDesc=268,1,49&content=htdocs/porocilo/porocilo-slo, dostop: 3.4.2008.

¹⁵⁹ Kalc Hafner, Ana, Pahor, Samo, Volk, Lucijan: *Slovenci in Italija: Pro memoria o odnosih z zahodno sosedo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995, str. 15.

¹⁶⁰ Bratuž, Lojzka: *Gorica v slovenski književnosti. Gorica in njena grofija*, str. 134.

certi in gledališke predstave. Takole se Virgilij Šček, duhovnik in nekdanji slovenski poslanec v Rimu, spominja predvojne Gorice:

Slovenstvo v Gorici se je začelo vidno uveljavljati šele v začetku tega stoletja, takrat so trgovci plaho izvesili prve slovenske napise. Eno leto po mojem prihodu v Gorico, to je bilo leta 1906, so bili slovenski napisi v Gosposki ulici že v večini: Anton Koren, Hedžet-Koritnik, tiskarna Andrej Gabršček, Hribar, Šuligoj itd. Največja moderna hiša v Gorici je bila v slovenskih rokah (Trgovski dom), najfinejši trgovini na Korzu sta imela Slovenca Medved in Gabršček, največji hotel v Gorici je bil tudi v slovenskih rokah.¹⁶¹

Na prelomu stoletja je bila Gorica zapleteno mesto, etnično in kulturno raznoliko, z različnimi družbenimi sloji, na razpotju med starim svetom in nastajajočim novim delavskim razredom, polno različnih historičnih interpretacij prostora in političnih vizij razvoja mesta. Imenovana tudi mesto rož, se je obiskovalcem v predvojnem času predstavljala kot mesto s prelepo okolico, eden izmed najlepših krajev.¹⁶² Zaradi milih zim in nasploh ugodnega podnebja je bila znana kot avstrijska Nica, v njej so imeli svoje zimske rezidence številni premožni avstrijski in nemški upokojenci.¹⁶³ V mesto so se priseljevali tudi italijanski trgovci in ohranjali svoje državljanstvo. Ob poroki z domačinko je ta pridobila moževo državljanstvo in postala državljan-ka Kraljevine Italije. Predniki pričevalca Italica C., doma iz Gorice, so bili garibaldinci, ki so se leta 1881 preselili iz Benečije.

¹⁶¹ Govor, ki ga je imel Virgilij Šček jeseni leta 1944 v cerkvi v Lokvi pri Divači. – Šček, Virgilij: Pričevanje. *Goriški spomini: Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. B. Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002, str. 364.

¹⁶² Klavara, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje. *Goriški spomini*, str. 227.

¹⁶³ Fabi, nav. delo, str. 70.

(...) li chiamavano regnicoli, cioè cittadino italiano residente in Austria e in quanto cittadino italiano è rimasto in Austria fino alla guerra mondiale. Poi ha combattuto con l'Italia durante la prima guerra mondiale e i suoi figli anche. Poi sono tornati a Gorizia ... queste case qua le ha costruite lui ... questo mio bisnonno.¹⁶⁴

Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007

Na predvečer prvega svetovnega spopada je v Gorici živelo okrog 30.000 ljudi. Poleg onih, ki so bili vpoklicani, in tistih, ki so državo morali zapustiti (t. i. *regnicoli*), so mesto in okolico postopoma zapuščali tudi drugi prebivalci, čeprav jim je oblast ves čas zagotavljala, da ga sovražnik ne bo nikoli dobil v svoje roke. Z vstopom Italije v vojno na strani *entente cordiale* maja 1915 se je odprla jugozahodna frontna linija. Civilno prebivalstvo je bilo soočeno z vojaško mobilizacijo odraslega moškega prebivalstva, s pomanjkanjem hrane in z nastopom žensk kot delovne sile. Glede na geografsko lego kraja je odprta fronta dnevno grozila z nenehno nevarnostjo bombnih napadov, uničenjem premoženja, naglimi evakuacijami z ogroženega območja v begunska taborišča, prinašala pa je tudi kompleksne odnose z vojsko, ki je poveljevala območju.¹⁶⁵ Triletna vojna tako na Goriškem ni spremenila le družbenih odnosov, temveč je posegla tudi v mestni habitat, v urbano naselje, ki si nato še vrsto let ni opomoglo od bombardiranj in uničevanj.¹⁶⁶

¹⁶⁴ (...) imenovali so jih regnicoli (*Reichsitaliener*, op. a.), torej italijanske državljane, ki prebivajo v Avstriji, in kot takšen je lahko v Avstriji ostal do začetka prve svetovne vojne (prednik pričevalca, op. a.). Med prvo svetovno vojno se je s sinovi boril na strani Italije. Potem so se vrnili v Gorico. Te hiše je zgradil on ... ta moj praded.

¹⁶⁵ Malni, Paolo: *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell' Isonzo. Un esilio che non ha pari. 1914–1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell' Istria* (ur. F. Cecotti). Gorizia: LEG, 2001, str. 99.

¹⁶⁶ Cecotti, Franco: *Grande guerra e memoria locale. Un esilio che non ha pari*, str. 12–13.

1.4 PREBIVALCI – GORIČANI, FURLANI, ITALIJANI, SLOVENCİ

Tista ozemlja so bila od vedno poseljena z italijanskim prebivalstvom, že iz časov Serenissime in že veliko pred tem ... Ko so prišli Avstrijci, so začeli v mesta selit Slované, da bi zmešali prebivalstvo in oslabili moč Italijanov. Takšna je bila politika Avstrijcev. Po prvi svetovni vojni se ti kraji vrnejo Italiji (...).¹⁶⁷
(Zaproslen v Centralnem Arhivu v Rimu, februar 2009)

Gorico smo izgubili (...). Smo sprejeli to razdelitev, to je naša meja in od tu ne gremo stran. Ampak še zdej, ko smo stari nunci čez sedemdeset let, ko popijemo dva kozarca vina, še vedno se lotmo, sej Gorica je slovenska, al pa da Reka, Trst, Gorica naša je pravica. Še zdej na stara leta, saj to bolečino nosiš nekje v podzavesti.
(Misli pričevalca po koncu intervjuja 12. 10. 2007)

Medtem ko so diskurzi o neprekinjeni naselitvi italijanskega elementa na jadranskem območju del italijanske historične naracije, slovenska stran oblikuje svoje diskurze na poudarjanju tisočletne tradicije poseljevanja istih krajev s slovenskim elementom. S perspektive oblikovanja nacionalnih držav je kriza med obema omenjenima elementoma in njuno poselitvijo območja nastala okoli leta 1880, po formiranju Kraljevine Italije, v težnji, da bi se italijanska ozemlja združila z matično državo.¹⁶⁸ Slovensko-italijanski narodnostni spor je nastal s postopnim uveljavljanjem obeh nacionalnih identitet, ki sta, če se ponovno povrnemo k Andersonu, temeljila na močnem občutku pripadnosti in zamišljanju povezanosti pripadnikov iste skupnosti.

Globalno gledano je prva svetovna vojna obračunala z velikimi mnogonacionalnimi državami, katerih razpad je ponudil homogenim nacio-

¹⁶⁷ Ponujena razlaga arhivarja v Centralnem Arhivu v Rimu po mojem odgovoru na njegovo vprašanje, kaj preučujem na Goriškem.

¹⁶⁸ Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (op. 158).

nalnim skupinam oblikovanje in razvoj lastne države, a vendar ne brez manjšin, naseljenih znotraj novih državnih meja. Takšen položaj je nastal tudi na Goriškem, kjer je leta 1918, po podpisu premirja med Avstro-Ogrsko in silami antante, območje zasedla italijanska vojska. Z vidika novih (starih) lastnikov je bila Gorica, osvobojeno mesto, zamišljena italijansko, njena multikulturalnost pa je bila posledično razumljena kot nadležna dediščina stare države, ki se je je bilo treba čim prej znebiti. Predvojna številčna rast slovenskega prebivalstva v Gorici je takšno situacijo dodatno obremenjevala, saj je postavljala na glavo stereotipno mišljenje, da so Slovenci poseljevali zgolj podeželje, medtem ko so bila mesta naseljena z italijanskim prebivalstvom. Kot potrjuje Poročilo slovensko-italijanske komisije, je bilo razmerje med mestom in podeželjem dejansko »eno od temeljnih vozlišč političnega boja v Primorju, v slovensko-italijanski spor je vnašalo splet narodnostnih in socialnih prvin in oviralo njegovo zgladitev«. ¹⁶⁹

V delu *O narodni zavesti primorskih Slovencev* zgodovinar Branko Marušič postavlja kot mejnike v razvoju narodne zavesti na Primorskem najprej prvo svetovno vojno in vojaško okupacijo ozemlja ter nato fašizem. Po priključitvi območja Kraljevini Italiji so bili slovenski prebivalci postavljeni pred izbiro, ali se podredijo asimilaciji znotraj večinskega naroda ali izberejo diferenciacijo in obdržijo svojo identiteto. ¹⁷⁰ Odločitev, da obdržijo ločeno identiteto, je posledično vodila do poskusov fašistične asimilacije in integracije v družbo, ki je zanikala obstoj slovenskega elementa in v okviru raznarodovalne politike vsiljevala sistem nasilja in pregona drugorodnih. ¹⁷¹ S podpisom rapalske pogodbe novembra 1920 je četrtnina slovenskega naroda ostala za državno mejo. Varstvo pravic jugoslovanske manjši-

¹⁶⁹ Nav. delo.

¹⁷⁰ Marušič, Branko: *Z zahodnega roba: O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja*. Nova Gorica: Založba Branko, 1995, str. 49.

¹⁷¹ Italijanski izraz *allogeno*, 'drugoroden, tujeroden'. Pridobi negativno konotacijo v odnosu do »drugih«, tujih. Slovenec je bil označen kot »*allogeno*, tuj, drugačen« in raznarodovalne represalije so slovensko populacijo postavile v nezavidljiv položaj revščine in pregona. Sčasoma so bile odpravljene in prepovedane kakršnekoli oblike izkazovanja slovenske identitete in kulture.

ne je bilo s strani italijanske vlade zagotovljeno med parlamentarno razpravo o rapalski pogodbi,¹⁷² a vendar je že nekaj mesecev po razpravi zunanji minister Sforza postavil stališče o pravicah »zmagovalca« nad manjšinami, zakaj »Slovani so prišli v 'naše doline' in Italija ima pravico do zavarovanja 'vrat naše hiše prek alpskega obroča'«. ¹⁷³

Politike italijanizacije prostora so utirale pot nastajajoči fašistični ideologiji, ta pa si jih je v naslednjih letih prisvojila in jih uspešno razvijala v svojih raznarodovalnih politikah. V svojem programu do t. i. allogenov – 'drugorodnih' iz leta 1925 je fašistična vlada menila, da so vsa priključena ozemlja geografsko in zgodovinsko sestavni del Italije. Ker so predhodne vlade oropale ozemlje njegovega italijanskega značaja, je bilo treba območje in njegove prebivalce reintegrirati. V ta namen je sprejela poseben zakon in gradila obmejno politiko, ki jo je obmejni fašizem izvrševal nasilno, z vsemi sredstvi.¹⁷⁴ Po prepovedi slovenskega jezika v javnosti, poitalijančenju slovenskih šol in krajevnih imen so bila 1. oktobra 1927 prepovedana vsa slovanska glasila, društva in kulturne ustanove. Naslednje leto so bili ukinjeni tudi politične stranke in politični tisk za združne zveze.¹⁷⁵ Slovenska društva so namreč imeli za

(...) jedro političnega odpora, bolj ali manj prikritega središča iredentistične propagande, ognjišča nezadovoljstva in nezaupanja do vsega, kar je italijansko. Njihova edina naloga je držati proč od nas ljudstvo in ga ločiti od ostalega dela dežele in države; zaradi tega jih ne moremo več trpeti.

(Del zaupne okrožnice z dne 19. julija 1927).¹⁷⁶

¹⁷² Verginella, Marta: *Il confine degli altri: La questione giughiana e la memoria slovena*. Roma: Donzelli, 2008, str. 19.

¹⁷³ V navednicah so citati iz časopisa *Edinost*, 28. junij 1921, besedilo v: Kacin-Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji: 1866–2000*. Ljubljana: Nova Revija, 2000, str. 36.

¹⁷⁴ Kacin-Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji: 1866–2000*, str. 37–38.

¹⁷⁵ Nav. delo; str. 61–62. Glej tudi: Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, str. 175.

¹⁷⁶ Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965, str. 115.

Po Dennisonu Rusinowu, ki ga povzema Marina Cataruzza, so se na slovenski zahodni meji uveljavile fašistične metode in nacionalne vsebine. Nov centralistični politični načrt je meril na zatiranje in italijaniziranje manjšin na območju veliko prej, kot je fašizem uničil parlament in vzpostavil avtoritarizem nad državo, mogoče še celo preden je sam Mussolini izdelal podobne načrte. Za tovrstni fenomen naj bi bila po avtorjevem mnenju odgovorna liberalno-nacionalna politična frakcija še habsburškega izvora, ki je nedvomno doprinesla h krepitvi prvega antislovenskega obmejnega fašizma.¹⁷⁷

Po podatkih v knjigi Marte Verginelle *Meja drugih* je bilo Slovencev in Hrvatov, ki so med obema vojnama emigrirali iz Julijske krajine, več kot 100.000. Med njimi se jih je 70.000 izselilo v Jugoslavijo, 30.000 pa v Latinsko Ameriko. Po uradnih italijanskih ocenah iz leta 1934 naj bi se v Jugoslaviji nahajalo okoli 50.000 emigrantov iz Julijske krajine.¹⁷⁸ Iz ocen desetletja pozneje izvedenih raziskav je razvidno, da se je število slovenskih in hrvaških emigrantov v bližnjo državo nagibalo k več kot 70.000,¹⁷⁹ kar je skoraj 20 odstotkov slovenskega in hrvaškega prebivalstva s po vojni zasedenih ozemelj.¹⁸⁰ Kljub množični

¹⁷⁷ Cattaruzza, str. 168–169.

¹⁷⁸ Verginella, *Il confine degli altri*, str. 63. Avtorica pri tem poudarja, da k nejasnosti števila doprinese tudi dejstvo, da tako italijanske kot druge statistike ne vsebujejo opredelitve nacionalnosti emigranta. Drugi viri govorijo o okoli 100.000 emigriranih, že leta 1936 navaja to številko Lavo Čermelj v delu *Life and Death Struggle of a National Minority*. Glej: Purini, Piero: Raznoradovanje slovenske manjšine v Trstu (problematika ugotavljanja števila neitalijanskih izseljencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni). *Prispevki za novejšo zgodovino*; XXXVIII, 1998, str. 25–26.

¹⁷⁹ Verginella, nav. delo.

¹⁸⁰ Kacin-Wohinz, Pirjavec, nav. delo, str. 44. Po popisu prebivalstva iz leta 1921, ki ga moramo interpretirati z ozirom na povojno situacijo v Gorici in nacionalistične težnje po italijanizaciji mesta, je živel v mestu in pridruženih zaselkih 39.829 prebivalcev, od katerih je bilo 24.215 Italijanov in 14.760 Slovanov. Nekaj let pozneje, po popisu iz leta 1924, ki je veljal samo za mestne četrti, je v mestu živel 26.450 Italijanov in 4.000 Slovencev. V združenem popisu z zaselki je na območju živel 32.150 Italijanov in 12.980 Slovencev. Kot navaja Fabi, po katerem je statistični podatek povzet, moramo podatke brati v kontekstu vzpona fašističnih tendenc in dejstva, da se je marsikateri slovenski drugorodec izdajal za pripadnika številčnejše skupine z namenom integracije in pridobitve boljšega delovnega mesta. V popisu iz leta 1936 je v Gorici skupaj z zaselki živel 35.476 Italijanov in 15.600 Slovencev. Fabi v svoji analizi popisa, ki je oblikovana za italijansko javnost, pojasnjuje naraščajočo prisotnost italijanske komponente znotraj mestnega središča in postavlja slovenski element na podeželje. Hkrati avtor pojasnjuje, da je bil sredi tridesetih let položaj Slovencev na območju podrejen dejanjem in ukazom fašističnega režima. Fabi, nav. delo, str. 158.

emigraciji in načrtni raznarodovalni politiki število drugorodnega prebivalstva ni tako drastično upadlo, kot je oblast načrtovala in tudi (ne)spretno izpeljala. Zgodovinar Piero Purini ob analizi podatkov popisa prebivalstva iz leta 1931, objavljenih šele leta 1998, razkriva statistični polom fašistične politike do drugorodnih. V treh izmed štirih provinc Julijske krajine so bili namreč ti v porastu, le v Gorici je statistika beležila padec (14.000 prebivalcev). Rezultati statistike, ki po avtorjevem mnenju po vsej verjetnosti niso bili objavljeni prav zaradi neuspeha raznarodovalne politike, so pokazali, da se je v vseh večjih mestih razen Gorice število slovanskega elementa povečalo; zmanjšalo se je število Slovencev in povečalo število Hrvatov.¹⁸¹ Upadu slovenskega elementa v Gorici je botrovala tako politika asimilacije kot emigracija ter tudi priseljevanje novih italijanskih družin.

Med slovenskimi pričevalci se pripovedi o ohranjanju (in obrambi) slovenske identitete med fašizmom oblikujejo v diskurz viktimizacije in zatiranja. Poudarjajo se predvsem nasilnost fašizma do drugorodnih in individualne taktike preživetja, ki so jih ubirale družine pričevalcev. O isti temi italijanski pričevalci ne podajajo nobenih oprijemljivih spominov in misli, ki bi nakazovali njihovo dožemanje takratne raznarodovalne politike kot posebno problematične.¹⁸² Vprašanje odnosa države (in družbe) do drugorodnih v italijanski izkušnji fašizma ne pride do izraza, v kolikor se pojavi, je prikazano kot pozitivna solidarnost med delavskim razredom. Slovenski pričevalci to obdobje tolmačijo različno. Jasna linija diskurza viktimizacije in zatiranja dosega med intervjuvanci različne stopnje prilagajanja sistemu in prizadevanja za ohranitev slovenske identitete.

Identifikacija z Goričanom, Goričanko je bila med intervjuvanci zelo pogosta. Tako slovenski kot italijanski pričevalci so poleg nacionalne identitete poudarjali svojo goriško identiteto. Močan občutek pripadnosti kra-

¹⁸¹ Purini, *Censimento (...)*, str. 94–95.

¹⁸² Opažanja o »spominskem preskoku« in zamolčanih dvajsetih letih obdobja fašizma v italijanskem kolektivnem spominu podaja Luisa Passerini ob analizi fašizma v vsakdanjem življenju. Glej: Passerini, Luisa: *Ustna zgodovina, spol in utopija: Izbrani spisi*. Studia Humanitatis: Ljubljana, 2008, str. 9–11.

ju potrjuje že predstavljene tipične zgodbe tega območja in nakazuje kompleksne strukture identifikacije (in diferenciacije) v goriškem prostoru. Predvsem otroci iz mešanih zakonov, večinoma furlansko-slovenskih, so svojo identiteto v obdobju pred drugo svetovno vojno postavljali na lokalno raven in se identificirali kot Goričani in Goričanke.

Doma smo govorili vse, italijansko, furlansko, slovensko. Mio papa era piu furlano che italiano, goriziano ecco, tutti sapevano parlare friulano, mio padre diceva che chi non sa parlare friulano non è goriziano ... si lui era nato a Gorizia proprio no, a Stracis,¹⁸³ mama je bila rojena v Sežani.

Ana M. – Ana Maria T. (Gorica, l. 1930), int. 19. 8. 2007

Večina pričevalcev se je rodila v desetletju po prvi svetovni vojni. Čeprav prve svetovne vojne in obdobja po njej sami niso doživeli, so v spomine na otroštvo pogosto vpletali situacije, v katerih se je med vojno in po njej znašla njihova družina. Ti spomini poudarjajo večgeneracijsko prisotnost pripovedovalčeve družine na območju, lok dolgega trajanja odnosov med posameznikom in družino, skupnostjo, kulturo. V pripovedi o vojni in življenju po njej se spomini posameznika prepletajo z zgodovinskimi dogodki, s koncem vojne, z življenjem med fašizmom, začetki novega svetovnega spopada. Kot poudarja Gribaudijeva, je v takšnih naracijah vojni kot dogodku in ustni zgodovini kot diskurzu skupno dejstvo, da sta področji, na katerih se je lastna »biografska« izkušnja srečala s kolektivnim doživljanjem »zgodovine«: ta se predstavlja kot osebna izkušnja konkretnih ljudi,¹⁸⁴ z individualnega prehajamo na kolektivno, iz preteklih dogodkov na tolmačenje prihodnosti. Spomini na avstro-ogrsko monarhijo dokazujejo generacijska prehajanja izkušenj in navad, poglede starega sveta, po katerih so starši vzgajali svoje otroke.

¹⁸³ Moj oče je bil bolj Furlan kot Italijan, Goričan torej, vsi so znali govoriti furlansko, moj oče je govoril, da tisti, ki ne zna govoriti furlansko, ni Goričan ... on je bil rojen v Gorici, no, v predelu Stražce (...). – Po mnenju pričevalkega očeta je »Goričan bil tisti, ki je znal furlansko, ki je preklapljal med jeziki« (op. a.).

¹⁸⁴ Gribaudi, nav. delo, str. 32.

Slovenski pričevalci v svojih pripovedih poudarjajo žalitve, zasmehovanja in neprijetne trenutke iz obdobja odraščanja. Strah, da bi jih kdo slišal ali zasacil, da govorijo slovensko, je bil vedno prisoten, in otroci so se zelo zgodaj morali naučiti, kje, s kom in kdaj lahko uporabljajo slovenski jezik. Občutek kompleksa manjvrednosti, ki ga je slovensko govorečim vcepljala oblast, in nemoč za spremembo situacije nasilnega poitalijančevanja je mnoge med njimi pozneje tudi vodila v aktivno delovanje v odporniškemu gibanju.

Slovinci smo dosti hudega doživeli pod fašizmom, že pred vojno. K so vse požigali, kar je bilo slovenskih knjig, ni se smelo govorit slovensko nikjer. To je bilo že prej, in pole pride tisto že v kri človeku da se tistemu upre ne ... nisem smela govorit slovensko, nisi smel. Doma smo govorili slovensko, ma zunaj se ni smelo, je povsod pisalo qui si parla solo italiano.

Ana M. – Ana Maria T. (Gorica, l. 1930), int. 19. 8. 2007

Sprememb v odnosih po vzponu fašizma, tako individualnih kot v skupnosti, niso občutili samo v mestu. Jolanda Š., hči briških posestnikov, katere oče je bil Slovenec, mati pa Furlanka, je z družino živela v Ločniku.¹⁸⁵ Po pričevalkinih besedah je v kraju 90 odstotkov ljudi govorilo furlansko, okolje pa je bilo ruralno. Jolandin jezik je bila furlanščina, slovensko se je učila med počitnicami v Vipolžah. Iz otroštva se ne spomni neprijetnih dogodkov, rada je nosila obvezno šolsko uniformo, kot priznava, se je v lepi črno-beli uniformi mladinske organizacije *Piccole Italiane*¹⁸⁶ počutila velika. »Bili smo pod pretiranim vplivom,« pravi danes. Z nastopom vojne (ki je sovpadal z njenim odraščanjem) je na Jolando večkrat letela žaljivka ščava.

¹⁸⁵ Zaselek Gorice na drugi strani reke Soče.

¹⁸⁶ Male Italijanke, fašistična organizacija, ki je vključevala dekleta med osmim in štirinajstim letom.

*Con l'avvento della guerra hanno cominciato ad offenderti dicendoti brutta 'sciava' di qua di là. Mi sorprendevo moltissimo perchè per me eravamo tutti uguali, non e che in famiglia mi avessero educata che io ero diversa dagli altri, eravamo tutti Goriziani, Giuliani. Poi sono cominciati questi atti così, piuttosto antipatici anche con compagni di scuola che sempre eravamo in buoni rapporti e così piano piano l'atmosfera era cominciata a diventare più pesante.*¹⁸⁷

Iolanda S. – Jolanda Š. (Vipolže, l. 1927), int. 23. 6. 2007

*Io sono nata nel '26. Mi considero goriziana. Ci siamo trasferiti qui quand'ero piccola.*¹⁸⁸ (...) *Ščava? Kot otrok nikoli, ne, ne, ne ... zato ker Italijani so bili vsi prepričani, da sem jst Italijanka. Takrat se ni smelo govorit, kdo je šou rečt Glejte, jst sem Slovenka. Kje! Mama mi je zmeram rekla, pazi, kej greš rečt, da te ne slišijo ...*

Adele D. (Gradišče ob Soči, l. 1926), int. 9. 2. 2008

Tudi drugi intervjuji s slovensko govorečimi pričevalci potrjujejo, da so se žaljivke, ki so jih ti kot otroci doživljali, globoko zasedrale v posameznikovo zavest. Poudarjanje doživelih krivic, nemožnost rabe jezika v trgovinah in šolah, zasmehovanje razreda zaradi slabega znanja jezika ... Govorci pretekle izkušnje projicirajo v sedanost, ko trdijo, da se ta odnos do Slovencev med italijanskim prebivalstvom ni spremenil.

Ma smo bli zmerom ščavi. Zmerom sužnji. Še danes nas ne morejo. Odkar pomnem, smo bli ščavi. Schiavi. Ponižani, do amena, qui si parla solo italiano. Nisi nič odpravu.

Darinka F. (Vrtojba, l. 1923), int. 1. 3. 2008

¹⁸⁷ Ob začetku vojne so te začeli zmerjati z besedami, kot je grda ščava. To me je neznansko prese-netilo, zakaj zame smo bili vsi enaki, doma me niso vzgajali, da smo mi drugačni od drugih, vsi smo bili Goričani, prebivalci Julijske krajine. Potem so se začela ta dejanja, no, dokaj zopni dogodki, tudi s sošolci, s katerimi sem bila vedno v dobrih odnosih, in ozračje je postajalo vedno bolj napeto.

¹⁸⁸ Rodila sem se leta 1926. Imam se za Goričanko. Sem smo se preselili, ko sem bila še mala.

Pripovedi pričevalcev iz okoliških vasi nakazujejo, da se je zunaj mesta jezik laže ohranjal in je s sistemom nenapisanih (prikritih) pravil vedenja kljuboval italijanski raznarodovalni politiki. Če je bila v Gorici nad govorenim in pisanim jezikom jasna ločnica, obnašanju prebivalstva v vaseh okoli Gorice oblast na začetku ni posvečala veliko pozornosti. Savo, doma iz Sovodnj ob Soči, se kot otrok večjih pritiskov v zvezi z rabo slovenskega jezika ne spominja. Italijanski jezik so otroci znali, ker so se ga učili v šoli, zunaj nje pa so uporabljali domačo govorico.

V Sovodnjah smo samo slovensko govorili, spomnem se tudi, da nikdar nisem slišal nobene maše v italijanščini, smo imeli pa vzornega duhovnika Butkoviča s psevdonimom Domen, ker je včasih tudi kakšno pesem napisal, in je bilo vseskozi v redu. Edino v šoli smo se učili italijanščino.

Savo M. (Sovodnje, l. 1928), int. 13. 10. 2007

V spominih pripovedovalcev na otroštvo izstopajo pričevanja o šolskih letih in revščini v družini. Šolske zgodbe so predvsem povezane z italijanskimi učitelji, s poukom v drugem jeziku, z neprilagodljivostjo sistemu, zmerjanjem sošolcev in s kaznimi, ki so jih izvajali učitelji. Zgodbe o revščini in pomanjkanju, težavah, ki so pestile brezposelne ali slabo plačane starše pričevalcev, moramo razumeti v kontekstu raznarodovalne politike, ki je Slovincem oteževala pridobivanje dela in pomoči družini. Slabšanje življenjskih razmer je oteževalo življenje tako malih kmetov kot ljudi v mestu, ki so se velikokrat znašli v položaju, da so za preživetje morali zaprositi za državno pomoč, *sussidio*. Pridobitev te pomoči se je izvrševala na podlagi članstva v fašistični stranki.

Ma prou hudo, hudo je bilo kasneje, ko so fašisti prišli do izraza. Bili pa so fašisti, torej tisti domači ljudje, najbolj strupeni.

Poznate kak primer?

Imen ne bom govorila. Kako so preganjali, zahtevali so, da govorimo italijansko, parla italiano. Bilo je tako, da so med fašisti bili revni ljudje, tudi Slovenci smo dobili take ljudi, ki so bili revni in jim je fašizem pomagal. Torej denarno al kako drugače so si pomagali, kak sussidio so morali dobit od časa do časa, da so pač držali za to stranko. In da so potem se oblačili, in tisti so se uniformirali kot taki, in bili tudi med najhujšimi preganjači.

Stana F. (Miren, l. 1925), int. 19. 8. 2007

Iz tega in drugih pričevanj izhaja, da je bilo soočanje s fašističnim režimom zapleteno in da odločitve posameznikov ne moremo razvrščati na dobre in slabe, ljudi pa na vztrajneže in omahljivce. V pripovedih prihajajo na dan različne okoliščine, v katerih so se posamezniki (ali družina, skupnost) vključevali v sistem in iskali možnosti preživetja v domačem okolju. Fašizem so pričevalci spoznali že v otroštvu, vključeni so bili v fašistične organizacije, v institucijah so bili tudi izpostavljeni ideološkim manipulacijam. Aleksej Kalc v analizi podobnih primerov opaza, da otroška simpatiziranja z režimom pri razumevanju otroške miselnosti niso merodajna, saj so mladi, kljub manipulaciji, ki je otrokom zvenela prepričljivo in jih je fascinirala, v družinskem krogu dobivali »proticepiva« in razvijali občutek pripadnosti.¹⁸⁹ Politika »kulturnega genocida«, ki jo je država izvajala proti drugorodnim, je Slovence prisilila uporabiti močnejše mehanizme ohranjanja identitete in povezovanja, kar je po pričevanju intervjuvancev pozneje vodilo v njihovo vključevanje v osvobodilno borbo. Verginella v *Poraženih zmagovalcih* navaja, da se je antifašizem izražal najprej v družinskih in prijateljskih krogih, pri mnogih pa je prav oblika organiziranja znotraj lastnih krogov vodila v izbor tabora.

¹⁸⁹ Kalc, Aleksej: *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002, str. 99.

Tudi kdor se ni aktivno udeležil antifašističnega gibanja, je med domačimi stenami ohranil narodno pripadnost kot dragocenost svoje identitete. In vendar ne gre podcenjevati subtilnih kompromisov tistih, ki so ostajali na robu organiziranega »slovenskega nestrinjanja« v fašističnem dvajsetletju. Manjšina slovenskega prebivalstva je prostovoljno pristopila k fašistični politiki v skrbi za preživetje, toda tudi večina, ki se ni tako jasno opredelila, je paktirala z režimom.¹⁹⁰

Medtem ko slovenski kolektivni spomin poudarja nasilno obdobje fašizma in aktivno udejstvovanje v narodnoosvobodilnem boju kot posledico prvega, se italijanski spomin v oblikovanih pripovedih omenjenih dveh obdobjih ne dotika. Kot bom prikazala v nadaljevanju, je diskurz italijanske viktimizacije izrecno povezan z obdobjem po aprilu 1945, ko so območje zasedli partizani. Pri tem se poudarja pregon prebivalstva druge narodnosti: čisti se ne na ideološki, temveč nacionalni ravni. Dana pripoved vključuje negacijo naracije druge strani, ki posledično zanika interpretacijo prve. Krog med tistimi, ki nastopajo kot krvniki, in onimi, ki so žrtve pregona, se tako ciklično obrne in sklene.

Primorci so pod fašizmom in nacizmom strašansko trpeli, tega trpljenja pa so jih osvobodili partizani pod Titovim vodstvom. In napis na Sabotinu simbolizira vse to, simbolizira žrtev vseh tistih, ki so se borili za svobodo, bili izseljeni, dali svoja življenja. Naša dolžnost pa je, da ta spomin, to resnico ohranimo.¹⁹¹

D. Žnidaršič v članku Dan zmage na Sabotinu

Deportacije, poboji, smrt v fobjah, beg mladeničev čez Sočo, to je bila osvoboditev, ki so jo jugoslovanski Slovenci vsilili Goričanom. To je zgodovinsko-po-

¹⁹⁰ Verginella, Marta: Poraženi zmagovalci. *Ljudje v vojni*, str. 20–21.

¹⁹¹ D. Žnidaršič v članku Dan zmage na Sabotinu, *Mladina*, www.mladina.si/tehdnik/200620/clanek/uvo-manipulator--toni_dugorepec/, dostop: 5. 10. 2008.

*litična resnica, ki jo morajo starejši Goričani razkriti kot pričevalci zločinov, ki so jih jugoslovanski Slovenci zagrešili med komunistično okupacijo Gorice. Mesta niso osvobodili jugoslovanski partizani.*¹⁹²

L. Turini, *Le ferite di Gorizia*

Diskurzi spomina se na obmejnem območju prepletajo z individualnimi (osebnimi, družinskimi) izkušnjami ter s kolektivnimi (medijsko posredovanimi) interpretacijami preteklosti, in se glede na skupino, ki spomin oblikuje, razvrščajo v dva tipa naracij: diskurz viktimizacije in diskurz osvoboditve/odrešitve. Obe nacionalni skupini prepletata in svoje naracije vpenjata znotraj obeh vpeljanih diskurzov, skozi optiko naratorja se spreminjata le vlogi žrtve in krvnika. Bistvo naracije gradi pozaba tistih dogodkov, ki se niso skladali z zgodbami selektivno izbranih spominov.

Zamolčani (prežrti) spomini pa so prav tako pomembni kot dogodki, ki jih skupine poudarjajo in obeležujejo. So žrtve prostorov, v katerih skupine spomin na dogodke, ki ogrožajo njihovo pozitivno podobo, potlačijo in izpuščajo. Skupine pozablajo, rekonstruirajo in pozitivno izkrivljajo podobo preteklosti z namenom, da ubranijo svoje vrednote in pozitivno podobo.¹⁹³ Nova zasuka v naraciji in izgradnji spominskih zemljevidov sta za obe nacionalni skupini obdobje vojne in kapitulacija Italije, podpisana 8. septembra 1943. V nadaljevanju bo orisana zgodovina Gorice med letoma 1943 in 1947. Kronološki pregled vojnih in povojnih dogodkov bo rabil kot okvir, v katerega bodo umeščeni spomini pričevalcev in pojasnjene sheme, po katerih posamezna spominska skupnost oblikuje spomin na preteklost.

¹⁹² L. Turini, *Le ferite di Gorizia*, *Il Piccolo* 27/07/06 Lettere; www.lefoibe.it/rassegna/ferite-gorizia.htm, dostop: 7. 10. 2008.

¹⁹³ Misztal, str. 141.

III. 2

ZGODOVINA OKUPACIJ IN OSVOBODITEV MESTA (1943–1947)

Predmet pričujočega poglavja je zgodovina obravnavanega območja med drugo svetovno vojno in Zavezniško vojaško upravo. Gorica je prva leta drugega svetovnega spopada preživljala razmeroma mirno, v njen vsakdan je vojna stopila šele s kapitulacijo Italije in z umikom italijanskih vojakov z zasedenih območij. V razmaku nekaj dni so v mesto prispeli najprej partizani in nato nemška vojska; začeli so se prvi spopadi za Gorico. Čeprav slovenska in italijanska stran podajata različne historične interpretacije o vojnih dogodkih na Goriškem, skupnosti povezujejo ista »sidrišča/mejniki« na katerih prepletata svoje naracije. Obe skupnosti začetek spopada za Gorico v historičnih diskurzih postavljata na september 1943. Obenem se kot leto prenehanja spopadov in borbe za mesto ne dojema leta 1945, temveč leto 1947, ko se Zavezniška vojaška uprava (ZVU) z območja umakne in Gorica ostane Italiji.¹⁹⁴ Podrobneje bom predstavila pomen obiska mednarodne mejne komisije, ki je, da bi se *de facto* seznanila s položajem in ugotovila etnično pripadnost ozemlja, na območje prispela marca 1946. Da bi komisijo prepričali o identiteti območja, sta obe vpleteni strani zaveznikom pošiljali elaborate o zgodovini in etnični pripadnosti prebivalcev, obisk pa so spremljale bučne ljudske manifestacije. Ključno naracijo bom razvila okoli pojava manifestacij in njihov pomen pojasnila tako z vidika pridobljenih arhivskih virov kot spominov pričevalcev. Manifestacije v pričujoči študiji razumemo kot organizirane shode prebivalcev, ki z gestami (simboli, vzkliki, transparenti) izražajo svoje zahteve in javno izkazujejo

¹⁹⁴ Di Gianantonio, Anna, Nemeč, Gloria: *Gorizia operaia: I lavoratori e le lavoratrici isontini tra storia e memoria, 1920–1947*. Gorizia: LEG, 2000, str. 132–133; Gigliotti, Felice: *Gorizia cimitero senza croci*. Gorizia: Movimento Istriano Revisionista, 1995, str. 10.

svoja prepričanja. Na Goriškem prve manifestacije datirajo v obdobje takoj po koncu vojne, ko so ljudje proslavljali osvoboditev mesta. Javna slavlja so se nadaljevala tudi naslednji mesec. Ko so mestno upravo prevzeli zavezniki, so se shodi spremenili v izkazovanje nestrinjanja z določbami devinskega sporazuma. Demonstrirati so začeli tudi sorodniki in prijatelji deportiranih; organizirali so javne shode v podporo izginulim v maju 1945 in zahtevali, da se ti čim prej vrnejo na svoje domove.

V obdobju ZVU so manifestacije ljudske volje postale reden spremljevalec goriškega vsakdana, izražale so tako nestrinjanje z zavezniško oblastjo ter njenim odnosom do civilistov kot ljudsko borbo za identiteto mesta. Njihov pomen je bil večplasten – izražale so odnos oblikovanih političnih taborov do veljavne politične oblasti, pojasnjevale način rekrutiranja množic s strani omenjenih organizacij in nakazovale, kako so se spreminjale sfere moči in interesov v posameznih taborih. Viri nam predvsem iz obdobja priprav na poglobitve manifestacije ponujajo neprecenljive podatke o organiziranosti taborov in njihovem uspehu med prebivalci. Največkrat so bili shodi le navidezno miroljubni, hitro so se spreminjali v pretepanja, vandalizem in nasilje, tako med pripadniki obeh taborov kot proti civilni policiji, ki je z manifestanti ravnala surovo in samovoljno.

Manifestacije ponujajo zanimiv pogled na preučevano obdobje zaradi podatka, da se zgodovinopisje z njimi ni veliko ukvarjalo, medtem ko pričevalci v pripovedih o povojnem vsakdanu pogosto obujajo z njimi povezana čustva. Tudi podatek, ali se je pričevalec aktivno udeleževal shodov ali sodelovanje zavračal, nosi pomenljiva sporočila o tem, kako so posamezniki sprejemali svojo identiteto in dogodke v mestu. V pridobljenih pripovedih o manifestacijah se izkazujejo identitetne izbire, s katerimi pričevalec potrjuje in »utrjuje« svojo pripadnost izbrani spominski skupnosti.

2.1 DRUGA SVETOVNA VOJNA NA GORIŠKEM

2.1.1 Kapitulacija Italije in nemška zasedba Gorice

Osmi oktober 1943, ki je v italijanski historiografiji opredeljen kot *armistizio* ('premirje'), pomeni preobrat v vlogi Italije v drugi svetovni vojni: general Badoglio je podpisal premirje z zavezniki, kralj je zbežal v inozemstvo, prekini-la se je leta 1941 začeta vojna, končala se je fašistična politična indoktrinacija. Medtem ko je v Italiji dogodek povzročil vesplošno vzdušje negotovosti,¹⁹⁵ je na obmejnih območjih ta občutek trajal le nekaj dni, in sicer do prihoda nemške vojske, ki je osvojeno ozemlje integriral v nastalo Operationszone Adriatische Küstenland.¹⁹⁶ Kot ugotavlja italijanski zgodovinar Raul Pupo, je poleg razkroja italijanske vojske premirje na območju povzročilo konkretno in hitro razveljavitev italijanskega državnega aparata. Zareza je bila toliko močnejša, ker je polom sistema »skrčil na leto nič italijanizacijo območja«. ¹⁹⁷

Nemška vojska je vkorakala v Julijsko krajino petindvajset let po koncu prve svetovne vojne. Že avgusta je vermaht zasedel vse glavne komunikacijske povezave z Italijo, v Trst je prispel med 9. in 10. septembrom. Na Goriškem je naletel na odpor partizanskih enot, ki so mesto branile pred njegovim napredovanjem. Že od 9. septembra so v mesto, poleg vseh pre-

¹⁹⁵ Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 29.

¹⁹⁶ 10. septembra 1943 je teritorij Julijske krajine skupaj z Ljubljansko pokrajino, Reko in Pulo prešel pod Operationszone Adriatische Küstenland (Operacijska cona Jadransko Primorje), ki ji je poveljeval koroški gavlajter Friedrich Rainer, goreč avstrijski nacionalsocialist. V dokumentu, podpisanem 9. septembra 1943, je položaj v Primorju opisal takole: da je »to nemirno območje že iz časov razpada imperija in bi lahko bilo pomirjeno, tako med vojno kot pozneje, samo če preide pod nemško oblast. Nemško gospostvo bi namreč naletelo na avstrijsko tradicijo. Tukaj so funkcionarji, učitelji in uradniki starega avstrijskega aparata vseh štirih nacionalnosti, ki bi bili lahko vpoklicani k sodelovanju znotraj nemške civilne uprave.« Citirano po dokumentu št. 3, v: Stuhlpfarrer, *Le zone d'operazione*, v: Cattaruzza, nav. delo, str. 248.

¹⁹⁷ Pupo, Raul: *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938–1956)*. Udine: Del Bianco, 1999, str. 39. Na tem mestu sem uporabila besedo premirje zaradi konteksta besedila, ki je povzetek italijanskega avtorja. Nemogoče je namreč v besedilo vnesti slovensko kapitulacijo, saj besedi v kontekstu nista prevedljivi. Na tak način želim tudi poudariti razliko v pomenih besede oz. njen pomen, ki se kristalizira v uporabljenih (nacionalnih) naracijskih strukturah.

beglih italijanskih vojakov in partizanov, prihajale skupine delavcev iz Tržiča, ki so formirale t. i. 'delavsko brigado', *Brigata Proletaria*. Ta brigada, štela naj bi med 700 in 1.000 mož, se je v obrambi mesta priključila partizanskim enotam. Bitka za Gorico, ki se je začela 12. septembra in je trajala nekaj dni, je pomenila začetek t. i. Goriške fronte. Glavni spopad, ki se je začel na centralni železniški postaji, je zahteval preko sto življenj, boji so se v naslednjih dneh nadaljevali v okolici. Goriška fronta je trajala do konca meseca in je bila prva odporniško organizirana akcija, pri kateri so poleg že organiziranih slovenskih enot sodelovale tudi italijanske enote s pretežno tržaškimi delavci komunističnih prepričanj.¹⁹⁸

Goričani v spopadih niso sodelovali, po kratkem obdobju vsesplošnega ropanja in plenjenja (preostalih) vojaških zalog v mestu so si mnogi med njimi še celo oddahnili in z veseljem sprejeli prihod nemških enot. Gorica je bila namreč, kot piše zgodovinar Lucio Fabi, edino mesto v severni Italiji, ki je s ploskanjem pospremila prihod Hitlerjevih čet. Za številne Italijane je bil prihod nekdanjih zaveznikov manjše zlo v primerjavi s slovanskimi četami, ki so se po mestu sprehajale v dneh po kapitulaciji. Emilio Mulitsch, komunistično usmerjeni učitelj in član goriške CLN, takole opisuje tiste dni:

Ko so v noči na 12. september iz Soške doline prispeli Nemci vkorakali v mesto, so jih tam slavnostno sprejeli fašisti. Bilo bi zanimivo najti slike, ki so bile narejene ob tej priložnosti. Spomnim se namreč dobro, da sem videl eno, na kateri nekateri omikani Goričani pred Kavarno Garibaldi ploskajo nemškemu tanku.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Fabi, nav. delo, str. 174–176; Gigliotti, *Cimitero senza croci*, str. 20–21; Gianantonio, Nemeč, *Gorizia operaia*, str. 144–149; Cattaruzza, nav. delo, str. 242; Spangher, Luciano: *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava*. Gorizia: Edizione »Friul C.«, 1995, str. 16–21; Martelanc, Jožko: *Goriška fronta 1943*. Nova Gorica: Območno združenje borcev, 2003; *Battaglia partigiana di Gorizia: Preludio della resistenza italiana nel Friuli Orientale* (Atti della tavola rotonda). Gorizia: Provincia di Gorizia, 1973.

¹⁹⁹ Fabi, nav. delo, str. 176–177.

Iz zapisanega razberemo, da spomin na avstro-ogrske čase med prebivalci Gorice ni utonil v pozabo. Nasprotno: petindvajset let ni bila predolga doba, da bi ljudje nanj pozabili, nacisti pa so znali kontinuiteto zelo pozorno (in marljivo) obujati in ohranjati. Lok med habsburškim obdobjem in novim prevzemom ozemlja so gradili s podobami, ki so jih povezovali s preteklostjo. In nostalgikov starega imperija med prebivalci ni bilo malo.

Gorica je bila, kot jo je pozneje opisal Sergio Fornasir, konzervativno mesto, ki je septembra 1943 sprejemalo vse, kar je zagotavljalo red in se zoperstavljalo nemiru, ki ga je povzročil prihod partizanov. Prebivalci ali vsaj njihov velik del so nemške enote sprejeli z aplavzom, zanje je bila to vojska, ki je v mestu vzpostavila mir in občutek varnosti. Tega ne smemo enačiti s simpatizerstvom s tretjim rajhom, temveč moramo, po mnenju istega avtorja, razumeti kot dejavnik, ki naj bi zagotavljal tisti način življenja, ki ga je bilo mesto vajeno in od katerega ni odstopalo.²⁰⁰

Novi vrhovni komisar, koroški gavljater Friedrich Rainer, je etnični položaj v Julijski krajini dobro poznal.²⁰¹ Z namenom hitre germanizacije območij je s seboj pripeljal funkcionarje, večinoma Korošce s podobnimi revanšističnimi nazori, ki so tu delovali že v časih avstro-ogrske države in so zasedali visoka mesta v administraciji.²⁰² Na propagandnem področju je oblast delovala v smeri obujanja nostalgije in spomina na stare avstro-ogrske čase ter povezovanja primorskega območja z mestom Dunaj.²⁰³ V odločitvi nekaterih skupin, da bodo sodelovale z novim okupatorjem, je poleg avstrijakantske nostalgije prevladala odločnost, da se teh krajev ne polastijo slovanski banditi, pripadniki narodnoosvobodilnega odpori-

²⁰⁰ Fornasir, *Battaglia partigiana di Gorizia*, str. 47.

²⁰¹ Odraščal je »v njetem vzdušju nacionalističnih zahtev Slovencev po Koroški, ki so bile še posebno zaostrene v času propada avstro-ogrskega imperija, ter je vedno neomajno branil pravice nemške etnične skupine«, cit. po Perna, *La Gaetano: Pola, Istria, Fiume: 1943–1945*, str. 201, v: Oliva, Gianni: *Foibe: Le stragi negate degli Italiani della Venezia Giulia e dell' Istria*. Milano: Mondadori, 2002, str. 90.

²⁰² Cattaruzza, nav. delo, str. 247; Oliva, nav. delo, str. 92. Glej tudi: Stuhlfärner, Karl: *Il litorale adriatico 1943–1945. Annales*, 8/96, str. 81.

²⁰³ Kacin-Wohinz, Pirjevec, nav. delo, str. 100.

škega gibanja. Italijansko prebivalstvo, tako staro kot priseljeno med fašizmom, večinoma zaposleno v uradih in drugih javnih službah je slovanski element v mestu občutilo kot grožnjo, ki ni imela več samo nacionalne, temveč tudi ideološko podlago, saj je *slavo comunista*²⁰⁴ pomenil dvakratno nevarnost, ki se je bilo treba ubraniti.

Nacistična oblast, ki se je zavedala notranjih nesoglasij med posameznimi nacionalnimi skupinami, je takšna trenja znala spretno izkoristiti sebi v prid z že uveljavljeno politiko dajanja in jemanja nemške arbitraže kot edine mogoče rešitve etničnih sporov.²⁰⁵ Tako so na obeh straneh skupinam omogočali (in onemogočali) določene kulturne in politične ugodnosti, ki naj bi s konsenzom pristašev pronacističnih organizacij utrjevale nemško oblast nad okupiranim teritorijem. Da bi si zagotovila delovanje civilne uprave, je oblast odobrila tudi ustanovitev slovenskih in italijanskih kolaboracionističnih enot.

Kjer je bil med slovenskimi prebivalci močan odpor do fašistične politike, jim je novi gavljater dodelil nekaj temeljnih pravic. Da bi se izognil upor in pridobil konsenz konzervativno usmerjenega prebivalstva, je podprl ustanavljanje vojaških organizacij slovenskih kolaboracionistov. Kot navajata Kacin-Wohinz in Pirjevec, je skladno s takšno politiko na primorskem ozemlju nemška oblast na zahtevo prebivalstva oziroma domobrancev imenovala slovenske župane ali prefekturne komisarje; njihovo notranje poslovanje je večinoma ostalo italijansko, zunanje pa slovensko in tudi nemško. Ustanavljalo se je slovenske šole in društva, prirejalo tečaje

²⁰⁴ Izraz *slavo comunista* je uporabljen slabšalno. Po Pameli Ballinger napeljuje na to, da naj bi boljševidem izhajal iz prirojenega »totalitarnega« nacionalnega značaja Slovanov. Glej: Ballinger, *History in exile*, str. 67. Drugi splošno uporabljeni izraz, ki ima izrazito negativno konotacijo, je *titini*, pristaši Titove politike oz. 'tisti, ki pripadajo partizanskemu gibanju pod Titovim vodstvom'. S »titovci« so se na Tržaškem in Goriškem istovetili sami partizanski borci, zlasti po končani vojni in po letu 1948, ko se je levičarska politična fronta v Julijski krajini razdelila na projugoslovane in na tiste, ki so ostali zvesti politiki Stalina in italijanski komunistični partiji. Izraz 'titovec', *titino* je v italijanskem jeziku slabšalnica, sinonim za bandite in upornike, kot so italijanske oblasti in nacifašistične okupatorske sile med vojno posplošeno imenovala partizanske sile. Verginella, Marta: Med zgodovino in spominom. Fojbe v praksi določanja italijansko-slovenske meje. *Fojbe: Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. L. Accati, R. Cogoy). Ljubljana: Krtina, 2009, str. 43.

²⁰⁵ Pupo, *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938–1956)*, str. 41.

in manifestacije. V Gorici je bila obnovljena gimnazija, ponovno pa je začela delovati goriška Mohorjeva družba.²⁰⁶

Okupacijska oblast je hkrati želela na območju omejiti vplive italijanske Socialne republike, kar italijansko prebivalstvo ni sprejemalo ravnodušno. Izginjal je namreč eden izmed stebrov italijanske identitete v Julijski krajini, kar je tako med profašisti kot drugim italijansko govorečim prebivalstvom odpiralo vprašanja prihodnosti in obstoja. »To je bila v prvi vrsti kriza enačaja med državo in narodom, ki je bil kot kronski dosežek iredentizma vzpostavljen po prvi svetovni vojni.«²⁰⁷ Dorica Makuc takratno Gorico opisuje kot

*mesto vojakov. Na vsakem koraku si naletel na vojake v različnih uniformah – nemških kolaboracionistov, včasih tudi strašljivega videza, kot so bili kozaki, Mongoli in četniki. Na raznih koncih mesta so različne vojaške in policijske enote postavljale svoje sedeže, na katerih so se odvijala ustrahovalna zasliševanja aretirancev in se je odločalo o njihovi nadaljnji, največkrat brezprizivni usodi.*²⁰⁸

Prisotnost vojakov različnih narodnosti je v Gorici povzročala nemalo zaostritev in težav. Slovenski strani je bila obljubljena oblast nad nemškim teritorijem, italijanska pa se je borila za obstoj enotnega italijanskega ozemlja. S tega, predvsem nacionalnega vidika, so bili oddelki kolaboracionističnih enot v nenehnem sporu interesov. Takšen položaj, ki je bil podo-

²⁰⁶ Kacin-Wohinz, Pirjevec, nav. delo, str. 101. Glej tudi Colja, Katja: Kolaboracionizem v Jadranskem Primorju. Domobranci (1943–45). *Ljudje v vojni*, str. 139–170. O organizaciji slovenskih ustanov in javni rabi jezika glej: Cencič, Mira: Primorski krščanski socialisti, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem. *Kronika*, Iz zgodovine Goriške, str. 336–337.

²⁰⁷ Pupo, nav. delo, str. 41.

²⁰⁸ Makuc, Dorica: *Primorska dekleta v Nemčijo gredo*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005, str. 77. Od septembra 1943, ko so v mesto vkorakale nemške okupacijske enote, do konca aprila 1945, ko so se iste enote začele umikati, so se na območju celotne Furlanije zvrstile naslednje enote: 162. turkmenstanska divizija, 24. SS Divison, ki so jo sestavljali Madžari, Ukrajinci, Galicijci, ustaši ter španske frankovske enote modrih falang na umiku iz Rusije. Rossa, Rosanna: *Venti cammelli sul Tagliamento: L'avventura cosacca in Friuli dal 1944 al 1945*. Udine: Ist. Friulano Mov. Liberazione, 2007, str. 52.

ben sodu smodnika, pripravljenega za eksplozijo, je v mestu oblikoval ozračje negotovosti, ozračje, ki »je bilo bolj kompleksno od podobnih situacij v Trstu in drugih primorskih centrih«. ²⁰⁹

Slovenski narodni varnostni zbor, ki naj bi pod vodstvom nemške policije varoval red in mir na območju Primorske, je bil ustanovljen 12. novembra 1943. Domobranske enote so se po Borisu Mlakarju na Goriškem formirale okoli aprila 1944, a je že od decembra 1943 v mestu deloval »domobranski urad«, ki je v glavnem opravljal propagandno in policijsko delo. ²¹⁰ Bili so zelo uspešni v oživljanju slovenskih kulturnih in šolskih dejavnosti, ki so bile pred drugo svetovno vojno z raznarodovalno politiko fašističnih oblasti prepovedane. Poleg naklonjenosti okupatorja, ki je na tak način balansirал vpliv italijanskega dela prebivalstva, je razmah kulturnih dejavnosti pozivno sprejemal tudi del slovenskih katoliških krogov, ki je aktivno sodeloval z domobranci in je bil kot politična komponenta nepogrešljiv pri razvoju domobranske organizacije. ²¹¹

Za italijanske prebivalce Gorice so bile pridobitve slovenskih kolaborantov, tako na kulturnem kot izobraževalnem področju, del procesa nevzdržnega rušenja in uničevanja svetega italijanskega mesta. Domobranci so predstavljali grožnjo, njihovo delovanje je naletelo na velik odpor lokalnega italijanskega prebivalstva, predvsem pripadnikov fašističnih organizacij. Očitali so jim neiskrenost in sodelovanje z nemškimi silami zgolj pod pretvezo, da dosežejo svoje prave, nacionalne cilje v borbi proti Italijanom in Italiji. ²¹²

Pod vodstvom nacistične komande so domobranci sodelovali z italijanskimi enotami predvsem pri vojaških operacijah. Iz že navedenih razlogov je jasno, da med obema skupinama ni bilo simpatij in da je bilo

²⁰⁹ Fabi, nav. delo, str. 178.

²¹⁰ Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1982, str. 82.

²¹¹ Colja, *Kolaboracionizem v Jadranskem Primorju*, str. 154–155.

²¹² Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem*, str. 208–209; Fabi, str. 184.

zgolj vprašanje časa, kdaj bo prikrita nenaklonjenost izbruhnila v odkrite spore in oborožene akcije proti drugi skupini. Razlogi niso bili samo etnične narave, izhajali so tudi iz različnih političnih ciljev vodstev obeh vpletenih skupin.²¹³

Poleg ostankov nekdanjih fašističnih legij (MVSN), ki so po letu 1943 sestavljale pet polkov Milice za teritorialno obrambo, so na italijanski strani na območju delovale enote črnih brigad (*Brigata Nera Autonoma*) in enote Decime (X) MAS.²¹⁴ Slednje je v svojem poročilu decembra 1944 policijski upravnik Gorice Genchil označil za »dinamičnega in energičnega branitelja italijanstva naših ozemelj«. ²¹⁵ Za Italijane v Gorici, ki so že celo leto videvali nemške uniforme ali slovanske kolaborante, torej ustaše, četnike in domobrnce, je »prihod pripadnikov X MAS v mestu povzročil popolno navdušenje«, ²¹⁶ bil je simbol globoke nacionalne vrednosti in upanja, da mesto ohrani in ubrani svoj italijanski značaj.

Kako je proitalijansko prebivalstvo doživljalo vojno in razmerja moči v mestu ter kakšne občutke domoljublja je gojilo do enot X MAS, lahko razberemo iz leta 1952 objavljenega dela *Gorizia – cimitero senza croci*.²¹⁷ Delo je napisano v izrazito emotivnem, nacionalistično usmerjenem jeziku. Povečuje pogum italijanskih vojakov, njihovo nepokorščino okupacijski vojski in simbolno vlogo v obdobju »tragične odiseje Gorice«. Kot varuhi duše mesta so »branitelji italijanstva« zavirali naraščanje moči slovanskega elementa v mestu ter s svojimi vojaškimi akcijami hrabro uničevali partizanske postojanke v Trnovskem gozdu. Opisane enote so po avtorjevem mnenju izgubile veliko vojakov v »trnovskem pokolu, hi-

²¹³ Colja, nav. delo, str. 150.

²¹⁴ Kacin-Wohinz, Pirjevec, nav. delo, str. 101–103. Glej tudi: Bajc, Gorazd: *Operacija Julijska krajina: severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945)*. Koper: Annales, 2006, str. 307–320.

²¹⁵ La Decima Flottiglia MAS (Decima Flottiglia Mezzi d'Assalto) e la Venezia Giulia, 1943–1945; Glej: www.italia-rsi.org/farsixa/decimaveneziagiulia.htm, dostop: 2. 5. 2012.

²¹⁶ Gigliotti, Felice: *Gorizia, cimitero senza croci: Cronistoria inedita dei fatti accaduti in Gorizia e circondario dall' 8. 9. 43 al 19. 9. 47*. Gorizia: Movimento istriano revisionista, 1952, str. 24.

²¹⁷ Gorica, mesto brez križev (nagrobnikov, op. a.).

navski zasedi, ki so jo s skupnimi močmi izvedli partizanski in domobranski vojaki.«.²¹⁸ Hrabri borci se iz Gigliottijevih spominov v slovenski historiografiji prelevijo v zločince, ki so ustrahovali civiliste in brutalno preganjali partizane. »To je bila podivjana soldateska, ostanek raznih fašističnih odredov, katerih glavna naloga je bilo pljenje, požiganje in strahovanje domačinov.«²¹⁹

Zaostrovanje odnosov med italijanskimi enotami in domobranci je potrjeno v številnih poročilih o incidentih ter celo umorih, ki naj bi jih, po slovenskih virih, zagrešili fašisti.²²⁰ Svoj simbolni višek so ti spopadi dosegli avgusta 1944. Petega avgusta je eksplozija v gledališču Verdi terjala pet mrtvih in dvajset ranjenih, tragedija se je zgodila pred napovedano slovensko akademijo, domobransko kulturno-politično manifestacijo. Verdijevo gledališče so imeli Italijani za svoj kulturni hram, slovenske prireditve v njem pa so bile za italijansko prebivalstvo žalitev. Čez teden dni je v mestnem parku Parco della Rimembranza, kjer je stal spomenik padlim borcem iz prve svetovne vojne, odjeknila nova eksplozija, ki je uničila omenjeni simbol italijanskega mesta.²²¹ Napad naj bi zakrivile domobranske enote v sodelovanju z nemškimi. Kot je zadeve analiziral Tone Ferenc v razpravi *Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici?*, naj bi pobudo najverjetneje dal domobranski stotnik Debeljak, akcijo pa naj bi izvedli Nemci pod vodstvom SS.²²² Uničenje spomenika je italijansko prebivalstvo doživelo kot rano, ki se še dolgo ni zacelila in je

²¹⁸ Gigliotti, nav. delo, str. 23. Besedilo je povzeto po spominu italijanskega pričevalca. Vsako leto januarja se pripadniki X. MAS v Gorici srečajo v Parku spomina na komemoraciji v spomin na trnovsko bitko.

²¹⁹ PANG, f. 1014, mapa 5, Vrtojba, str. 12.

²²⁰ Mlakar, nav. delo, str. 205.

²²¹ O dogodku piše večina obravnavanih del: Mlakar, str. 210; Colja, str. 151; Fabi, str. 185.

²²² Ferenc, Tone: *Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici?* *Goriški letnik*, 2, Nova Gorica, 1975, citirano tudi v Mlakar, str. 210. Fabi se pri rekonstrukciji istega dogodka opira na spomine domačinke Iole Pisani. Opisuje, da so se v dneh pred napadom domobranci nahajali v okolici mesta poznejše eksplozije ter da so nemške enote slednjim tudi nabavile eksploziv za razstrelitev spomenika. V isti liniji vpeljanega proitalijanskega diskurza avtor tudi navaja, da so napad na gledališče Verdi organizirali sami domobranci, in ne, kot je bilo splošno mnenje, zavedni fašisti. Glej: Fabi, nav. delo, str. 151.

v poznejših, predvsem politično oblikovanih proitalijanskih diskurzih pridobilo prisposodbo mučeniškega, za svobodo žrtvovanega simbola mesta.

Poleg težav z domobranci so bile italijanske enote v konfliktu moči tudi z drugo slovansko kolaborantsko silo, s četniško vojsko, ki je na Goriško prišla proti koncu leta 1944. Njihovo delovanje na območju se ni omejevalo zgolj na akcije proti okupatorjem, temveč so izvajali tudi močno propagando vojno proti komunistični nevarnosti. Enote četnikov so bile razporejene od Ilirske Bistrice, Postojne, Pivke, Podnanosa do Dornberka in Vipave.²²³ Generalštab je bil v palači Coronini v Šempetru pri Gorici, zgradbi, ki so jo omenjene enote prevzele od deložiranih enot X MAS. Topografija NOB za Vrtojbo navaja, da so z »mitingi in prijaznim občevanjem z vaščani, tudi s slovensko pesmijo zamamljali ljudstvo, češ da sovražijo Nemce in so proti fašistom. Vse to je bilo našim ljudem po skoraj 25-letnem trpljenju pod fašizmom zapeljiva vaba (...)«²²⁴ Pisec nadaljuje, da se ljudje niso pustili zaslepiti, iz pridobljenih virov pa izhaja, da se je lokalno prebivalstvo četnikov predvsem balo. Občutek groze je vzbujal že sam njihov videz,²²⁵ poosebljali so barbarski primitivizem, ki se je poleg v zunanosti izkazoval tudi v njihovem obnašanju – bili so nasilni, grobo so ravnali z vsakim sumljivim civilistom, mučili in ubijali so brez-kompromisno.²²⁶

V mestu so poleg omenjenih enot delovale tudi enote kozakov. Avgusta 1944 so v operaciji Ataman Nemci v zgornjo Furlanijo in Karnijo naselili cele družine kozakov. V zameno za sodelovanje v boju proti partizanom in varovanje okupiranega teritorija je bila slednjim tudi tu obljubljena nova domovina

²²³ Spangher, nav. delo, str. 157.

²²⁴ PANG, f. 1014, mapa 5, Vrtojba, str. 13.

²²⁵ O podobi četnikov glej tudi: Di Gianantonio, Nemeč, nav. delo, str. 170–171.

²²⁶ O delovanju četnikov: PANG, f. 1014, mapa 4, Šempeter, str. 14–15. O »pokolu« italijanskih vojakov na šempetrski postojanki glej: Gigliotti, nav. delo, str. 25, Spangher nav. delo, str. 129–130. – PANG, f. 1014, mapa 4, Šempeter, str. 14. Poročilo o dogodku objavlja tudi Bajc, *Operacija Julijska krajina*, str. 355–356.

Kosakenland in Nord Italien.²²⁷ Na območje Goriške so se kozaki začeli naseljevati oktobra 1944. Vodil jih je polkovnik Tugalukow, ki se je z družino naselil v ulici Don Bosco. Drugi kozaki so se s svojimi družinami naselili v okolici Gorice, proti furlanski nižini, Brdom, Tolminu, Kobaridu, Bovcu.²²⁸

Opisi kolaborantskih enot v Gorici med drugo svetovno vojno nam ponujajo vpogled v razmerja moči v mestu in zapletene odnose prebivalcev z različnimi okupacijskimi vojaškimi enotami. Pri pregledu enot kolaboracionistov v *Adriatisches Küstenland* Cataruzza tudi opozarja, da je moralna presoja o različnih obrazih kolaboracije kompleksna tematika. Med tujo okupacijo ozemlja, ki je bila že sama predmet nasprotujočih si nacionalnih zahtev, so bile možnosti posameznikove izbire izjemno omejene. Večina mladih moških, ki je bila postavljena pred neizogibno odločitev, se je odločala glede na manjše zlo. Samo manjšina se je strinjala z nacionalsocialisti in z njimi delila njihove ideje ter cilje. Poleg tega je nemška uprava simpatizerjem še vedno ponujala kratkotrajne protiusluge, kot so obramba pred naraščajočo komunistično nevarnostjo, perspektiva ekonomskega razvoja, zaščita municipalne kulture in jezikovnih ter kulturnih pravic.²²⁹ Kolaboracija je bila po Enzu Colottiju uporabljena in izrabljena, ne da bi v zameno nudila kakršnekoli privilegije. Tako so nacisti poleg tega, da so s tem prihranili na ljudeh in sredstvih, lahko vpeljali administrativni aparat ter znotraj družbenih razmerij moči in lokalnih mediatorjev prebivalcem ponujali občutek navideznega miru.²³⁰

²²⁷ Kozaki so bili zagrizeni antikomunisti, po ocenah, ki jih navajajo različni avtorji in jih Rosanna Rossa povzema, naj bi jih bilo na območju med 15.600 (po Kernu) in 26.000, med njimi 4.000 z območja Kavkaza in 22.000 z območja Kubana, Tereka in Stavropola. Od teh je bilo 9.000 oboroženih, 6.000 »starejših«, 4.000 družinskih članov, 3.000 otrok. V: Rossa, nav. delo, str. 55.

²²⁸ Spangher, nav. delo, str. 73. Dodajamo, da o kozakih na Goriškem ni ohranjenih veliko virov. Njihov videz, način oblačenja, kultura bivanja, obnašanja, vonj (...) so v prostor vnašali podobo drugačnega, nerazumljivega in nevarnega. Poleg tega so zgodbe o nasilju, ki so ga utrpeli ljudje v Karniji, dodatno vplivale na to, da domačini s kozaki stikov niso iskali. V vseh pričevanjih kozaki poosebljajo neznano (sovražno), tuje po jeziku in navadah. Zunanja podoba, strah pred orožjem, nasiljem, tujimi moškimi, grožnje (...) – večkrat se ti spomini med seboj pomešajo in zgodbe o kozakih se prepletejo z zgodbami o četnikih, do katerih je prebivalstvo gojilo iste občutke strahu in nezaupanja.

²²⁹ Cataruzza, nav. delo, str. 254.

²³⁰ Oliva, nav. delo, str. 100.

Kako je posameznik kontekstualiziral dogodke, in predvsem, kako so mlajši moški, ki so bili glede na situacijo postavljeni pred dejstvo, da se morajo opredeliti, občutili leto 1944, opisuje Luciano Spangher:

*Kaj narediti? Ali so obstajale druge oblike odpornišтва proti Nemcem, ki niso vključevale odhoda v partizane, poskrite v gorah in gozdovih, na poti v negotovo prihodnost? V našem omejenem mejnem območju so samo tisti, ki so močno verjeli, da bi lahko ideologija marksizma uresničila sanje o boljšem svetu, pravičnejšemu in enakemu, ali pripadniki slovenske manjšine, ki so že od konca devetnajstega stoletja hrepeneli po osvoboditvi njihove male domovine, lahko razmišljali o boju in se brezglavo spustili v borbo. A Italijan, katolik, v teh časih in v tej pustinji, kaj je lahko storil?*²³¹

Odločitve, ki so jih posamezniki sprejemali med nemško okupacijo, niso bile nikoli ne enopomenske ne lahke. Odpornišтво je bilo, vsaj v svoji prvi fazi, individualna odločitev, vsak je izbiral po lastni presoji. Medtem ko so mladi strani ponavadi izbirali spontano, glede na trenutno navdušenje, so drugi pri odločanju oklevali. Za vsako odločitvijo je bila drugačna osebna zgodba, vzgib, vzgoja, ki je je bil posameznik deležen.²³² Obotavljanja in oklevanja, odločitev za oboroženi boj ali tihi (navidezni) konsenz, delo za okupatorja ali beg v partizane, so bile izbire, ki so zaznamovale posameznika. Vendar pa je bila odločitev posameznega vaščana – »da« ali »ne« – odvisna od posameznikove zavesti.²³³ Če je opravljal obvezno delo, ki ga je nalagala TODT,²³⁴ ni bil dobro zapisan pri Ljudski oblasti in drugih političnih organizacijah, če se ni udeleževal gradenj obrambnih linij, so ga Nemci lahko zaprli in poslali na pri-

²³¹ Spangher, nav. delo, str. 41.

²³² Del Bocca, Angelo: *Italijani, dobri ljudje?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007, str. 195–196. Glej tudi Pacor, Mario: *Italia e Balcani: Dal Risorgimento alla Resistenza*. Milano: Feltrinelli, 1968, str. 235.

²³³ PANG, f. 1014, mapa 5, Vrtojba.

²³⁴ Po nemški okupaciji Gorice 12. septembra 1943 so bili tisti, ki so ostali v Gorici, predvsem letniki 23–24–25, primorani delati za TODT (civilna in inženirska vojaška organizacija tretjega rajha, poimenovana po ustanovitelju Fritzu Todtu) oz. za podjetja, ki so mu bila podrejena kot podizvajalci. Glej: Spanger, str. 41–44.

silno delo v Nemčijo. »Šlo je za neizogibne izbire.«²³⁵ Ali je bila motivacija revolucionarni partizanski boj ali domoljubje, oba vzgiba sta nastopala kot koagulacijska elementa v narodnoosvobodilni izkušnji.²³⁶ Večno prisoten občutek negotovosti in nezmožnost prekinitve omenjenega stanja se odraža tudi v spominih prebivalstva, o čemer bom spregovorila pozneje.

Mnenje Tonyja Judta, da je bilo življenje v okupirani Evropi lahko znosno pod pogojem, da nisi bil Žid, komunist, partizan, Cigan ali Poljak (ali Srb, Ukrajinec ...),²³⁷ prenaša kolektivno videnje strategij preživetja v vojni. Na individualni ravni ti pogoji niso vedno držali. Individualne usode (in izkušnje) moramo tu razumeti v razmerju moči in odnosa do vojaških enot na območju ter osebnih izbir (ter opredelitev) vsakega posameznika.

2.1.2 Konec vojne, »slovanska okupacija« in slovenska osvoboditev

Konec druge svetovne vojne na Goriškem in osvoboditev Gorice moramo obravnati znotraj širšega vprašanja osvoboditve Trsta in povojnih postavitve linij moči na območju Julijske krajine. Kot opisuje Nevenka Troha, je bila med osvobajanjem primorskega ozemlja osrednja pozornost namenjena Trstu, ki je bil ključ za priključitev celotne Julijske krajine.²³⁸ Jugoslovansko vodstvo je, izhajajoč iz preteklih izkušenj, sklepalo, da bo imel tisti, ki bo območje zasedel prvi, tudi boljše izhodišče za pogajanja o dokončni razmejitveni liniji. Tako je imela marca 1945 ustanovljena 4. armada za cilj osvoboditev Istre in Trsta.²³⁹ Vendar se je *La corsa per Trieste*,

²³⁵ Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 20.

²³⁶ Nav. delo; študija Gabrielle Gribaudi o odporniškem gibanju na jugu Italije potrjuje tezo, da so sorodstvene mreže delovale kot osnovne celice odporniškega gibanja, saj so odnosi med družinskimi člani temeljili na solidarnosti, ki je tkala mreže stikov med uporniki. Gribaudi, nav. delo, str. 231.

²³⁷ Judt, Tony: *The Past is Another Country: Myth and Memory in Post-war Europe. Memory & Power in Post-War Europe* (ur. J. W. Müller). Cambridge: Cambridge University Press, 2002, str. 159.

²³⁸ Troha, Nevenka: *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana, Modrijan, 1999, str. 20.

²³⁹ Nav. delo; str. 20–21.

kot je italijanska historiografija poimenovala napredovanja zavezniških in jugoslovanskih sil proti tržaškemu mestu, začela že leto pred tem z določanjem povojnih interesnih sfer zmagovalcev.²⁴⁰

Dogodki v Gorici so bili v primerjavi s Trstom v poznejših oblikovanih nacionalnih historičnih diskurzov postranskega pomena, saj mesto v povojnih političnih igrah ni imelo (enakovrednega) strateškega pomena. Danes, po več kot šestdesetih letih, je vprašanje, kdo je v mesto prispel prvi, partizani ali zavezniki, pomembno »sidrišče« v spominu obeh skupnosti – aktualna uganka, ključna v razumevanju tako dogodkov, ki so sledili koncu vojne, kot odnosov, ki sta jih skupnosti vzajemno oblikovali.

V nasprotju s slovensko historiografijo, ki trdi, da so Gorico osvobodili partizani, italijanska poudarja, da so se konec aprila 1945 nemški vojaki iz Gorice umaknili na desni breg Soče brez kakršnihkoli spopadov. Italijanski zgodovinar Lucio Fabi v analizi dogodkov poudarja, da je prvega maja, medtem ko so še potekali boji na zahodnem obrobju Gorice, z vzhoda v mesto prispela komanda partizanov, ki se je namestila na prefekturi. Isti večer je v mesto prispelo še več enot in se razporedilo v vojašnici na Via Carducci.²⁴¹ Hkrati avtor interpretira kot zmotno tudi uveljavljeno tezo o uporabi demokratičnih sil v mestu, šlo naj bi zgolj za odhod okupatorja.²⁴² Nesoglasja, ki so aprila nastala znotraj goriškega CLN, so botrovala temu, da organizacija nikakor ni bila pripravljena na vstajo, predvsem pa ni bila pripravljena na četnike, ki so se iz Vipavske doline preko Gorice umikali v notranjost Julijske krajine. Nenadno umikanje četniških enot mimo Gorice je v mestu povzročilo nov val nasilja. Vojaki

²⁴⁰ ACS, ACC, f. 1000/136/278, Administration of NE Italy; Mapa *Administration, Frontier areas in dispute, July 1944–July 1945*; Jože Pirjevec v obravnavi teme piše, da so diplomatsko akcijo za pridobitev Trsta in Primorske jugoslovanski voditelji pripravljali od jeseni 1944, načrt zanjo pa je 1. oktobra predložil Edvard Kardelj v pismu CKKPS. O planih povojne ureditve Julijske krajine in vprašanju zasedbe Trsta glej: Cattaruzza, nav. delo, str. 257–281; Olivi, nav. delo, str. 142–146; Bajc, nav. delo, str. 297–306; Troha, nav. delo, str. 9–21; Pirjevec, Jože: *Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana: Nova Revija, 2007, str. 262–298.

²⁴¹ Fabi, nav. delo, str. 189.

²⁴² Nav. delo, str. 186.

so razbijali, ropali in streljali na prebivalce, ki so se medtem zatekli v kleti in varne predele hiš. Kot piše Di Gianantonio, je bil zlasti močan strah, da bi vojaki odvedli mlade ženske in otroke. Četniki so vstopili v »mesto, ki je tiho in prestrašeno«²⁴³ čakalo na njihov umik. Koliko civilistov je v tistih dneh umrlo pod streli umikajočih enot, do danes ni znano. Spangher po lastni raziskavi navaja, da naj bi v Gorici in njeni okolici med umikanjem četnikov umrlo okrog 80 ljudi.²⁴⁴ V topografiji NOB za Šempeter je zabeleženo, da so v noči med 28. in 29. aprilom poročali o polomu četniške obrambe pri Ilirski Bistrici in Reki, glavčina vojske se je že začela umikati proti Gorici. Naslednjega dne naj bi bili vsi četniki iz Šempetra že čez Sočo.²⁴⁵ Hkrati sta proti Gorici prodirala Škofjeloški odred iz solkanske in Prešernova brigada iz šempeterske smeri. Škofjeloški odred naj bi se s četniki spopadel že v Solkanu, medtem ko so prešernovci na železniški postaji naleteli na utrdbo 250 četnikov, tako da so, kot navaja slovenska historiografija, šele »ponoči osvobodili vse mesto prav do Soče. (...) Tudi Gorica je bila osvobojena pred prihodom zahodnih zaveznikov, kajti njihova predhodnica se je tja pripeljala šele 2. maja opoldne.«²⁴⁶ Italijanski viri trdijo nasprotno.

*Znani so dogodki preteklega maja v Gorici, ki so jo pred vpadi s strani nacistov oboroženih četnikov s svojo krvjo ubranili italijanski patrioti. Takoj po osvoboditvi mesta in le nekaj ur pred prihodom novozelandskih enot, v zamudi zaradi razstreljenih mostov čez Sočo, so Titovi partizani, ki so mostove raztrelili, Gorico okupirali (...).*²⁴⁷

²⁴³ Gianantonio, Nemeč, nav. delo, str. 74.

²⁴⁴ Spangher, nav. delo, str. 160.

²⁴⁵ PANG, f. 1014, mapa 4, Šempeter.

²⁴⁶ Petelin, Stanko: *Enaintrideseta divizija*. Ljubljana: Založba Borec in Partizanska knjiga, 1985, str. 257–258. Glej tudi Bajc, str. 358.

²⁴⁷ ACS, MIG (1944–46), f. 138, *Gorizia e provincia: Situazione politica*.

Gigliotti, ki poudarja isti potek dogodkov, tako piše, da so, medtem ko so italijanske enote junaško branile mesto in potiskale četnike iz njega, hkrati vanj vdrli Titovi partizani.

*Hiter in sočasen prevzem oblasti s strani Slovanov predpostavlja, kot logično posledico, okultno prisotnost slovanskih oddelkov, ki so kot ptice ujede v neposredni bližini mesta čakali na ukaz, da lahko naskočijo svoj plen. V mesto so namreč vstopili, ko so Nemci že odšli in ko o bojih v mestu ni bilo ne duha ne sluha. Prva slovanska akcija je bila sabotaža mostov na Soči, da bi upočasnili prihod zavezniških enot v mesto.*²⁴⁸

Prihod partizanov v Gorico, bodisi kot osvoboditeljev bodisi kot okupatorjev, je, če povzamemo Marto Verginello v študiji o Trstu, postavil na glavo tradicionalni odnos med mestom in okolico, po katerem se je okolica proglašala za žrtev.²⁴⁹ Podobno kot v Trstu je prihod partizanov za okoliško slovensko prebivalstvo pomenil osvoboditev in konec zatiranja, ki jih je kolektivni spomin postavjal v obdobje ob koncu prve svetovne vojne. Odnos odbijanja in privlačnosti mesta, ki je »okoliške kmete in slovenske nižje sloje vezal na mesto, je mogel priti do izraza šele takrat, ko je okolica zmagala nad mestom.«²⁵⁰

Slovinci v Gorici so maj 1945 doživeli kot dvojno osvoboditev,²⁵¹ rešili so se nemške okupacije ter predhodne italijanske oblasti. Osvoboditev so manifestirali z množičnimi shodi, parole, kot »Gorica je naša«, so odmevale po Travniku. Po zidovih so se pojavili napisi »Trst je naš, Gorica je naša, Živel

²⁴⁸ Gigliotti, str. 32. Tudi Carlo Pedroni navaja, da je Gorica maja 1945 zaman čakala na svobodo. »Upor proti nemški zadnji straži, ulični boji, izdaja in vpad formacij slovanskih komunistov v trenutku, ko je bilo mesto že očiščeno Nemcev in so ti balkanski oddelki vzpostavili nov teror v mestu (...).« Pedroni, A. Carlo: *Cronaca di due anni, 5. 8. 1945–16. 9. 1947*. Gorizia: A.G.I. Gorizia, 1952, str. 32–33. AGI (Associazione Giovanile Italiana) je delovala v času Zavezniške vojaške uprave.

²⁴⁹ Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 45.

²⁵⁰ Nav. delo.

²⁵¹ Izraz povzemam po Poročilu slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, kjer so dogodki maja 1945 zapisani kot dvojna osvoboditev: izpod nemške okupacije in izpod italijanske države.

Tito, Tujega nočemo, svojega ne damo ...»²⁵² Vojne je bilo konec, jugoslovanske zastave so preplavile Gorico, kamor so ljudje hiteli pozdravljat osvoboditelje. Medtem ko so novi oblasti naklonjeni prebivalci v prvih majskih dneh slavili osvoboditev mesta, so drugi okupirano mesto naglo zapuščali. Tako iz virov kot podanih interpretacij virov je jasno, da je prebivalstvo konec vojne doživljalo na različne načine. Za Italiji naklonjene prebivalce se je na isti datum okupacija komaj začela – nobena vojska, ki je zasedla Gorico, se do njenih prebivalcev namreč ni obnašala tako surovo in kruto, kot so to počeli partizani maja 1945.²⁵³

Poročilo zgodovinsko-kulturne komisije ugotavlja, da je val nasilja, ki je zajel Julijsko krajino, zahteval tisoče žrtev, po večini Italijanov, a tudi Slovencev, predvsem tistih, ki so nasprotovali jugoslovanskemu komunističnemu političnemu načrtu. »Del aretiranih je bil v presledkih izpuščen; v stotinah naglo izvršenih obsodb – žrtve so bile večinoma vržene v kraška brezna, imenovana fojbe; ter v deportaciji velikega števila vojakov in civilistov, ki so deloma shirali ali bili ubiti med deportacijo, po zaporih in po taboriščih za vojne ujetnike v raznih krajih Jugoslavije.«²⁵⁴

Na območju nekdanje Goriške pokrajine so se, kot navaja Nevenka Troha, aretacije izvajale po že vnaprej pripravljenih seznamih, sestavljenih pred koncem vojne. Te sezname so sprti dopolnjevali glede na prijave političnih

²⁵² Spangher, nav. delo, str. 169. Hkrati so v italijanskih mestih potekale manifestacije za osvoboditev con, ki jih je okupirala jugoslovanska vojska. Protesti so se začeli že 29. aprila, potekali so v Neaplju, Rimu, Firencah, Anconi, Viterbu, Sassariju (...). 4. maja je v Rimu Fronta za celovitost Italije (*Fronte per l'Integrità d'Italia*) organizirala veliko manifestacijo proti zasedbi teritorijev, ki jih je Italija pridobila v prvi svetovni vojni, manifestirale so predvsem skupine veteranov prve vojne, dijaki, študenti, monarhisti. Proti tem skupinam je nastopala Partito Comunista, Komunistična stranka, ki je organizirala svoj shod. Glej: ACS, ACC 1000/143/1445, *Yugoslav-Trieste Incidents; April–May 1945; Demonstration for the liberation of Northern Italy or for Trieste*.

²⁵³ Dogodke ob zavzetju Gorice, nasilne zablembe, deportacije in ravnanje jugoslovanske vojske z italijanskim prebivalstvom opisujeta poročili, ki ju je Comando Generale dell'Arma dei Carabinieri Reali junija 1945 poslalo na Ministrstvo za notranje zadeve. Glej ACS, MIG (44–46), f. 151.

²⁵⁴ Pojav povojnih represalij in maščevanj moramo kontekstualizirati z dogodki, ki so sledili koncu druge svetovne vojne. Julijska krajina ni bila osamljen primer, saj so obračuni potekali v večjih italijanskih mestih, kjer je »prišla na dan razsrjenost, ki je bila dvajset mesecev zatrta, in njen izbruh je bil tak, da se je zmaga kar kmalu lahko preobrazila v golo in divje maščevanje«. Cit. po Claudio Pavone v: Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 45; o povojnih eksekucijah in represijah v Italiji glej tudi: Del Bocca, *Italijani, dobri ljudje?* str. 207–211.

in oblastnih organov ter (tudi) na podlagi anonimnih prijav. Vendar teh prijav ne moremo (razen izjemoma) interpretirati kot ovaduštvo, »saj so ljudje prijavljali z željo, da bi se dokončno uničil fašizem, v veri, da delajo nekaj, kar bo pomagalo na poti v boljšo prihodnost.«.²⁵⁵ Aretirane vojake so kot vojne ujetnike pošiljali v taborišča, del pa so jih usmrtili v nekaj dneh po aretaciji. Zbirni centri v Gorici so bili v vojašnici S. Michele, zaporih na Via Barzellini, vojašnici P. S. v Via Santa Chiara, po šolah in kletih Komande mesta in na goriškem gradu. Deportacije so se začele 7. maja.²⁵⁶ Iz podatkov zbirnega seznama, ki ga hrani Goriški muzej in navaja Troha, je bila ubita ali je v ujetništvu umrla 901 oseba, med njimi 653 pripadnikov oboroženih formacij, 32 domobrancev in 248 civilistov, med njimi 49 žensk. Med civilisti je bilo 120 Italijanov, 85 Slovencev, 40 oseb je bilo slovenskega rodu, pet je bilo Hrvatov, en Jud ..., za osemnajst oseb pripadnost ni ugotovljena.²⁵⁷

V slovenski historiografiji ni veliko študij, ki bi se nanašale na štirideset dni jugoslovanske uprave Gorice in odnos jugoslovanske vojske do civilnega prebivalstva. Po Trohi so bile goriške deportacije v primerjavi s tistimi v Trstu številčnejše in še bolj nekontrolirane. Množične aretacije so se začele 2. maja, po slovenskih virih naj bi trajale do 8. oz. 10. maja,²⁵⁸ po italijanskih virih cel mesec.²⁵⁹ Teodoro Francesconi v italijanski študiji *Gorica 1940–1947* piše, da je že prvi dan aretacij izginilo več kot šeststo ljudi. Pripadniki vojaških enot, policijski kader, karabinjerji (...) so bili po hitrem postopku usmrčeni, predpostavlja se, da večina med 1. in 15. majem. Aretiranih civilistov naj bi bilo najmanj 1.900, med njimi naj bi jih 1.400 zajeli v samem mestu. Končno število naj bi bilo 1.510 eliminiranih oseb, med njimi 800 vojakov, 560 civilistov iz Gorice in Krmina, 150 iz Tržiča. Po Luigiju Papu, ki ga omenja avtor, je iz Gorice izginilo 1.100

²⁵⁵ Troha, nav. delo, str. 47.

²⁵⁶ Francesconi, Teodoro: *Gorizia 1940–1947*. Milano: Edizioni dell' Uomo Libero, 1990, str. 183.

²⁵⁷ Troha, nav. delo, str. 70–71.

²⁵⁸ Troha, nav. delo, str. 48; Pirjevec, *Trst je naš!*, str. 303.

²⁵⁹ O deportacijah glej Fabi, nav. delo, str. 192–193.

ljudi.²⁶⁰ V podatkih nekega seznama, ki ga je pripravila Zavezniška vojaška uprava, je zabeleženo, da se v Gorici pogreša 759 civilistov in 341 vojakov.²⁶¹

Drugi dokument iz washingtonskega arhiva, ACC11302/115/5 Gorizia Area, *Deportees*, vsebuje popis izginulih z Goriške v omenjenem obdobju. V spremnem pismu, podpisanim 12. 7. 1946, zavezniški major J. A. Kellet z urada Displaced Persons Division pošilja v Central Tracing Bureau v Frankfurt prošnjo za pomoč pri iskanju pogrešanih oseb z območja A. M. G. Gorizia. V priloženi listi so tako, kot piše na dopisu, navedena imena italijanskih subjektov, ki so jih Nemci deportirali iz Gorice v različnih obdobjih vojne, a vendar je iz datumov izginotja pogrešanih jasno, da gre za seznam ljudi, ki so izginili spomladi 1945.²⁶² Priložen seznam nosi naslov *Deportati in Jugoslavia* in popisuje 1.243 izginulih oseb s širšega območja Goriške. Abecedni popis deportiranih poleg njihovih imen vključuje kraj in ulico bivanja, rojstne podatke, nacionalnost, datum ali kraj zajetja, kraj/datum, kjer/ko je bila oseba zadnjič videna, kdo to osebo išče (...), pri nekaterih so podatki omejeni zgolj na ime in priimek, kraj bivanja, nacionalnost. Spisek je površen, določena imena se ponavljajo. Med 1.243 popisanimi je eden deklariran kot Madžar, eden kot Nemec, trije so Avstrijci, med katerimi je ena nuna. Med Slovenci je vpisanih 179 izginulih, prevladujejo prebivalci Bovškega oz. Zgornjega Posočja, manj popisanih je z območja Gorica mesto, 26 pogrešanih je ženskega spola.

Po podatkih, ki jih popis vsebuje, je v obdobju med 29. aprilom in 12. junijem, datumom umika jugoslovanskih enot s tega območja, izginilo 498 od 1.243 oseb, po aretaciji se jih je domov v istem obdobju vrnilo 81 (to število se ne odšteje od prejšnjega).²⁶³ Podatki so seveda nepopolni, ker pri velikemu številu deportiranih manjka datum izginotja, predvsem ob slovenskih pogre-

²⁶⁰ Francesconi, nav. delo, str. 182–183.

²⁶¹ Cit. po R. Pupo, R. Spazzal v: Verginella, Med zgodovino in spominom, str. 64.

²⁶² ACS, f. ACC, 11302/115/5 Gorizia Area, *Deportees*; Feb.–July 1946, No. 785030.

²⁶³ Troha navaja, da je bilo največ aretiranih Slovencev domobrancev z Goriške. Podatek povzema iz zbirnega seznama usmrčenih za območje Goriške pokrajine, delo Goriškega muzeja. Glej Troha, nav. delo, str. 54.

šancih manjkajo podatki tako o datumu kot kraju izginotja. Nekatere osebe so mrtve, o tem obvešča sam popis, npr. »ubit v istem dnevu aretacije«,²⁶⁴ drugi so bili pogrešani ob umiku Nemcev, določeno število ljudi se je »izgubilo« po 12. juniju 1945: »deportiran 8/7/44«, »zbežala od doma v noči na 19. 7«, »izginila 25. 7. 1945, ko se je v vojaškem avtu peljala v Videm«²⁶⁵ ...

Kljub pomanjkljivosti in površnosti je seznam, nastal med Zavezniško vojaško upravo, neprecenljiv vir o pogrešanih osebah v Gorici po letu 1945. Posreduje nam namreč podatke o pogrešanih, času izginotja, nacionalni opredelitvi, o tem, kje se nekateri nahajajo in kdaj so jih tam (zadnjič) videli. Med opisanimi pogrešanci zasledimo tudi oba deportirana predstavnika goriškega CLN, Olivija²⁶⁶ in Sverzuttija,²⁶⁷ aretirana 5. maja 1945.²⁶⁸ A vendar je jasno, da omenjeni popis ne moremo smatrati kot verodostojen popis izginulih med povojnimi jugoslovanskimi deportacijami, saj je preobširen in vključuje popis ljudi, ki so izginili še pred koncem vojne.

Obstoj podobnih seznamov in popisov, ki naj bi vsebovali število pobitih deportirancev in kraj njihove smrti, je še danes kočljiva diplomatska tematika med obema državama. Špekulacije o številu fojb in usmrčenih v njih postanejo aktualne predvsem v času političnih predvolilnih bitk in ob vsakoletni italijanski komemoraciji dneva spomina, *Il giorno del ricordo*. Tako je marca 2006, le mesec dni po komemoraciji ob omenjenem prazniku, v javnost prišla vest, da je župan Nove Gorice²⁶⁹ posredoval županu Gorice seznam z imeni 1.048 deportiranih Goričanov, ki so bili odpeljani ob koncu vojne.²⁷⁰

²⁶⁴ ACS, f. ACC, 11302/115/5 Gorizia Area, Deportees; Feb.–July 1946, No. 785030, Popisanec št. 83.

²⁶⁵ Nav. delo, Popisanec št. 913; Popisanec št. 907; Popisanec št. 1120.

²⁶⁶ Nav. delo, št. 815.

²⁶⁷ Nav. delo, št. 1023.

²⁶⁸ O poteku aretacije poroča Fabi, str. 192; glej tudi: Cattaruzza, str. 293.

²⁶⁹ Izjava za javnost župana Mirka Brulca glede predaje seznama deportirancev Občini Gorica je bila podana 9. marca 2006. Župan je v izjavi sporočil, da je decembra prejšnje leto prejel dopis z MZZ, naj skladno z obljubo tedanjega ministra za zunanje zadeve izroči županu Gorice dopisu priložen seznam deportiranih; www.nova-gorica.si/?vie=gds&id=20080911115527, dostop: 5. 3. 2009.

²⁷⁰ Seznam je objavljen na spletu: digilander.libero.it/lefoibe/deportati_gorizia.pdf, dostop: 4. 2. 2009.

Po navedbah slovenskih medijev je omenjeni seznam med obema županoma posredovalo slovensko Ministrstvo za zunanje zadeve, ki je te navedbe označilo kot netočne in pojasnilo, da je MZZ le posredovalo pri ljubljanskih in goriških raziskovalcih, naj predstavnikom (slovenske) občine Nova Gorica omogočijo dostop do gradiva o povojnih dogodkih na Goriškem.²⁷¹ Prvi uradni seznam deportiranih, ki naj bi ga Slovenija uradno izročila Italiji, je na obeh straneh meje dvignil precej prahu in veliko medijske pozornosti. Predvsem je starim nerešenim obmejnimi temam prilil nove politične vsebine tam, kjer je italijanski medijski diskurz poudarjal »odpiranje arhivov«, »koniec zanikanja povojnih dogodkov« in »odkrivanje zgodovinske resnice«.²⁷² Pozornost je bila usmerjena v travmo in dolgoletno agonijo svojcev, ki so zaman čakali na vrnitev izginulih sorodnikov in prijateljev. Z italijanskega vidika je dogodek označeval eno prvih etap vstopanja Slovenije med demokratične države, zapuščanja komunistične preteklosti in priznavanja zločinov, ki jih je storila proti drugemu narodu. Na slovenski strani je vest o objavi seznama deportirancev spremljala polemika o italijanskem priznanju raznarodovalne politike do Primorcev ter fašistične agresije na Slovenijo.

Pričakovano obojestransko opravičilo in javno kesanje nad storjeno krivico ter prestanim terorjem ostaja do danes odprto vprašanje, ki naseda predvsem političim pritiskom in računom tistih, ki si z »bojem proti dolgim senecam iz preteklosti«²⁷³ zagotavljajo politično podporo med potencialnimi (prihodnjimi) volilci.

²⁷¹ Dodatna pojasnila ministrstva (...), 10. 3. 2006. www.mzz.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/3247/1703/, dostop: 7. 2. 2008. – Glej tudi Pojasnilo Ministrstva (...), 9. 3. 2006: www.mzz.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/3247/1699/, dostop: 7. 2. 2008.

²⁷² *I 1.048 deportati da Gorizia*; <http://digilander.libero.it/lefoibe/deportati.htm>, dostop: 4. 2. 2009. Tudi: *Pohvale za seznam vrženih v foibe*, www.delo.si/clanek/o124055, dostop: 7. 2. 2008. Da je seznam nepopoln (pomanjkljiv), navaja tudi Marta Verginella, saj so med navedenimi 1.100 izginulimi tudi »osebe, ki so umrle na Korziki, imena v boju ubitih partizanov in 110 imen oseb, ki so se vrnile iz ujetništva«, v: Verginella, *Med zgodovino in spominom*, str. 66.

²⁷³ Pribac, Igor: Razmišljanja, spomini in podobe iz preteklosti. *Fojbe: Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. L. Accati, R. Cogoy), str. 98.

2.2 ZAVEZNIŠKA VOJAŠKA UPRAVA

Štiridesetim dnevno jugoslovanske administracije je sledilo obdobje Zavezniške vojaške uprave. Vprašanje zasedbe Julijske krajine je namreč ostalo nerešeno še dolgo po koncu vojne in se je kmalu razvilo v eno izmed kriznih povojnih evropskih žarišč. Zavezniki, ki so imeli kot podpisniki premirja z Badogliom italijansko ozemlje pod svojim protektoratom, so z ozirom na že med vojno utemeljeno zahtevo po kontroli tržaškega pristanišča ter prometnih povezav z Avstrijo zahtevali, da bi to območje imeli pod svojo upravo.²⁷⁴ Kljub pričakovanju, da se bo Jugoslovanska armada glede na dogovore, sklenjene med Titom in Alexandrom marca 1945, z »osvobojenih« ozemelj umaknila, so zavezniki obtičali pred jugoslovanskim *fait accompli*. V prvih majskih dneh so se na spornem ozemlju razporedile tako jugoslovanske kot enote britanske armade.²⁷⁵ Pod vodstvom vrhovnega zavezniškega poveljnika za Sredozemlje, feldmaršala Alexandra, so zavezniške sile zahtevale umik enot JA z območja, kar je Tito odklonil. »Te kraje smo osvobodili, ker etnično pripadajo naši domovini«, je napisal v depeši IV. armadi 9. maja 1945.²⁷⁶ Diplomatska (hladna) vojna, ki se je začela v prvem tednu maja, je bila, kot ugotavlja Cataruzza, logična posledica trkov moči med vojnimi zmagovalci, ki so polja interesnih sfer začeli oblikovati še pred koncem vojne. Potrditev jugoslovanske uprave s strani zavezniških sil bi lahko oslabilo sloves, ki ga je imela ameriška vojska v Evropi, uklonitev Titovim zahtevam pa bi lahko imela resne nega-

²⁷⁴ Cataruzza, nav. delo, str. 283.

²⁷⁵ Majske dogodke in prvo srečanje zaveznikov z »zavezniki« na Soči opisuje nekdanji častnik za civilne zadeve Alfred C. Bowman v svojem predavanju What happened in Trieste: »(...) at the Isonzo River, they met these „allies“ whom they hadn't ever seen before – in various kinds of nondescript grey uniforms. Mr. Tito hadn't even paused when he came to his national boundary. He kept right on going – but fast. I don't mean to say that it was a surprise, although it was hard to realize that Tito had not only marched into Trieste and taken possession of it, but had marched right on to the Isonzo River. We went ahead (that is, the British and New Zealand troops who were up that way) and went into Trieste too, but the Yugoslavs were allowed to maintain administrative control for the next 40 days, which was a pretty rough time for the people who lived there.« V: Alfred C. Bowman: What happened in Trieste, Address delivered to the students and faculty of the Ground General School, Fort Riley, Kansas, 5 October 1949; Glej: www.milhist.net/amg/bowman491005.txt, dostop: 18. 8. 2008.

²⁷⁶ Troha, nav. delo, str. 22; Pirjevec, nav. delo, str. 312.

tivne posledice pri vzpostavljanju trajnega reda v povojni Evropi.²⁷⁷ Sam Stalin je glede tržaškega vprašanja že maja prenehal podpirati Tita, saj ni želel poslabšati svojih odnosov z Britanci in Američani, ter ga s tem prisilil v diplomatska pogajanja z zavezniki. Dne 26. maja je Tito v svojem govoru s terase ljubljanske Univerze takole komentiral nastali (politični) položaj:

*(...) V imenu vsega ljudstva, ne samo slovenskega, temveč vseh narodov Jugoslavije, odločno odbijam očitek, da imamo kakršen koli namen nekaj s silo osvojiti. Ni nam treba s silo osvajat tistega, kar je naša pravica (...) in zakaj mora sedaj, zakaj mora ravno sedaj izmučena in razrušena Jugoslavija biti prva, ki bi jo doletela krivica? Dejali so, da je ta vojna pravična vojna, in mi smo jo kot tako tudi smatrali. Zahtevamo pa tudi pravičen zaključek. Zahtevamo, da bo vsak gospodar na svojem in nočemo plačevati tujih računov. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Nočemo, da nas mešajo v politiko nekih interesnih sfer. (...).*²⁷⁸

Dne 12. junija 1945 je, glede na dogovore in podpisani beograjski sporazum,²⁷⁹ zavezniška vojska prevzela oblast na območju zahodno od t. i. Morganove črte. Imenovana po generalu Williamu D. Morganu, podpisniku beograjskega sporazuma, je novonastala demarkacijska linija zasedeno območje razdelila na dve zasedbeni con: cono A, ki jo je upravljala Zavezniška vojaška uprava (ZVU), in cono B, ki jo je upravljala Vojaška uprava Jugoslovanske armade (VUJA).²⁸⁰ Skladno s podpisanimi pogodbenimi določili naj bi zavezniki cono upravljali v sodelovanju z že obstoječimi strukturami oblasti, ki jih je na območju organizirala jugoslovanska oblast.²⁸¹

²⁷⁷ Cattaruzza, nav. delo, str. 296.

²⁷⁸ Tito v Ljubljani. »Danes je druga Jugoslavija, ki natanko vodi račun o svojih pravicah in o svojih bratih.« *Primorski dnevnik*, 28. maj 1945.

²⁷⁹ Beograjski sporazum je bil pozneje dopolnjen z devinskim sporazumom (Morgan-Jovanović), podpisanim 20. junija 1945. Glej tudi: Francesconi, str. 203; Kacin-Wohinz, Pirjevec, str. 112; Spangher, str. 171.

²⁸⁰ O cono B glej: Gombač, Metka: Vzhodnoprimorsko okrožje 1945, *Primorska srečanja*, letnik 1990 (104/05), str. 118–121.

²⁸¹ Kacin-Wohinz, Pirjevec, str. 112; Cattaruzza, str. 296; Troha, str. 73; Spangher, str. 179.

»Toda smo pač na nesrečni zemlji rojeni, zopet so nas razdelili v A-Slovenca in B-Slovenca«, ²⁸² je novo razdelitev komentiral pisec šempeterske kronike NOB. Tolmačenja o politiki interesov zavezniških sil na območju, ki poudarjajo, kako so velike sile po vojni urejale Evropo sebi v prid, ne da bi se ozirale na želje tistih, ki so svobodo izbojevali sami, so sestavni del diskurzov tistih, ki so bili vključeni v odporniško gibanje in so se z nastalo situacijo počutili opeharjene. Tako so nepreklicni odhod jugoslovanskih vojakov iz Gorice spremljale bučne demonstracije prebivalstva, ki je »žalostno in ogorčeno opazovalo, kako mora domača vojska proti svoji volji se umakniti iz slovenske Gorice«. Biljenska kronika opisuje, kako so se ob priložnosti matere borcev in druge matere celo postavile pred tanke, da bi preprečile odhod vojske, a je bilo vse zaman. ²⁸³ Svoboda je bila, kot je zapisano v solkanski kroniki, »kratko odmerjena. Tako je Solkan ponovno padel pod tujo okupacijo, ni pa klonil – nasprotno, zagrizel se je še bolj v borbo za dokončno priključitev k FLRJ«. ²⁸⁴

ZVU je bila začasna zasedbena oblast ²⁸⁵ in je, v nasprotju z zavezniškimi oblastmi v drugih krajih Italije, v Julijski krajini delovala neodvisno, saj v svojo upravo ni vključevala dotedanjih italijanskih državnih aparatov. V prvi fazi zasedbe so zavezniki želeli vzpostaviti že utečen način upravljanja območja preko domačih organov uprave, t. i. *indirect rule*, a se je problem v vzpostavitvi slednjega pojavil v sami strukturi uprave cone A, saj ni bilo več organov stare uprave, na katere bi se oblast lahko naslonila. Ker ob enem zavezniki niso želeli priznati pred tem uvedene jugoslovanske uprave, so na območju uvedli t. i. *direct rule*, kar je pomenilo neposreden prevzem

²⁸² PANG, f. 1014, mapa 4, Šempeter.

²⁸³ PANG, f. 1013, mapa II, Bilje.

²⁸⁴ PANG, f. 1013, mapa I/A, Solkan.

²⁸⁵ ZVU je nastopila v coni A Julijske krajine pod uradnim nazivom ZVU 13. korpusa, ki je bil ustanovljen v okviru VIII. zavezniške armade pod poveljstvom generala W. D. Morgana. Julija 1945 je 13. korpus prešel pod neposredno poveljstvo vrhovnega zavezniškega štaba.

vseh pristojnosti in odgovornosti na področju lokalne uprave.²⁸⁶ Vzporedno pa se je na območju ohranjala jugoslovanska civilna uprava, ki je bila brez oblastnih pristojnosti in je zavezniška uprava ni priznavala.²⁸⁷

Tako razpust narodne zaščite kot odprava ljudskih sodišč, obnova italijanske zakonodaje ter drugi ukrepi nove oblasti so med populacijo izzvali velike in množične demonstracije. Zaostriilo se je z ukazom št. 11 z dne 11. avgusta 1945, ki je na območju obnovil stari italijanski upravni sistem s pokrajinami in z občinami, ki naj bi jih vodili brez poprejšnjih volitev od oblasti imenovani ljudje.²⁸⁸ Kljub sporazumu, da se bodo na območju ohranile že uveljavljene inštitucije, so bile te po hitrem postopku zamenjane, sporočilo pa je bilo jasno: območje upravlja ZVU.

Čeprav so zavezniki poudarjali svojo nepristranskost in vlogo branilca ravnovesja med obema narodoma, je kazalec na tehtnici hitro prevagal v ohranjanje idealov (ameriške) svobode in demokracije pred bližnjo komunistično nevarnostjo. V spletnem arhivu BBC o drugi svetovni vojni je zgodba vojaka Bena Cumminga, ki svoje spomine vpeljuje v strukturirano tezo, da so zavezniki na območju ohranjali mir in branili območje pred »vpadi« komunistov.

We were there to make sure that Tito was kept out and so were reluctantly involved in national rivalries and ideological conflict as Communism and Democracy fought to win the area over to their own side of the Iron Curtain. Although the War was officially over, the local Partisans, who were all Communists (wearing red scarves), refused to lay down their arms and hand them in, and were entrenched in the mountains. Their aim was to assist Marshal

²⁸⁶ Rebeschini, Monica: Organizacijske sheme in kariere v ZVU. *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija–Slovenija. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski krajini, 2007, str. 173 (v nadaljevanju *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA). – Rebeschinijeva poudarja dolgotrajen pomen takšnega tipa uprave, saj je z angloameriško izkušnjo takratni politični, socialni in kulturni okvir pridobil na novih modelih, ki so prispevali k oblikovanju novega političnega vodstva. Glej tudi: Vidmar, Cvetko: Zavezniška vojaška uprava Julijske krajine. *Primorska srečanja*, 104/05, 1990, str. 122–132.

²⁸⁷ Troha, str. 74–75.

²⁸⁸ Kacin-Wohinz, Pirjevec, str. 113.

*Tito in his aim to take over the region, which included the Ports of Trieste and Pola, and incorporate it into Yugo-Slavia; all in all it was a very difficult situation. My Unit moved into a strategic town in the centre of the region, Gorizia or Goric as the Slavs called it.*²⁸⁹

Po vojaku Cumingu se je vojna na območju nadaljevala, saj je bilo, kot izhaja iz spominov, treba paziti na osvobojena ozemlja in preprečiti širjenje komunistične nevarnosti. Partizani, »komunisti z rdečimi rutami«, so se želeli polastiti območja, ki je bilo pod zavezniško upravo, in ga izročiti Titu. V težkem položaju so zavezniški vojaki ohranjali mir v regiji in varovali prebivalstvo. Za slovenskega bralca, navajenega na drugačno opredelitev povojnih vlog, v povojnem dojemljanju partizana kot odrešitelja, ki se je boril za interes slovenskega naroda, je takšna interpretacija dogodov izkrivljena in lažniva. Pripoved, ki deluje kot kakšen izsek iz povojnega filma o dobrih vojakih in nasilnih upornikih, ki ne razumejo, da je vojna končana, predstavlja partizana – junaka v negativni podobi komunista, ki se želi polastiti osvobojenih ozemelj in jih priključiti Jugoslaviji. Takšna podoba partizana – komunista med zavezniško vojsko ni bila nobena redkost. Komuniste, predvsem pretihotapljene agitatorje iz cone B, so zavezniki dojemali kot prežečo nevarnost, ki se je bilo treba ubraniti in ji na območju preprečiti samovoljno delovanje. Iz preučene arhivskega gradiva²⁹⁰ tudi izstopa podoba lokalnega projugoslovansko usmerjenega prebivalstva kot ubogega in neumnega krdela gorjanov, ki dela to, kar od njega zahteva vodstvo iz Jugoslavije. Opisani so kot zaslepljeni in slepo verujoči v obljube komunističnih organizacij, nesposobni svo-

²⁸⁹ »Tam smo bili zato, da bi Tita držali zunaj tega območja; tako smo bili pogosto vpleteni v tamkajšnje nacionalne in ideološke konflikte med komunizmom in demokracijo. Obe vpleteni strani sta se borili zato, da bi to regijo pridobili na svojo stran železne zavese. Kljub temu, da je bilo vojne uradno konec, so lokalni partizani, vsi komunisti (nosili so rdeče rute), zavrnili mir in v gorah nadaljevali z bojem. Njihov cilj je bila podpora maršalu Titu v njegovi nameri, da bi to ozemlje, ki je med drugim obsegalo tudi Trst ter Pulo, priključil k Jugoslaviji; bila je to nad vse težavna situacija. Moja enota se je premaknila v strateško mesto v samem centru regije, Gorizio ali Goric, kot so jo imenovali Slovani.« Ben Cumming's War – Chapter 4: Venezia Giulia. V: www.bbc.co.uk/ww2peopleswar/stories/19/a3744119.html, dostop: 8. 9. 2008.

²⁹⁰ Gradivo pridobljeno v Državnem arhivu v Rimu (Archivio Centrale dello Stato, ACS).

bodnega razmišljanja in povsem podvrženi izkoriščanju interesov vodstva iz cone B.²⁹¹ Seveda so, kot je dve leti po podpisu pariške mirovne pogodbe trdil Bowman, ti »mali Sovjeti«²⁹² želeli vladati na območju, naloga zaveznikov pa je bila, kot se Cumming spominja, mesto »braniti« pred nevarnostjo komunističnih partizanov. Povsem jasno je, da so na izkušnje angleških in ameriških vojakov vplivale mednarodne politične razmere, ki so se kot posledica strukturirale v njihove spomine na povojno obdobje.

Na celotnem območju ZVU je, po raziskavah Selvina Ceschije, delovalo okoli 15.000 pripadnikov angleške in ameriške vojske. Po prevzemu oblasti sta si obe zavezniški sili ozemlje strateško razdelili. Območje med Miljami do povezave s cesto Palmanova–Gradiška je bilo pod angleško, nad omenjeno cestno povezavo do Predila pa pod ameriško pristojnostjo.²⁹³

Ameriški del ZVU je bil od septembra 1945 do septembra 1947 pod komando pripadnikov 88. pehotne divizije *Blue Devils*. Sedež poveljstva je bil v Gorici v današnji stavbi Gospodarske Zbornice (Camera di Commercio), poveljstva treh pehotnih polkov divizije so bila razporejena po območju pod upravo ZVU. Poveljstvo 349. pehotnega polka je bilo v Gorici, te enote so

²⁹¹ ACS, ACC 43 (1–3) 11302/115/3 Gorizia Area, Claims, July 1945–February 1946. – ACS, ACC – GOR-AC-30 (1–6) 11302/115/4/ Gorizia Area, Protest, February–December 1946. – Lep primer odnosa do komunistov nam osvetli dokument, ki ga je septembra 1946 napisal kapitan Clarke Painter, okrožni poverjenik za območje Kobarida. Kapetan v poročilu z naslovom Howls from the Communists, komuniste razvrsti v tri skupine. Prva vključuje preudarne in po moči hlepeče posameznike, ki stremijo samo za tem, da imajo moč in si polnijo žepe. Ti so voditelji. Drugi so izvrševalci želja prvih, njihovi vdani delavci, ki ali ližejo njihove škornje ali po naročilu ropajo, ugrabljajo, pobijajo. Nimajo zadržkov pokončati tistih, ki se ne strinjajo z njihovo politiko. Tretja skupina, ki jo sestavlja večina, so neumni reveži, ki so tako zabiti, da ne razumejo, da ju prvi dve skupini izkoriščata. Verjamejo v vse, kar jim vodje govorijo, nejasen jim je odgovor, kdaj se bo vsa ta obljubljena rožnata prihodnost tudi uresničila. Glej: ACS, ACC–GOR-AC-30 (1–6) 11302/115/4/ Gorizia Area, Protest, February–December 1946.

²⁹² »We also felt that, despite appearances, most of the people didn't want these little Soviets to run their community.« Glej: Alfred C. Bowman, What happened in Trieste; www.milhist.net/amg/bowman491005.txt, dostop: 18. 8. 2008. – V svojih spominih polkovnik Alfred Bowman, višji častnik za civilne zadeve v coni A, položaj na območju neposredno povezuje s hladno vojno in trdi, da je bilo ozemlje eno prvih središč spopada, kjer se je vršil tako politični kot ideološki boj. Glej: Bowman, C. Alfred: *Zones of Strain: A memoir of the early cold war*. Stanford: Hoover Institution Press, 1982, str. 6–7.

²⁹³ Ceschia, Selvino: L' occupazione militare alleata del Friuli e della Venezia Giuglia; glej: www.isonzogruppodiricercastorica.it/doku.php/1_occupazione_militare_alleata_del_friuli_e_della_venezia_giulia_1945_1947, dostop: 16. 9. 2008.

nadzorovale območje med Gradiško in Kanalom, reko Sočo, območje Brd. 350. polk je imel sedež v Tarcentu in je deloval na območju od Kanala do Kobarida, 351. polk s sedežem v Trbižu je nadzoroval prelaze in območja Predila, Ukve, Bovca. Del tega polka je bil stacioniran v Trstu, medtem ko je bil, predvsem reprezentačno, del angleških enot razporejen v Gorici.²⁹⁴

Pester in multietničen nabor enot ZVU je na Goriškem deloval več kot dve leti in pol, v katerih je ZVU izpopolnil svojo upravo in jo prilagodil danim razmeram. Vzpostavitev politike neposrednega upravljanja, ki naj bi delovala »nad vsemi skupinami«, je zahtevala (re)organizacijo zavezniške politike na osvobojenih območjih in vzpostavitev kompleksnega administrativnega aparata, ki je deloval neposredno pod taktirko polkovnika Bowmana.²⁹⁵ Program, ki ga je ZVU na območju vpeljal do leta 1947, je bil predvsem intervencijski, s ciljem zamejitve kriznih razmer. Sledil je t. i. programu *prevention of disease and unrest*, ki je bil preverjen drugod po Italiji in je nastal, da bi preprečil izbruh družbenega nezadovoljstva in napetosti na območjih pod zavezniškim nadzorom. To načelo se je, kot poudarja Rebeschinijeva, zrcalilo zlasti pri rekrutiranju odgovornega osebja za najbolj kočljive oddelke, na primer oddelkov za oskrbo civilnega prebivalstva, reorganizacijo prometnega omrežja, ponovno vzpostavitev pristaniških struktur in zaposlitev.²⁹⁶ Po mnenju Raula Pupa moramo neposredno vladanje ZVU interpretirati v odnosu z jugoslovansko oblastjo in deloma kot reakcijo nanjo, saj se je po uvedbi zavezniških ukazov o upravljanju cone A spremenila v protioblast. Prva povojna leta so se zato odigrala znotraj dialektike oblast/protioblast, v katero so se investirali tako ideološki pomeni kot mednarodni interesi.²⁹⁷

Prve manifestacije so se na Goriškem začele že maja 1945, ko so ljudje iz okoliških krajev v Gorico prihajali praznovat konec vojne in pozdravljat jugo-

²⁹⁴ Nav. delo.

²⁹⁵ Rebeschini, Organizacijske sheme in kariere v ZVU, str. 140–141; Troha, Nevenka: *Politika slovensko-italijanskega bratstva*. Ljubljana: ARS, 1998, str. 66–67.

²⁹⁶ Rebeschini, nav. delo, str. 141.

²⁹⁷ Pupo, Raul: *Il problema del governo diretto. Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA, str. 108.

slovansko vojsko. Manifestanti so bučno sprejemali enote JLA, jih obsipavali s cvetjem in dajali duška neizmerni sreči.²⁹⁸ Hkrati je maja tudi italijansko prebivalstvo organiziralo svojo prvo demonstracijo, ki so jo po Korzu spremljale jugoslovanske patrolje in zaradi katere je bilo pozneje prepovedano kakršnokoli »izražanje fašistične narave«. ²⁹⁹ Junijski odhod jugoslovanske vojske iz novonastale cone A so spremljale množične demonstracije projugoslovansko usmerjenega prebivalstva, ki je protestiralo proti odhodu domačih fantov z osvobojenega mesta. Pighe G., posebni dopisnik Reuterja, je ob dogodku poročal, da so čete Gorico zapustile s pesmijo in z zastavami. Poročilu je dodal misli ameriškega polkovnika: »Bilo je, kakor bi sedeli na sodčku dinamita.«³⁰⁰

2.3 OBISK MEDNARODNE KOMISIJE

Zahteve po pripadnosti mesta in njegove okolice so dosegle kritično točko med obiskom zavezniške komisije, ki je na območje prispela marca 1946. Posebna mednarodna komisija, ki jo je ustanovil Svet zunanjih ministrov septembra 1945, je provizorični upravni coni A in B obiskala z namenom, da se na terenu seznanijo s položajem in ugotovi etnično pripadnost ter gospodarske povezave in vplive.³⁰¹ Mesece pred prihodom so zaznamovale dolge priprave na prihod komisije, ki je v Julijsko krajino prišla 7. marca 1946.³⁰² Obe skupini sta z različnimi manifestacijami in protestnimi notami

²⁹⁸ Beltram, Julij: *Tukaj je Jugoslavija: Goriška 1945–1947*. Koper: Založba Lipa, 1983, str. 23; o manifestacijah v Gorici leta 1946 glej tudi: Širok, Kaja: Manifestacije ljudske volje: Spomini na Gorico v letu 1946. *Kronika*, 55, 2007, št. 2. str. 369–384.

²⁹⁹ Prva italijanska manifestacija naj bi potekala 5. maja 1945; Gigliotti, nav. delo, str. 45–46; Spangher, nav. delo, str. 172.

³⁰⁰ Angleška vest iz Gorice, *Primorski dnevnik*, 14. junij 1945, L. 1, št. 28.

³⁰¹ Šušmelj, Jože: Gorica na pariških mirovnih pogajanjih 1946. *Primorska srečanja*, 24, 2000, št. 225, str. 10; Cattaruzza, nav. delo, str. 301.

³⁰² Poročilo Ministrstvu za notranje zadeve navaja, da so 6. marca na vlaku proti Benetkam oz. Trstu potovali člani mednarodne zavezniške komisije. Slednjo je sestavljalo sedem Američanov, osem Angležev, devet Francozov in dva Rusa. ACS, MIG (44–46), f. 231; Glej tudi: *Primorski dnevnik*, Pozdravljeni na naših tleh, 8. marec 1946, str. 1.

v prid eni ali drugi rešitvi na vsak način poskušali vplivati na odločitev komisije in dokazovali legitimnost in kontinuiteto prisotnosti na območju.

»Naroda, ki se potegujeta za to območje, ne bi mogla biti različnejša, kajti eden izmed njiju je mestni, drugi pa podeželski narod«,³⁰³ posledično sta torej ta dva naroda tako po načinu mišljenja kot značaju med seboj različna, kot je različna njuna zgodovina.³⁰⁴ V svoji študiji Verginella navaja, da se dihotomična interpretacija obmejne družbe in njenih narodnih skupnosti v predstavljenem primeru izraža s paradigmo odnosa med mestom in podeželjem. Baza te paradigme sta etnična in kulturna tujost obeh družbenih identitet, ki sta si bili stoletja nasprotni.³⁰⁵ V praksi se je takšna teorija potrjevala v kulturi bogatih urbanih središč, ki so se razvila iz romanskih poselitev in so izkazovala »italijansko civilizacijo«, medtem ko je bil slovanski element v isti optiki interpretiran kot neciviliziran, neotesan in nasilen, skratka podeželski kmečki narod.³⁰⁶

Opisana dihotomična paradigma dveh narodov, ki se ločeno razvijata in poseljujeta mesto oziroma podeželje, se, kot sem predstavila že na začetku pričujoče študije, strukturira tudi v nacionalnih historičnih diskurzih o pripadnosti območja. Zgodovinska podlaga konflikta se tako interpretira v že omenjenem vozlišču razmerja med mestom in podeželjem, ki predstavlja trajajočo politično-historiografsko razpravo o pravi narodni podobi Primorja. Projugoslovanski tabor je tako zagovarjal tezo, da mesta pripadajo podeželju, bodisi zato, kot pozneje ugotavlja poročilo mešane komisije,

ker naj bi podeželska območja hranila nedotaknjeno, od kopičenja kulturnih in socialnih procesov neokrnjeno izvorno identiteto danega okolja, pa tudi zato, ker naj bi bila narodna podoba mest posledica raznarodovalnih procesov, ki so

³⁰³ Cit. po Carlo Schiffrer v: Verginella, *Med zgodovino in spominom*, str. 35.

³⁰⁴ Verginella, nav. delo, str. 35.

³⁰⁵ Nav. delo.

³⁰⁶ Primer interpretacije vkoreninjenih predstav o naravi in vedenju obeh etničnih skupin ponujata povojna dokumentarna filma iz fonda USIS Trieste, *Campane al morto* (1948) ter *Orizzonti di Gloria* (1950–60) ACS, ACC, USIS Trieste, *Catalogo del fondo cinematografico (1941–1966)*.

osiromašili slovenski narod. (...) Italijanska stran je to zavračala s sklicevanjem na načelo o narodni pripadnosti kot posledici svobodne kulturne in moralne izbire, ne pa danega narodno-jezikovnega izvora. Če naj se vrnemo k italijanskemu razumevanju odnosa med mestom in podeželjem, naj bi kulturno in civilno izročilo mest krojilo podobo in značaj okoliškega ozemlja.³⁰⁷

V odnosu mesto – podeželje se torej gradi jedro interpretacij o pripadnosti območja. V dneh pričakovanja komisije je med prebivalstvom rastle nestrpnost, da se komisiji pokažejo prava »duša« mesta,³⁰⁸ svobodna volja in izbira ljudstva. Dolgo pričakovani obisk je dodatno zaostрил odnose na območju, oba tabora sta delovala v recipročnih sabotajah prostorov in propagandnega materiala druge skupine.³⁰⁹ Vse vpletene strani, kot ugotavlja Metka Gombač, so se na prihod komisije temeljito pripravljale, še zlasti pa se je po mnenju avtorice angažiral tabor, ki se je zavzemal za priključitev k Jugoslaviji. Odločitve o sprejemanju in načinu delovanja ob obisku komisije je slednji sprejemal piramidarno, cilj je bil komisiji predstaviti »realno stanje« in željo prebivalstva, da se to območje priključi Jugoslaviji.³¹⁰ Ljudje so po direktivah krajevnih narodnoosvobodilnih odborov krasili podeželje in mesta, postavljali slavoloke in, kljub prepovedi pisanja parol po zidovih, ti niso dolgo ostali prazni.³¹¹

³⁰⁷ Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije www.primorske.si/PN/Article_widePrva.aspx?pDesc=268,1,49&content=htdocs/porocilo/, dostop: 3. 4. 2008.

³⁰⁸ Claudio Tonel cit. V: Monfalcon, Fulvio, Dassovich, Mario: *1945–1947, »anni difficili e spesso drammatici per la definizione di un nuovo confine orientale italiano. Il procedimento giudiziario impropriamente noto come il processo delle foibe-Piškulic«*. Udine: Del Bianco, 2005, str. 223.

³⁰⁹ ACS, MIG (44–46), F. 138. *Situazione politica in Provincia di Gorizia (10. 3. 1946)*.

³¹⁰ Gombač, Metka: *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944–1947: Organizacijska shema ljudske oblasti*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 2003, str. 162. Ob priložnosti je Mestni narodnoosvobodilni odbor (NOO) Gorica pripravil spomenico – monografijo o Gorici, kije komisiji predstavila etnični položaj ter zgodovino območja.

³¹¹ Že 19. decembra 1945 je *Glas zaveznikov* objavil Splošni ukaz št. 28, ki je določal, na katerih mestih se sme oziroma ne sme pisati politično-propagandnih napisov in grafitov. Ta je prepovedoval napise na javnih zgradbah, še zlasti na tistih, ki jih zasedli zavezniki, ki naj bi bili nevtralni. Prav tako pa so si morali priskrbeti za napis na zasebni zgradbi dovoljenje lastnika. V primeru kršitve je bila zagrožena zaporna kazen. Beltram, *Tukaj je Jugoslavija*, str. 142.

»Številni so slavoloki, ki se povzdigujejo v slovenskih vaseh, številni so napisi, ki iz zidov, asfaltiranih cest in iz vseh jasno vidnih panoramskih točk zahtevajo Jugoslavijo, maršala Tita in ljudsko oblast.«³¹² Postavljeni slavoloki in drugi znaki, ki naj bi pričali o slovenski poselitvi con ter potrjevali identiteto teh krajev, naj bi po poročilu iz videmske prefektуре popolnoma spremenili podobo pokrajine ter prikrivali, ponekod tudi s silo, kakršnokoli dokazovanje italijanskega značaja mesta. Vir navaja, da so na Goriškem že konec februarja slovenske ženske in otroci začeli krasiti vasi in pisati po zidovih glavnih ulic in cest, ponekod naj bi prebivalstvo pred prihodom komisije tudi imelo vaje – generalke.³¹³

O skrbni in natančni organizaciji prjugoslovanskih manifestacij ob prihodu mednarodne komisije poroča tudi drugi dokument videmske prefektуре, ki navaja, da je bil 6. marca v zasebni sobi gostilne Furlan zbor predstavnikov slovenskih komunistov. Na zboru naj bi predstavili novo taktiko delovanja komunistov med obiskom komisije, ki je temeljila na poudarjanju nacionalne volje ljudstva po priključitvi ozemelj k Jugoslaviji. Izpusti se skupni ideološki boj, ki temelji na slovensko-italijanskem bratstvu, odsvetuje se komunistične simbole ter petje komunističnih pesmi.

Med obiskom mednarodne komisije v Julijski krajini moramo biti složni v manifestiranju skupne volje po aneksiji k Jugoslaviji. S tem ciljem in v zmagi proti angleškemu preprečevanju komunizma in Titovega režima se je treba pretvarjati, da čustva do komunizma in Tita niso pretirana, pomembna je priključitev k Jugoslaviji. V skladu s takšnimi direktivami, ki sta jih predlagala Moskva in Beograd, bodo visele samo nacionalne jugoslovanske zastave z rdečo zvezdo in redko kakšna italijanska, nikakor pa ne sovietske zastave ali

³¹² ACS, MIG (44–46), F. 138. *Gorizia e provincia: Situazione politica.*

³¹³ Nav. delo; O pripravah na manifestacije glej tudi: PANG, SIAU Gorica, Poročilo 12. 3. 1946; Gombač, Metka, nav. delo, str. 162.

*drugi komunistični simboli. Pelo in igralo se bo samo partizanske in slovenske pesmi, nikoli internazionale, bandiera rossa in podobne pesmi.*³¹⁴

Spretna taktika naj bi po mnenju poročevalca koristila predvsem Rusiji, ki bi tako preko Trsta končno prišla do Mediterana. »Tako ko se bo to zgodilo, se bo hlinjenje prekinilo in ponovno se bo vzpostavila jasna progresivna drža.«³¹⁵ Predlagani taktiki sledi tudi ukaz, naj se na zidove piše z različnimi barvami in različne parole, da mednarodna komisija ne bi posumila, da je manifestacijo organizirala stranka.³¹⁶

Omenjeno poročilo, po katerem se favorizira nacionalni in navidezno zavrača razredni boj ter italijansko-slovensko bratstvo, nakazuje, da je med zaostrovanjem odnosov pred prihodom komisije na moči bolj kot ideološki pridobival nacionalni interes. Pri tem se postavlja vprašanje odnosa ter ciljev povojno oblikovane slovensko-italijanske antifašistične unije (SIAU – UAIS), ki je v svojem programu združevala boj proti fašizmu, boj za pravo demokracijo in sodelovanje med slovenskim in italijanskim prebivalstvom.³¹⁷ Močno zastopan element italijanskega delavskega razreda je namreč po vojni deloval v projugoslovanskem taboru in je priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji podpiral z vidika razrednega boja. Njihova opredelitev za Jugoslavijo je bila, kot navaja Nevenka Troha, razredna, saj so se opredeljevali za ljudsko oblast in socializem. Italijanski delavci bili sprejeti kot komponenta krepitev razrednega boja, kar je ustrezalo politiki komunistične partije,³¹⁸ ki je delo SIAU podre-

³¹⁴ ACS, MIG (1944–46), f. 256, *Situazione Venezia Giuglia*.

³¹⁵ ACS, MIG (44–46), F. 138. *Gorizia e provincia: Situazione politica*.

³¹⁶ Nav. delo.

³¹⁷ SIAU: Slovensko-italijanska antifašistična unija; UAIS: »*Unione Antifascista Italo-Slovena*.« – Življenje v Titovi Jugoslaviji so podpirale tiste italijanske organizacije, ki so iz političnih motivov in idealov smatrale, da bo nova Jugoslavija izpolnila njihova ekonomska in družbena pričakovanja. Velika večina italijanskega prebivalstva je podpirala politične usmeritve obnovljenih italijanskih strank in se zavzemala za vrnitev območja Italiji. Približevale so se tudi italijanske volitve v ustavodajni zbor ter referendum, na katerem so prebivalci izbirali med monarhijo in republiko. Lorenzini, Sara: *L'Italia e il trattato di pace del 1947*. Bologna: Il Mulino, 2007, str. 53.

³¹⁸ Troha, *Politične usmeritve med primorskimi Slovenci*, str. 458.

jala politiki lastnih interesov.³¹⁹ Po drugi strani so se v SIAU vključevali Slovenci, ki so v organizaciji sodelovali iz svojega nacionalnega in ne ideološkega prepričanja. V letih 1945 in 1946 je imel SIAU med Slovenci v coni A večinsko podporo, ki pa se je razlikovala od kraja do kraja. Dejavniki, ki so vplivali na vpetost prebivalstva v ideje SIAU, so bili »odnos duhovščine do nove Jugoslavije, sposobnosti lokalnih aktivistov, pomemben je bil tudi vpliv na dogajanja med vojno in takoj po njej.«³²⁰

Na Goriškem so bile velike razlike med posameznimi okraji, v katerih so se ljudje odločali za Jugoslavijo, a so nasprotovali novemu jugoslovanskemu režimu. Protislovje, ki je znotraj SIAU združevalo obe skupini, je na eni strani obsegalo kritike slovenskih antikomunistov, ki so unijo sprejemali kot nedemokratsko politično organizacijo, ki v ospredje postavlja razredni boj, ter italijanskih komunistov, ki so SIAU očitali proslovensko usmeritev.³²¹

Poročilo o politični situaciji v Goriški pokrajini, ki ga je videmska prefektura marca 1946 nasloвила na italijansko Ministrstvo za notranje zadeve, je Goriško politično (raz)delilo na štiri cone: furlansko, Vipavsko dolino, Posočje in Brda. Medtem ko so bile zadnje tri poseljene s slovenskim elementom in nenaklonjene italijanski rešitvi obmejnega vprašanja, je bilo furlansko območje etnično italijansko. Etnično kompaktno italijansko območje naj bi obsegalo mesto Gorica in celotno furlansko cono. V njej naj bi

³¹⁹ Nav. delo; str. 462–463; Tudi: Troha, Nevenka: Projugoslovanske organizacije v coni A Julijske krajine – organizacija in kadri. *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA, str. 193–199. Pisec že omenjenega videmskega poročila komentira, da Italijani UAIS na šaljiv način imenujejo »Unione Antifascista Interamente Slovena« – Vsesplošno slovenska antifašistična unija; ACS, MIG (44–46), F. 138. *Gorizia e provincia: Situazione politica* (l. 3. 1946).

³²⁰ Troha, *Politične usmeritve med primorskimi Slovenci*, str. 462.

³²¹ Prav podrejenost SIAU partiji, kot tudi stališča slednje do slovenskega narodnega vprašanja, so bili vzrok, da so nekateri vodilni protifašisti SIAU zapustili. Krepila so se tudi nesoglasja med komunisti, ki so podpirala priključitev k Jugoslaviji, in onimi, ki so se distancirali od projugoslovanske politike. KPI je že decembra 1945 od vodstva KPJK (Komunistične partije Julijske krajine, ustanovljene 13. 8. 1945) zahtevala, da se poleg Borisa Kraigherja imenuje še italijanski sekretar KPJK, kar se ni zgodilo. Zaradi nestrinjanja s politiko KPJK je vodstvo KPI maja 1946 v Trstu odprlo svojo pisarno, slovenska stran pa je to dejanje smatrala za poskus razbitja enotnosti KPJK. Glej: Troha, Projugoslovanske organizacije, str. 195–197.

bil glavni problem delavski razred, ki je stremel k projugoslovanski rešitvi obmejnega vprašanja, saj je smatral, da bo komunistični ideal lažje dosežen v Titovi Jugoslaviji. Tovrstno propagando naj bi podpiral manjši odstotek populacije, »ki ga je premamila komunistična fatamorgana in se je pustil zapeljati slovenski propagandi«. ³²² Velika večina Italijanov, ki naj bi bila sicer globoko navezana na domovino, je bila zaradi prestanega strahu in konstantnega terorja s strani OZNE politično neaktivna, nezaupanje pa je gojila tudi do zaveznikov. Slovenski element je, kot narekuje poročilo, podvržen

komunistično teroristični in propagandni organizaciji, podučeni in dobro plačani, v rokah lokalnih odborov in OZNE. Izstopajo le domobranci, ki organizaciji odkrito in odločno nasprotujejo, vendar je tudi ta skupina močno nacionalistično usmerjena. Po poročilu je italijanska vlada tista, ki mora začeti s propagando o spremembah s premagovanjem nezaupanja slovenskega prebivalstva, kateremu mora dokazati, da Italija ne pomeni več fašizma. Tako se bo prebivalstvo odmaknilo od tekmecev. Med italijanskim prebivalstvom mora nova propaganda poskrbeti za dvig morale in volje, da se to zoperstavi titinski propagandi. ³²³

Čeprav omenjeno poročilo italijanski element predstavi kot pasiven in prestrašen skupek pretežno mestnega prebivalstva, ta oznaka za omenjeno skupino ni točna. Proitalijansko usmerjeno prebivalstvo je že pred marcem 1946 sodelovalo v različnih organizacijah, katerih skupni cilj je bila združitev območja z matično domovino. Že 5. avgusta 1945 je goriška mladina ustanovila Associazione Giovanile Italiana (AGI), ki je postala aktivni sodelavec goriške CLN in promotor »italijanske duše mesta«. Oktobra 1945 se je oblikovala Associazione partigiani italiani (API), februar-

³²² ACS, MIG (44-46), F. 138. *Situazione politica in Provincia di Gorizia (10. 3. 1946)*. V poročilu avtor navaja, da podpora komunistom med slovenskim prebivalstvom variira. Medtem ko je Vipavska dolina še polna terorja posameznih ekstremistov, je v zgornjem Posočju prisoten močan antagonizem med komunisti in domobranci.

³²³ Nav. delo.

ja naslednje leto pa Fronte comunista italiano, ki je delovala neodvisno od KPJK.³²⁴ Hkrati z AGI in s CLN je v mestu ilegalno delovala Divisione Gorizia, polvojaška enota, ki je pod geslom »Združena domovina Italija v svojih pravičnih mejah« branila mesto pred nasiljem in samodržnim ravnanjem »jugoslovanskih politikantov«.³²⁵

Mednarodna komisija se je v Goriški pokrajini zadrževala od 26. do 28. marca. Prva dva dneva je nastopila komisija za etnična vprašanja, zadnji dan komisija za gospodarstvo. Na terenu so predstavnike lokalnih oblasti spraševali o »številu prebivalcev, kvoti med Slovenci in Italijani, številu preseljenih tujcev po l. 1918, številu emigriranih (...)«³²⁶ Spomene in protestna pisma je komisiji ob prihodu v Gorico predložilo 22 proitalijanskih organizacij. Med različnimi prosilci, ki so želeli predstaviti položaj na območju, je komisija za etnična vprašanja sprejela tri proitalijanske in štiri projugoslovanske delegate, medtem ko je komisija za gospodarstvo sprejela deset proitalijanskih in tri projugoslovanske delegate.³²⁷ Italijansko poročilo o obisku komisije navaja, da je bilo več pozornosti namenjeno položaju v mestu, zanemarilo pa se je vprašanje zaledja. Več pozornosti naj bi namenila slovenski duhovščini, medtem ko italijanske ni sprejela. Iz pridobljenih odgovorov na zastavljena vprašanja poročilo potrjuje že omenjeno (in uveljavljeno) stališče, ki ga zagovarja proitalijanski tabor – »da hribovit (slovanski) svet ekonomsko gravitira v urbana (italijanske) nižine ter da celotno območje, tako ekonomsko kot kulturno, ustvarja enovit unikum z drugimi italijanskimi regijami, predvsem Benečijo«.³²⁸

³²⁴ Fabi, str. 200.

³²⁵ ACS, MIG (1944–46), f. 256, *Appunto: Gorizia – Dissidio tra la Divisione Gorizia e l' ANPL ACS*, MIG (1944–46), f. 138, *Corpo Volontari Liberta. Divisione »Gorizia«*.

³²⁶ ACS, MIG (1944–46), f. 256, *Vista del Friuli da parte della Commissione Alleata*. – »Na koliko četrti je občina razdeljena? Koliko tujcev se je na območje preselilo po letu 1918? Koliko jih je emigriralo in kam (koliko družin, koliko posameznikov)? Od česa živi prebivalstvo? Kje dela? (...)«

³²⁷ ACS, MIG (1944–46), f. 231, *Pro memoria*.

³²⁸ Nav. delo, str. 3.

Podobni poudarki o vpeljani paradigmi podeželje – mesto so tudi v poročilih in memoarskih delih o tem obdobju, pri čemer je treba poudariti poročila o manifestacijah in opisovanju sovražnikovega videza. Ti viri, ki jih moramo interpretirati v duhu časa in okolja piscev, nakazujejo proces oblikovanja ločenih, med seboj dihotomičnih diskurzov o istih dogodkih. Pravzaprav so vse manifestacije opisane kot spontan odziv na dogodke, triumfljudske volje, ki se zoperstavlja nasilju in manipulacijam druge vpletene strani. Diskurz o spontanosti ljudstva se glede na skupino, ki diskurz oblikuje, loči v dve nasprotujoči si interpretaciji dogodkov, ki izražajo historične antagonizme med vpletenimi skupinami in poudarjajo stereotipizirano podobo drugega v prostoru. Italijanski viri poudarjajo permanentne, kontrolirane (manipulirane) slovenske manifestacije, ki se jih udeležujejo kmečki (neuki) prebivalci hribovitih predelov, ki želijo mestu vdahniti nenaravno identiteto. To so »kmetje, ki se spuščajo s hribov v mesto, obnašajo prostaško in nasilno, ki brez vsakih manir nadlegujejo prebivalce mesta in opravljajo svoje potrebe pred očmi javnosti«. ³²⁹ Primitivnosti se v istih naracijah postavljata kot kontrapunkt urejenost in kulturnost italijanskega prebivalstva, ki potrpežljivo čaka in trpi, se nato zoperstavi nasilju in terorju, se kmečki drhali upre ter jo izžene iz mesta. V isti optiki so italijanske manifestacije označene kot veličasten, energičen in spontan odgovor ljudstva, ponovno pridobljena morala populacije. ³³⁰ Ta t. i. »preporod italijanstva« se zrcali tudi v naraciji Carla Pedronija, ki svoje spomine strukturira znotraj italijanskega diskurza o spomladanskem prebujenju narodne zavesti v mestu. Iz naslednjega odlomka lahko razberemo, kako je italijansko prebivalstvo doživljalo slovenske manifestante – kmečko in slabo oblečeno prebivalstvo, ki je v mesto vpadlo z okoliškega hribovja in je s seboj v cekarjih nosilo hrano. Bili so mestnemu življenju neznan tujek, ki so ga meščani morali odgnati.

³²⁹ Pedroni, *Cronaca di due anni*, str. 28.

³³⁰ ACS, MIG (1944–46), f. 256, *Poročilo: Gorizia, 5. aprile 1946*.

Tisti dan je situacija v mestu že bila napeta; vpad Slovanov³³¹ iz oddaljenih dolin je imel kot cilj mestu vtisniti neresnično podobo. Vendar se je po mestu videlo vedno več meščanov z tribarvnimi kokardami. Nad njimi nenehna dejanja nasilja; kot zasledovana in pretepena osamljena dekleta (...) 25. marca se je napetost stopnjevala celo jutro. V vseh hišah se je čakalo na znak izobešanja zastav. A slovanske skupine so grozile naokrog, pripravljene, da s kamni zatrejo vsako italijansko trikoloro, ki bi se prikazala. Nenadoma – bil je jasen spomladanski popoldan – se je razširil ukaz, ki je svojo pot začel na A. G. I.: »Okrasite!« ... In čudež se je uresničil. Pred začudenimi očmi peščice bosonogih Slovanov, ki so si zaradi dolgega pohajkovanja po mestu sezuli čevlje in so sedaj iskali kakšen kraj, kjer bi se lahko odpočili in zaužili jedi, ki so jih s seboj v velikih torbah nosile bohotne kmetice, so okna nenadoma vzcvetela v zastavah in ceste so preplavili venci. Mesto se je prikazalo v plašču trikolora, ki je poplavila skromne zastave z rdečo zvezdo. Letel je kakšen kamen, kakšno naše okno je bilo razbito; vendar so zastave ostale vsaka na svojem mestu in bilo je kot krik, ki je izbruhnil iz cele Gorice: prvi plebiscit za Italijo. Tistega sončnega dne je prispela komisija. Toda še večji in še bolj ganljiv – in verjetno odločilen – je bil pohod z baklami 27. marca. Nikoli ne bomo doživeli, po mojem mnenju, podobnega trenutka, vendar, kdor je videl, kdor se spomni, ve, da je brezupen krik Gorice v tisti noči, glas upanja in vere vsega prebivalstva takrat dosegel svojo najvišjo in junaško ekspresivnost, dramatično moč, ki je ganila in je mogoče ustvarila zgodovino. (...) zvečer so se prižgale bakle, ljudje so stopili na ulice (...).³³²

³³¹ V izvirmem besedilu je uporabljena beseda *calata*, kar dobesedno pomeni 'spust, vpad'. V italijanščini je povezana s sintagmo *la calata degli barbari* – 'vdor barbarov' in se v tem kontekstu interpretira tudi v Pedronijevem besedilu, ki se na prebivalstvo periferije nanaša kot na *calate*, torej tiste, ki so v mesto vpadali z okoliških hribov. Označuje jih tudi kot *titine*, pristaše maršala Tita.

³³² Pedroni, nav. delo, str. 28–31. – V svojih spominih na delovanje organizacije AGI Pedroni opisuje junaški odziv prebivalstva na provokacije in vojno nasilje ter jih interpretira kot upravičeno historično zahtevo prebivalcev po svojem mestu. Njegov strukturiran in ideološko naravnani spomin nas tako vodi preko obdobja pomladi oz. prebujenja italijanskega naroda v marcu 1946 do postopnega »napredovanja narodne zavesti«, ki se osvobaja preteklosti poraženca in doseže svoj vrhunec v poletju oz. narodnem preporodu, ko Gorica postane ponovno italijanska.

V nasprotno orientiranih pripovedih izstopa podoba junaškega slovenskega ljudstva, ki se ni nikoli odreklo svobodi in se je bilo zanjo pripravljeno boriti. V podobni luči, a z nasprotnega zornega kota enako navdušenje nad manifestacijami opisuje tudi nasprotni tabor. Slovenski viri poudarjajo »ogromne manifestacije naših ljudi«,³³³ »nepregledne množice, ki manifestirajo svojo voljo«. ³³⁴ Julij Beltram, ki v svojih spominih komentira manifestacijo ob obisku komisije kot »edinstveno manifestacijo volje in hotenja po priključitvi in združitvi«, ³³⁵ opisuje že omenjeni italijanski pohod z baklami kot poskus manipulacije nasprotne strani, potvorbo podatkov o dejanskem številu italijanskega prebivalstva v mestu.

*Zvečer so se v južnem delu Gorice zbrali tisti, ki so bili proti priključitvi k Jugoslaviji, in so se po Korzu pomikali proti Travniku z baklami, tako da je nastal vtis, da gre za dosti večjo množico proitalijanskih demonstrantov. Center mesta z znano večino italijanskega prebivalstva je lahko mobiliziral nekaj tisoč ljudi, med katerimi je bilo tudi mnogo takih, ki so v ta namen prišli iz Italije, in jih poslali na ulice, pod zaščito zavezniške policije.*³³⁶

Manifestacije ob prihodu mednarodne komisije omenja tudi poročilo majorja Longa, zavezniškega okrajnega komisarja za Goriško. Long navaja, da so ob obisku Jugoslovani³³⁷ že zgodaj zjutraj začeli prihajati v mesto in se v njem zadrževali do pozne noči. Veliko demonstrantov je na manifestacije prispelo iz Cone B; po zgledu jugoslovanskih manifestacij so Italijani tudi sami organizirali ognjemet in pohod z baklami. Long poudarja, da nobena izmed vpletenih strani ni imela dovoljenja za shode, predvsem SIAU naj bi se sklicevala na spontane demonstracije prebivalstva (podčrtano v poročilu).³³⁸

³³³ PANG, f. 1014, mapa 4, Šempeter.

³³⁴ PANG, MLO Solkan, T. E. 1.

³³⁵ Beltram, nav. delo, str. 187.

³³⁶ Nav. delo, str. 184–185.

³³⁷ Zavezniška poročila se v svojih opisih nanašajo na jugoslovanske demonstrante (op. a.).

³³⁸ ACS, ACC, 11302/ 115/ 88, 3 of 3; *Gorizia Area SCAO Minutes, Meetings 1. 4. 46*, str. 2–3.

Kljub poostrenemu nadzoru ZVU so se manifestacije hitro spremi- njale v splošne pretepe, bilo je več ranjenih ter tudi mrtvih. Prišlo je do eksplozij in atentatov, dejanj vandalizma nad lastnino pripadnikov druge skupine, do vsakodnevnega šikaniranja. Že v prvih dneh obiska komisije v Julijski krajini je zaostritev odnosov med projugoslovanskim taborom in zavezniki prerasla v nasilje, ki je zahtevalo smrtne žrtve.³³⁹ Po mestu so se pojavljale tudi skupine hujskačev, polvojaške enote, ki so povzročale nered in med ljudi sejale strah in jezo.³⁴⁰ ZVU je spore poskušala urediti skladno s svojim poslanstvom, a je bila pri tem neuspešna in je tudi sama ustvarjala nasilje. Številne takrat aretirane osebe je policija odvedla na vo- jaška sodišča, obtožnica pa jih je bremenila motenja javnega miru, sovra- žnosti napram drugemu ter dejanj nepokorščine odredbam, ki jih je izda- la ZVU.³⁴¹ Kljub prepovedi javnih manifestacij brez avtorizacije ZVU so se te v napetem vzdušju v Gorici kar vrstile, po poročilu Okrajnega komi- sarja za Goriško je med 21. in 27. marcem v zaporu končalo 150 demonstrantov,³⁴² na celotnem območju ZVU pa 548.³⁴³

V tistih dneh nastalo sovraštvo se niti pozneje, po odhodu mednaro- dne komisije, ni poleglo, tako manifestacije kot z njimi povezano nasilje so se nadaljevali. Aprila so se pripravljali na praznovanje prve obletnice osvoboditve ozemlja, obeležitev, ki jo je proitaljanska stran zavračala in tolmačila kot dan njegove okupacije. V odgovor je AGI na iniciativo gori-

³³⁹ Monfalcon, Fulvio, Dassovich, Mario: *1945–1947, anni difficili e spesso drammatici per la definizione di un nuovo confine orientale italiano*. Il procedimento giudiziario impropriamente noto come il processo delle foibe – Piškulić, str. 223. Hud incident se je zgodil že 9. marca v Škednju, predmestju Trsta, kjer je policija med manifestacijami v prid Jugoslaviji ubila dva in ranila osemnajst ljudi. Incidentu so sledili splošna stavka na celotnem območju cone A in nove manifestacije. – Glej tudi: ACS, ACC, 11302/ 115/88, 2 of 3; *Gorizia Area SCAO Minutes, Meetings 11. 3. 46*, str. 2.

³⁴⁰ Beltram, Tukaj je Jugoslavija, str. 146–147.

³⁴¹ Ceschia, Selvino: *L'occupazione militare alleata del Friuli e della Venezia Giulia (1945–1947)*, www.ison-zogruppodiricercaistorica.it/doku.php/1_occupazione_militare_allcata_del_friuli_e_della_venezia_giulia_1945_1947, dostop: 16. 9. 2008.

³⁴² ACS, ACC, 11302/ 115/ 88, 3 of 3; *Gorizia Area SCAO Minutes, Meetings 1. 4. 46*, str. 3.

³⁴³ Nav. delo, str. 4.

škega CLN 11. maja organizirala shod za vrnitev deportirancev, ki so izginili v maju in juniju 1945.³⁴⁴ Konec junija je bil na Goriškem ponovno v znamenju spopadov in manifestacij, ko je karavani Gira d' Italia 30. junija 1946 pri Tržiču množica onemogočila napredovanje po cona A. Posledično so v Trstu italijanske skupine napadle ter opustošile sedeže nekaterih slovenskih organizacij.³⁴⁵

Dne 29. julija se je v Parizu začela konferenca enaindvajsetih držav zmagovalk v drugi svetovni vojni. V stopnjevanju pritiskov in napetosti se je odnos civilnega prebivalstva do zavezniške uprave zaostroval. Rasla je podpora zaveznikov Italiji, kar je na mednarodni ravni odsevalo v končnih sklepih mirovne pogodbe, s katero je Gorica ostajala italijanska, na lokalni ravni pa v nadaljevanju ljudskih manifestacij proti resolucijam mirovne pogodbe. Pod vtisi poročil iz Pariza in stopnjevane tesnobe, ki se je izražala v tistih avgustovskih dneh, moramo tolmačiti tudi dogodek, ki je v Gorici sprožil nov val krvavega nasilja.

Devetega avgusta je minilo trideset let od italijanske osvoboditve/zavzetja mesta v prvi svetovni vojni. Na dan obletnice so italijanski prebivalci mesta organizirali komemoracijsko slovesnost in »velika množica ljudi se je zbrala pri spomeniku v parku Rimembranza, ki je, čeprav v ruševinah, postal znak mučenega mesta.«³⁴⁶ Med mašo so v množico priletele ročne bombe. »Goričani so poskus manifestacije razbili, nakar so se pojavile pretepaške škvadre razbijačev in napadale posamezne Slovence in demokratične Italijane.«³⁴⁷ Dogodek se je končal z razbijanjem in s spopadi, ki so poleg številnih ranjenih terjali tudi človeško žrtev. Napadi so se nadaljevali tudi naslednji dan.³⁴⁸

³⁴⁴ Pedroni, nav. delo, str. 33.

³⁴⁵ Cattaruzza, str. 299.

³⁴⁶ Pedroni, nav. delo, str. 37–39.

³⁴⁷ Beltram, nav. delo, str. 238.

³⁴⁸ Pedroni je dogodek označil kot trenutek, ko je slovansko nasilje doseglo svoj vrhunec in tudi nepreklicen konec. »Ta narod (italijanski, op.), utrujen surovosti in nasilja, se je rešil teh t. i. 'osvoboditeljev', ki so se spustili s hribov 2. maja, ko je bilo že vse odločeno.« Glej: Pedroni, nav. delo, str. 39.

Odločbe pariške mirovne pogodbe so bile dokončno podpisane 10. februarja 1947, v veljavo so stopile 15. septembra istega leta. Pogodba, ki ni zadovoljila nobene od vpletenih strani,³⁴⁹ je določila mejo, ki je potekala od Peči do Brd po stari avstrijsko-italijanski meji, nato prešla Sočo in se spustila k morju pri Štivanu vzhodno od Tržiča. Razmejitev je goriški prostor presekala na dva dela, posegla je v stoletja politično, kulturno in gospodarsko enoten prostor.³⁵⁰ Ozračje, polno političnih nemirov in deklariranega boja proti drugemu, pa je na območju ostalo napeto tudi po septembru 1947, ko so na novo načrtano mejo prispeli italijanski in jugoslovanski vojaki.

³⁴⁹ Na dan podpisa pogodbe so v Italiji, v znak žalovanja, visele zastave na pol droga. Glej: Lorenzini, nav. delo, str. 107.

³⁵⁰ Kacin-Wohinz, Pirjevec, nav. delo, str. 121.

III. 3

RAZDELJENO MESTO: SPOMINI NA GORICO (1943–1947)

V pričujočem poglavju bom predstavila in analizirala spomine prebivalstva na dogodke, ki sem jih na podlagi zgodovinskih virov opisala v prejšnjem poglavju. Zbrane življenjske zgodbe predstavljajo posameznikovo razumevanje preteklosti ter odnosov med prebivalci med drugo svetovno vojno in po njej. Z analiziranjem konstrukcij identitet v pridobljenih ustnih naracijah o preteklosti obmejnega območja bom poskušala obrazložiti, kako sta obe spominski skupnosti oblikovali svojo verzijo preteklosti z namenom, da upravičita današnje moralne in politične zahteve po teritoriju.³⁵¹ Nasprotja, ki izhajajo iz pridobljenih pripovedi, so plod tako skrbno izbranih podob o preteklosti posamezne skupnosti kot potlačenih spominov, ki bodisi zaradi travm bodisi individualnih/kolektivnih konfliktov o interpretaciji preteklosti vplivajo na (iz)oblikovane življenjske pripovedi.

3.1 KOLEKTIVNI SPOMIN: DVE KULTURI

Na podlagi trditve, da je »nacionalna identiteta diskurzivni zasnitek«,³⁵² iz katerega posameznik konstruira svojo in nacionalno identiteto, bom poskušala prikazati, kako se na obmejnem območju diskurzivno oblikujejo identitete. Izhajam iz predpostavk, da se identitete formirajo v stiku z drugim, da so spremenljive in situacijsko pogojene. Podobo o sebi, ki ni nikoli fiksna, v naraciji pripovedovalec gradi v interakciji znotraj odnosa privlačnosti in odbijanja z drugim. Če pri tem upoštevam teorijo Fredrika Bartha, »etnične

³⁵¹ Ballinger, nav. delo, str. 14.

³⁵² Cit. po Stuart Hall v: Pušnik, Maruša: Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo. *Teorija in praksa*, L. 36, 1999, št 5, str. 799. Glej: dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip19995Pusnik.PDF.

razlike niso nastale kot posledica nemobilnosti, temveč so posledica družbenih procesov izločevanja in sprejemanja, kjer se določene kategorije ohranjajo kljub spreminajočim se sodelovanjem in članstvom v toku življenja individualne zgodovine«. ³⁵³ Razlike torej niso fiksirane znotraj postavljenih meja, temveč nastajajo in se oblikujejo v soodvisnosti obeh skupin, v poudarjanju tistih kulturnih razlik, ki jih vpleteni strani smatrata za pomembne. Kulturne razlike se ohranjajo znotraj medetničnih kontaktov, v medsebojnem vzajemnem priznavanju drugega kot pripadnika določene skupine ³⁵⁴ – »skupina vzdržuje svojo identiteto s tem, da so njeni člani v interakciji z drugimi, iz tega tudi izhaja merilo za določanje članstva oziroma nečlanstva in načini opozarjanja na članstvo oziroma nečlanstvo«. ³⁵⁵

Opažene razlike, ki oblikujejo odnose med obema skupinama, razumem kot formacije identitet obeh skupnosti in baze, ki te identifikacije tvorijo. Slednje Rastko Močnik označuje kot »identifikacijske točke, sidrišča, okoli katerih ljudje bolj ali manj *ad hoc* pletemo pomenske mreže, skozi katere razumemo svoje bližnje in sebe, organiziramo svoja dejanja in prakse, preživetje (...)«. ³⁵⁶ Nuja, ki jo ljudje izražajo in izkazujejo kot pripadanje, ustvarjanje in varovanje svojega »lastnega« prostora z ločevanjem, razlikovanjem in markiranjem, mora biti tolmačena kot družbena konstrukcija, ki jo Anderson razume kot kolektivno konstrukcijo imaginarnega, kot družbeno proizvedeno prepričanje v skupno usodo in iz-

³⁵³ Barth, Fredrik: *Ethnic groups and Boundaries*. Illinois: Waveland Press, Inc, 1998, str. 9–10.

³⁵⁴ Nav. delo, str. 15; »Samo družbeno pomembni dejavniki lahko določajo članstvo, ne zgolj očitne 'objektivne' razlike, ki so lahko rezultat drugih dejavnikov. Razlik ne ustvarja drugačnost javnega obnašanja članov – če povedo, da so A, v odnosu do sorodne kategorije B, se strinjajo, da z njimi ravnamo in jih smatramo kot pripadnike A-jev in ne B-jev; z drugimi besedami, deklarirajo svojo pripadnost h kulturi A-jev.«

³⁵⁵ Knežević-Hočevar, Duška: Studying international borders in geography and anthropology. *Geografski zbornik*, 40, 2000, str. 94.

³⁵⁶ Močnik, Rastko: Meja in identiteta. Fulvio i mi – Tomizza e noi – Tomizza in mi. Pogranični forum/ Foro di frontiera/Obmejni forum Psihopatologija granice/Psihopatologija della frontiera/Psihopatologija meje, Zbornik konference, Umag: Pučko otvoreno učilište »Ante Babić«, 2002. Ta strategija »parazitira« na razmejitvah med identitetnimi skupinami – ali, natančneje, izkorišča te meje, vendar tako, da šele z njo postanejo tiste neprehodne in ekskluzivne identitetne meje, ki smo jih vsaj ljudje s konca dvajsetega stoletja morali spoznati v vsakdanji izkušnji.

vor.³⁵⁷ V konstruiranju svoje identitete posamezniki iščejo elemente nacionalnega, s katerimi se lahko identificirajo – tako sprejemajo preteklost oz. nacionalno zgodovino skupnosti kot del lastne preteklosti, v utrjevanju vezi s svojimi predniki in z njihovimi dejanji. Nacionalna identiteta je tako razumljena kot narativna identiteta, kjer oseba svojo identiteto pripoveduje in jo obenem gradi s pomočjo že obstoječih pripovedi (nacionalni miti itd.), v odnosu pričakovanj in hotenj, ki so odraz časa in prostora nastanka spomina.

Trdim, da se identitetni diskurzi prepletajo med individualnimi (osebnimi, družinskimi) izkušnjami ter kolektivnimi (mediacijsko posredovanimi) interpretacijami o preteklosti. Sociolog Jeffrey Olick v preučevanju kolektivnih interpretacij preteklosti navaja, da ni percepcije brez interpretacije, kot ni dogodka, ki bi ne bil družbeno oblikovan. Preteklost se nam vedno kaže preko nekega predstavlajočega mediatorja, ki (so)ustvarja podobo realnosti.³⁵⁸ Družbeno oblikovane naracije se v obmejnem prostoru polarizirajo v diametralno nasprotni sheme, povezane z nacionalnimi opredelitvami identitete. Kot sem pojasnila že v uvodu k študiji, v primeru identitetnega razmejevanja na slovensko-italijanski meji ločimo, glede na skupino, ki spomin oblikuje, dva temeljna tipa diskurza: diskurz viktimizacije in diskurz osvoboditve/odrešitve.

Pripadniki obeh nacionalnih skupnosti prepletajo in svoje naracije vpenjajo v oba predstavljeni diskurza, skozi optiko naratorja se spreminjajo le oblikovane vloge žrtve in krvnika. Pozaba dogodkov, ki se niso vklapljali v zgodbe selektivno izbranih spominov, je pri tem bistveni oblikovalec naracij. Ob vprašanju pomena manipulacij med spominom in pozabo se vrnimo k Ricoeurju in pridobimo odgovor, da se manipulacija s slednjimi začne že v njuni selekciji, v politiki in morali spominjanja.

³⁵⁷ Povzeto po Anderson v: Misztal, nav. delo, str. 136.

³⁵⁸ Olick, nav. delo, str. 98.

*Prepoved pozabe kot temelj ohranjanja identitete in tradicije je kot taka utemeljena ne toliko na čaščenju preteklosti, temveč na pomenu, ki ga ima za prihodnost. Nacionalni spomin obuja tiste dogodke, ki so danes pomembni za njegovo stabilnost in državotvornost, torej spomine, ki puščajo sledi v narodni zavesti, najsi bodo to zmage ali rane, ki jih je nasilni tok zgodovine prizadejal svojim žrtvam.*³⁵⁹

Pod drobnogled bom vzela spominska pričevanja o povojnem obdobju. Selektivno strukturirane pripovedi nam dogodke tolmačijo različno, moj cilj pa ni ne soditi ne iskati zgodovinske resnice o dogodku. Osredotočam se na oblikovanje identitete v diskurzih spomina na vojno in povojno obdobje, na historične antagonizme, ki te pripovedi gradijo. Iz pridobljenih pripovedi izstopa tako izkušnja vojne kot konfliktov in napetosti med obema skupnostma, umeščenih v že predstavljene sheme obeh spominskih skupnosti. Poudarila sem že pomen procesa oblikovanja nasprotnih (deljenih) spominov ter razlik v gradnji podobe preteklosti v posamezni skupnosti. S pomočjo vnaprej določenih *flashbulb* datumov, ki so rabili kot sidrišča/mejniki, sem »sporne dogodke« umestila v širši zgodovinski kontekst ter jih komparativno analizirala. Osebne izkušnje posameznika prinašajo vpogled v dinamiko oblikovanja različnih interpretacij preteklosti ter tolmačenja omenjenih dogodkov več kot šestdeset let po njihovem nastanku. To so dogodki, ki so zaradi svojega pomena takrat mladim pričevalcem najbolj ostali v spominu, kar se je odražalo v emocionalnem naboju pripovedi. Izbrani datumi so okviri, znotraj katerih sem gradila možne naracije posameznih skupin. Glede na obdobja zasukov v naraciji posamezne skupnosti sem izločila štiri mejnike, okoli katerih se strukturirajo diskurzi o preteklosti.

Prvi mejnik je datum 8. september 1943. V kolektivnem spominu italijanskega prebivalstva je *armistizio* čas začetka krvavega obdobja in okupa-

³⁵⁹ Ricoeur, nav. delo, str. 80–83.

cije mesta, kjer je šeststotim dnevem nemške sledilo še štirideset dni jugoslovanske okupacije in dve leti zavezniške administracije.³⁶⁰ V slovenski (primorski) zgodovini kapitulacija Italije predstavlja zasak v poteku narodno-osvobodilne borbe,³⁶¹ pomeni sprejemati odločitve znotraj naracije o izbiri, borbi in idealih. In če so Slovenci novico o padcu fašizma sprejeli z navdušenjem, večina Italijanov tega ni sprejemala z enakim zanosom. Percepcija izginjanja sveta, v katerem je posameznik odraščal, pristranski odnos do vojne in počasno izgubljanje vrednot, ki so gradile značaj tisočletne rimske kulture, so vplivali na dvome in odločitve, ki so jih posamezniki iskali po podpisu premirja.

Nemška okupacija Gorice je v spominih izpričana kot obdobje negotovosti in kaotičnosti. »Ma je blo tolko vrst vojakov po Gorici, kdo je zastopu. Grozno je blo. Povsod so bli, povsod.«³⁶² Iz zgodb o kolaboracionistih izstopa naracija o grozotah, nasilju in terorju, ki so ga posamezne enote izvajale nad prebivalstvom ter opisi karakternih in fizičnih značilnosti kolaborantov. Znotraj soglasnega diskurza nasilja je na etnični ravni opazna razlika v naraciji – v odnosu do nekaterih skupin kolaborantov se naracije pokrivajo, do drugih razhajajo.³⁶³ Kljub temu da si člani obeh nacionalnih skupin v spominih delijo strah pred okupatorjevim nasiljem, je jasno, da znotraj opredelitve in razvrstitve pojma sovražnik oz. koga se je civilno prebivalstvo najbolj balo in koga je imelo za najmanj nevarnega, spreminja glede na ideološke in nacionalne usmeritve pričevalcev. V omenjenih zgodbah prevladuje nasilje enot kolaboracionistov, nemškega nasilja se neposredno ne omenja. O Nemcih med pričevalci skoraj ni grde besede, krutost in teror sta domena drugih enot, tujcev na območju.

³⁶⁰ Nav. delo; Glej Fabi, nav. delo, str. 170–172.

³⁶¹ Verginella govori o preobratu za Trst in okolico, vendar glede na situacijsko podobno stanje v Gorici pomeni ta zasak preobrat tudi v goriških spominih. Glej Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 29.

³⁶² Julijana Š. (Kromberk, l. 1916), int. 22. 7. 2007.

³⁶³ Opazno je skupno poudarjanje nasilja in terorja kozakov in četnikov, medtem ko se v odnosu do fašističnih in domobrantskih enot zgodbe razhajajo (op. a.).

Poudarjajo eksotičnost, grd videz, vulgarnost, čudno obnašanje, smrad ..., kar te skupine potisne na mejo družbe in moralne sprejemljivosti. Nemci na drugi strani predstavljajo civilizirano ljudstvo, stopnjo najmanjše nevarnosti, »domačega« okupatorja, katerega jezik starejše prebivalstvo pozna in si z njim deli neko daljno preteklo izkušnjo, skupno državo in prvo svetovno vojno. »Poi mi ricordo Gorizia piena dei tedeschi, e i Goriziani contenti dei tedeschi. I goriziani austriacanti, sa Austria o Germania per loro era la stessa cosa.«³⁶⁴

Drug mejnik v interpretaciji zgodovine mesta in dogodkov v njem je v spominih posameznikov 1. maj 1945. Preobrat moči v mestu pomeni tudi preobrat v strukturi spominskih zemljevidov. Tako med pričevalci iz različnih nacionalnih in jezikovnih skupin spomini pridobivajo vsebine, strukture, oblike, ki ne samo da vodijo v različne interpretacije, temveč nosijo popolnoma različne zgodbe. Pričevanja nam ponujajo »protislovne spomine« o tem, kaj se je zgodilo 1. maja, (raz)deljene spomine, ki so na eni strani gradili (polarizirane) kolektivne zgodbe, na drugi strani pa so bili podvrženi nasprotnim medijskim diskurzom o tem, kdo je mesto osvobodil in je bil torej upravičen, da ga upravlja. Polarizacija spominov je razvidna iz strukturiranega cilja pripovedi, v poudarjanju elementov, ki so za vsako skupino tvorni v izgradnji pozitivne/negativne podobe tega obdobja. Način, kako pripovedovalec historične dogodke (orientacijske točke, mejnike) naniza v zgodbo in kakšno emotivno vrednost jim dodeli, ponotranja spominsko zavest skupnosti.

Predstavljeni diskurzi osvoboditve/okupacije poudarjajo, kako pomembni za gradnjo identitet obeh skupin so bili dogodki prvih (povojnih) dni. V teh dneh veselja in negotovosti, začetka svobode in padca v najhujši teror so potekale prve manifestacije prebivalstva. Poleg splošnega navdušenja ob koncu vojne so manifestacije izražale zahteve zmagovalcev

³⁶⁴ Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007; Potem se spomnim Gorice, polne Nemcev, in Goričani, vsi zadovoljni, da so Nemci v mestu. Avstrijakantski Goričani, veste, zakaj zanje Avstrija ali Nemčija, to je bila ista stvar.

po prevzemu območja. Ključno pri iskanju odgovora na vprašanje, kdo je zmagovalec, je bilo tolmačenje predhodnega vprašanja o tem, kdo je v mesto vstopil prvi: zavezniki ali partizani?

Iz spomina prebivalcev dobimo nejasno sliko o tem, kdo je prvi vstopil oz. koga so najprej videli v mestu. Slovenski pričevalci v svojih spominskih poudarjajo, da so mesto osvobodili partizani, medtem ko se italijanska naracija osredotoča na dejstvo, da je nemška vojska mesto konec aprila zapustila in so tako zavezniške kot partizanske enote v mesto prispele hkrati. Dario, sin predsednika goriške CLN, pripoveduje, da je v mesto za četniki prva vstopila jugoslovanska vojska. »Dopo è successo che ... i partigiani jugoslavi dopo i cetnici, subito dopo i cetnici sono arrivati anche loro. E quasi contemporaneamente, il giorno dopo, sono arrivati gli inglesi.«³⁶⁵ Sogovornica Renata je ob vprašanju, kakšen odnos je imela do partizanov, začela pripovedovati o občutkih ob štiridesetdnevni zasedbi mesta. »Ma i primi primi ad arrivare sono stati i Neozelandesi. Dopo sono venuti i partigiani, che hanno sfilato per il corso e tutti così ... E dopo di quella volta è venuta fuori una tragedia.«³⁶⁶ Takšno povezovanje, ki mu sledi enačenje partizanov s »titini« in osvobodilnega boja z dogodki okupacije, potrjuje oblikovan diskurz slovanskega nasilja nad italijanskim prebivalstvom. »Dovevamo star zitti, non potevamo far niente. Cosa potevamo fare?«³⁶⁷

Splošno gledano nihče od pričevalcev, tako slovenskih kot italijanskih, izrecno ne omenja jugoslovanske administracije mesta, temveč se, z različnih zornih kotov, v pripovedi o tem obdobju oblikujeta diskurz nasilja in diskurz svobode. Ne omenja se novo izvoljenih organov, vključevanja v narodnodobrovoljne odbore, ukrepov in dela nove civilne uprave, čeprav je

³⁶⁵ Dario C. (Gorica, l. 1930), int. 3. 9. 2007; Potem so prišli jugoslovanski partizani, po četnikih so prišli tudi oni. In skoraj hkrati, naslednji dan, so prišli Angleži.

³⁶⁶ Renata S. (Rim, l. 1916), int. 31. 8. 2007; Kot prvi, prvi so prišli Novozelandci. Potem so prišli partizani, ki so marširali po Korzu in tako ... In potem je nastala cela tragedija.

³⁶⁷ Renata S. (Rim, l. 1916), int. 31. 8. 2007; Morali smo biti tiho, bili smo nemočni. Kaj bi lahko storili?

prav poznejše nepriznavanje izvoljenega administrativnega aparata v Goriškem okrožju povzročilo val nasprotovanj in protestov ljudstva.³⁶⁸

Dogodki iz štiridesetdnevne jugoslovanske administracije so se skristalizirali (in polarizirali) na kolektivni ravni in oblikovali različne javne diskurze, naravnane k dihotomičnemu vrednotenju obdobja ob koncu druge svetovne vojne. Medtem ko slovenska stran dogodke interpretira v luči zmagovalnega boja nad fašizmom in nacizmom,³⁶⁹ italijanska stran te »zmagovalce« enači z *infojinatorji*. Tragična izkušnja na različne načine zaznamuje (individualne) spomine italijanskega prebivalstva. Te lahko paralelno po svoji emotivni vrednosti primerjamo s pripovedmi o predhodnem fašističnem nasilju, kot ga v svojem spominu ohranjajo slovenski pričevalci. Ti spornih dogodkov in nasilja nad pripadniki druge nacionalne skupine izrecno ne omenjajo, ko pogovor nanese nanje, jih večina zanika oz. se jih ne spomni. »Nastradali so tisti, ki so bili fašisti, nastradali so tisti, ki so mogoče imeli kak greh nad sabo. To je bilo maščevanje. Poznam tudi primere, ampak tega jst ne morem kar tako zdej posplošit, povedat.«³⁷⁰

Obdobje ZVU, ki ga postavljamo kot tretji mejnik, je za pričevalce pomenilo predvsem prehod iz pomanjkanja v blagostanje, izhod iz revščine in začetek novega, povojnega življenja. Prav v tem aspektu se spomini med obema nacionalnima skupinama pokrivajo, razlike pa se izkažejo šele na

³⁶⁸ Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Goriško okrožje (Okrožni NOO) je oblast prevzel od Komande mesta Gorica. Začasni izvršilni odbor Goriškega okrožja je potrdila narodnoosvobodilna skupščina za Goriško okrožje 31. maja 1945, za predsednika je bil potrjen Jože Štrukelj. Od konca maja je Goriško okrožje prevzelo nalogo, da na teritoriju uredi in organizira vsakdanje življenje prebivalstva ter njegovo imetje. Goriško okrožje je bilo organizirano v mrežo okrajev in krajev, ti so vključevali naslednja območja: Ajdovščino, Bovec, Cerkno, Čedad, Črniče, Gradišče, Grgar, Gorico, Idrijo, Kanal, Kobarid, Komen, Krmin, Miren, Tarcent, Tolmin in Trbiž. Nekateri krajevni NOO niso nikoli bili realizirani. Glej: Gombač, *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944–1947*, str. 135–140.

³⁶⁹ Verginella v svoji študiji o spominu borcev na narodnoosvobodilno gibanje poudarja to praznino spomina, ki vključuje obdobje med majem in junijem 1945. »V njej je mogoče prepoznati pozabo, s katero je cela generacija borcev potlačila spomin na dogodek, ki je imel vse značilnosti 'okrnjene zmage'.« Verginella, *Ljudje v vojni*, str. 13.

³⁷⁰ Stana F. (Miren, l. 1925), int. 19. 8. 2007.

ravni soočanja z drugim v prostoru, v bojih za pripadnost mesta. V nasprotju z jugoslovanskimi enotami so ameriške ob prihodu v mesto lepo sprejete, čeprav se vrstijo predvsem protesti projugoslovansko usmerjenega prebivalstva. Večjih razkolov v pripovedih o stereotipni podobi zavezniškega vojaka med prebivalstvom ni. Vsaj v prvem obdobju po prihodu je ZVU opisana kot pozitivna tvorba, označena z upanjem in svobodo. V večini naracij je podoba zaveznika podoba o Američanu, ki nosi čokolado, bel kruh, cigarete ipd. Podobe blagostanja in bogastva se tako ponavljajo, da so postale stereotipne.

Izobilje, ki se ga pričevalci spominjajo, pa le ni bilo tako splošno in vsem dosegljivo. Bil je to prvi stik s povojnim svetom, s takšnim življenjem, kot so ga prebivalci sanjali in po njem hrepeneli. S tega vidika so novi *kapot, prestralo*³⁷¹ ali kaka druga materialna dobrina poosebljali to, kar so zavezniki v tem prostoru pomenili – upanje na boljši jutri, izhod iz revščine in pomanjkanja. A vendar ne smemo takšnega pogleda posploševati in sklepati, da so bili zavezniki povsod in za vse prebivalce sinonim za izobilje in pomoč. Slika dobrega zaveznika je bila marsikdaj pospremljena z materiali filmske industrije, s propagandnimi časopisi, v italijanskem primeru se je ta podoba velikokrat projicirala iz podobe Američana – dobrega človeka, ki je osvobodil jug Italije in omogočil svobodo. Medtem ko lahko za vse goriške prebivalce trdimo, da je z bojem za oblast stremelo k izboljšanju svojega materialnega stanja, se jih je le del pri doseganju teh ciljev opiral na zaveznike. V vsakdanjih praksah zavezniški vojaki niso bili v enakih odnosih z vsemi, ta odnos je v večini primerov temeljil na obojestranskih zahtevah in potrebah po pomoči, pa naj je bilo to le pranje obleke, nakup vina ali, na drugi strani, iskanje blaga, gumbov, hrane.

³⁷¹ Plašč, rjuha (narečno), navezuje se na dobrine, ki so jih domačinom preprodajali zavezniški vojaki (op. a.).

3.2 MANIFESTACIJE IDENTITETE

S pomočjo spominov, ki so jih prebivalci spletli v zgodbe o »dobrih Amerikanih«, lahko spremljamo kompleksen razvoj odnosov med vpletene skupinami ter izostrene razmere v Gorici pred nastankom meje. Če se na kolektivni ravni ohranjajo predvsem zgodbe o čokoladi, se osebni spomini osredotočajo na taktike preživetja in individualne izkušnje boja za svobodo mesta, ki ga je imela vsaka vpletena stran za svojo last. Obdobje zavezniške uprave so projugoslovansko usmerjeni prebivalci interpretirali kot nadaljevanje narodnoosvobodilnega boja, v katerem se je nekdanji zaveznik spreobrnil v sovražnika. Napetim razmeram, ki so bile posledica nesoglasij na višji politični in vojaški ravni, so na lokalni ravni sledile napetosti med jugoslovanskimi upravnimi institucijami ter novimi ukrepi in upravo, ki jo je vzpostavljala ZVU. Oblikovala se je »dvojnost« v odnosu do zaveznika, ki so ga prebivalci sprejemali tako kot osvoboditelja – prijatelja, ki je območje osvobodil skupaj s partizani in prinesel materialne dobrine, a vendar kot sovražnika, ki v luči nepravičnih kapitalističnih interesov zavira združitev območja z matično domovino Jugoslavijo. Svoje nestrinjanje z zavezniško oblastjo, njenimi ukrepi ter načinom ravnanja s prebivalci so ljudje izkazovali z množičnimi demonstracijami. Te manifestacije ljudske volje so kmalu postale reden spremljevalec goriškega vsakdana, običajno pa so potekale na Travniku pred prefekturo. Ljudje so kritizirali način delovanja zavezniške uprave in njen (nepravičen) odnos do prebivalstva ter nastalo situacijo na Goriškem. Protestne demonstracije naj bi bile veličasten dokaz volje ljudstva, ki se je borilo za ohranjanje svojih svoboščin in pravic³⁷² oziroma naj bi bile spontano dejanje množice. Tudi iz spominov izhaja, da so bile te manifestacije spontan odziv na trenutne dogodke. »To je šlo samo od sebe, veste! Sigurno, da je nekdo dal besedo«,³⁷³ a vendar so to bile organizirane, predhodno napovedane demonstracije, ki jih je zavezniška vojska

³⁷² Beltram, str. 75.

³⁷³ Savo M. (Sovodnje, l. 1928), int. 13. 10. 2007.

skrbno kontrolirala in tudi prepovedala. »Včasih je pisalo na tabli danes se zberemo na Korzu, manifestacija, in mularija srečna smo šli na Korzo manifestirat.«³⁷⁴ Marija, ki je na manifestacije prihajala iz Preserij nad Branimkom, se tako spomni, da so jih k manifestacijam spodbujale domače organizacije, ki so tudi organizirale prevoz do Gorice.

V Gorico smo hodili manifestirat. Prvič takoj po vojski, kadar so bli Amerikani. S kamioni dol so nas vozili in dole smo manifestirali. Pole so te oblili s kšnim oljem, s črnilom, dol po Rašteli, o ma kej je bilo tam dol. Pole so pršli so nas špricali z vođu, s tistim solzilcem, k smo pole šli na en kamion, ameriksanski, v eno dvorišče, še zdej se spomim. Ja ogromnih, to smo bli vsa mladina guorki, da vam ne morem povedat. Vse sorti smo zjali, vse sorti, uni so nam krčali gor Carne venduta,³⁷⁵ Italijani, ne. In so nam ponujali kruh, da nej jejmo kruh, nej jejmo kruh (...).

Marija F. (Preserje, l. 1929), int. 10. 4. 2007

Pričevalci ohranjajo zelo žive spomine na obdobje manifestacij in (ne) sodelovanja v njih. »Manifestacije so bile tako, enkrat se je krčalo, drugič se je teklo.«³⁷⁶ Zmerjanja, polivanja s črnilom in drugimi neprijetnimi tekočinami so izkušnje, ki spremljajo žensko naracijo, medtem ko v moški predstavlja neprijeten del manifestacij stik s čerini, civilno policijo, ki jo je na območju vzpostavila ZVU.³⁷⁷ Predvsem slovenski pričevalci so do teh enot imeli odklonilen odnos, saj naj bi privilegirali rešitev goriškega vprašanja v prid itali-

³⁷⁴ Tomaž M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007. – O organizirani manifestacij glej: PANG, SIAU Gorica, Poročilo 12. 3. 1946.

³⁷⁵ Dobesedno 'prodano meso' (op. a.).

³⁷⁶ Ana M. – Ana Maria T. (Gorica, l. 1930), int. 19. 8. 2007.

³⁷⁷ Čerine je domače prebivalstvo različno obravnavalo, večina je imela do njih odklonilen odnos. Nastala v drugi polovici leta 1945 pod poveljstvom vojaškega generalštaba za potrebe pomoči angleški in ameriški vojaški policiji, je nova policija rekrutirala tako italijanske kot slovenske prostovoljce, pripadnike različnih ideoloških frakcij. Enote je urila angleška vojska, saj naj bi Angleži kot kolonizatorji imeli več izkušenj pri organizaciji domačih oboroženih vrst. Zaradi tipične temno modre obleke in bele čelade na glavi se jih je med prebivalstvom kmalu prijel ime čerini, 'vžigalice'. Glej: Rosigoli, Guido: *Uniformi e distintivi della polizia civile*. Parma: Albertelli, 1986, str. 55–56.

janski strani. »Čerini, policaji, Amerikani ... to je bilo vse ukop. Je bila ena klapa, policija je bila. Čerini so bili pod Amerikani, so morali delat, kar so Amerikani rekli.«³⁷⁸ Značilni so bili surovo ravnanje, fizično obračunavanje z demonstranti ter množične aretacije. »Pravzaprav tisti ta hudi so bili čerini, tu so bili naši ljudje, večino so čerini bili Italijani in postopali so svinjsko.«³⁷⁹

Z zaostrovanjem politične situacije so se spreminjale tudi sfere moči in odnosi do ZVU. V okviru oblikovanja antikomunističnega bloka in posledičnega povečanja interesov zaveznikov za Italijo je naraščala tudi njihova podpora italijanskim grupacijam v mestu, ki so lahko, čeprav zmerno, računale na njihovo podporo.³⁸⁰ Napeto stanje se ni izražalo samo v odnosu prebivalcev do zaveznikov, temveč tudi v odnosu do drugega, svojega tekmeca, do lastne preteklosti in obojestranskih zahtev po pravični meji. Ljudstvo ni demonstriralo zgolj proti oblasti in direktivam ZVU, z vzkliki in zastavami je izkazovalo nacionalno pripadnost kraja. »Mi smo se troštali, da bo Gorica slovenska, ne. Pisali smo vse-sorti, smo meli take transparente, zastave s sabo.«³⁸¹

Poleg ekonomskih in socialnih težav je obdobje zavezniške uprave v Gorici zaznamovalo stopnjevanje konflikta in fizičnih obračunov med člani obeh nacionalnih skupin, ki sta, tako z besedami kot dejanji, mesto zahtevali zase. Tako iz pregledanega gradiva kot iz spominov pričevalcev izstopajo zgodbe o borbi prebivalstva za svoje mesto, ki nam po vojni ponujajo misel, da vojne v Gorici ni bilo nikoli konec, spremenil se je samo način bojevanja. Tako projugoslovanski kot proitalijanski tabor sta se organizirala s ciljem, da zavarujeta svoje mesto in interese njegovih prebivalcev. Izstopajo spomini na mladostniško zagrizenost pripovedovalcev, njihovo aktivno udejstvovanje v tem, kar se je spreminjalo v (ne)kontrolirano ulič-

³⁷⁸ Ana M. – Ana Maria T. (Gorica, l. 1930), int. 19. 8. 2007.

³⁷⁹ Tomaž M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007.

³⁸⁰ »Italijanski delež prebivalstva, ki je bil v mestu v večini, je lahko računal na podporo, vendar zmerno, s strani zaveznikov, predvsem Amerikancev, ki so v naraščanju naklonjenosti De Gasperijevi vladi v Italiji videli potrjevanje 'restavracije demokracije' (...).« Fabi, nav. delo, str. 199.

³⁸¹ Marija F. (Preserje, l. 1929), int. 10. 4. 2007.

no nasilje. »(...) je bila vojna. Berte tle sej je funkcioniralo, je bil en kos nasilja, sej so ljudje bili ranjeni, mrtvi.«³⁸²

*Dopo ... era tutto questo contrasto ... se prima erano stati attaccati, avevano risposto ... e cazzotti ... era una roba ... pugni ... c'era gente che girava con il pugno di ferro ... con il manganello ... di qua di là ... robe brutte.*³⁸³

Dario C. (Gorica, l. 1930), int. 3. 9. 2007

*Mamma mia ... Abitava in questa nostra casa una signora che usciva alle manifestazione contro gli »sciavi« con il martello della carne in borsa ... e così chissà quanti ...*³⁸⁴

Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007

Naracije, ki nam ta boj interpretirajo, so izraz jeze, zgodovinske krivice in pravice, borbe za tisto, kar je vsaka vpletena stran smatrala za svoje in se je bila za ta simbol svoje identitete pripravljena tudi krvavo boriti. Mesto je bilo (raz)deljeno po določenih ulicah, okoli določenih stavb so bili razporejeni pripadniki obeh polov, ki so območje nadzorovali. Ljudski dom, center jugoslovansko usmerjenega kroga, so stražili dežurni branitelji, ki so, razporejeni po območju, stavbo varovali pred napadi.³⁸⁵ Mestni rajoni so bili določeni, »od ulice Monte Santo zdej do križišča z Via Caprin so bili nekje Slovenci, je tudi spadalo pod Solkan in smo držali mi v rokah,

³⁸² Tomaž M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007.

³⁸³ Potem ... ves ta kontrast ... če smo predtem bili napadeni, smo sedaj odgovorili ... in udarci, pele so pesti ... nekateri so hodili okoli z boksarjem (orožje) ali z pendrekom ... na tej ali oni strani ... grde zadeve.

³⁸⁴ (...) *Mamma mia* ... V naši hiši je živela gospa, ki je na manifestacije proti ščavom hodila s kladi-vom za meso v torbi ... in koliko jih je še bilo takšnih ...

³⁸⁵ Tudi pisarne in centre italijanskih organizacij so varovali dežurni pripadniki skupin – o tem glej Pedroni, nav. delo, str. 16–17. Nad dežurnimi je bdel glavni dežurni, ki je vsako uro kontroliral straže, poskrbel za namestnike, skrbel za red in mir ter da se ugašajo luči. Ob obisku policije jo je moral dežurni spremljati po uradih, da ne bi kaj podtaknila. Dežurstvo je potekalo štiriindvajset ur, po končenem delu je glavni dežurni moral napisati poročilo, ki je vključevalo tudi obnašanje in delo preostalih dežurnih ter oseb, ki so v Ljudskem domu preživele noč. PANG, MLO Solkan, T. E. 1, Mapa razno, Navodila za tovariše dežurne.

ostalo dol od Via Caprin (naprej) so bile pa vile od Goričanov, Italijanov, ki pa so že mele gor italijanske zastave«. ³⁸⁶

No ... meglio non raccontare quelle robe lì ... Perché c'era talmente tanto odio che ... si esprimeva anche in gesti poco urbani. Per esempio donne italiane ... solo donne italiane ho visto fare questo ... che davanti a decine di migliaia di persone si sollevavano le gonne per far vedere il sedere ai manifestanti sloveni ... ma proprio con rabbia! ³⁸⁷

Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007

Ja, mišljenje je bilo, da bo Gorica slovenska. To sploh ni bilo govora. Trst, Gorica, naša so pravica. Samo ni upalo prit do tega, če gledaš tako. Gorica so večinoma Italijani, tisto so naši mislili, smo zmagali bo Gorica naša. Mi smo hodili v Gorico tistikrat manifestirat. Da bi bilo priključeno, in Amerikani, ko je prišlo do trenja, so razpodili manifestante. Italijane če dol, nas v Solkan gor in Šempeter. (...) Ja, ni blo da bi se orožje rablo, sem pa tja tudi tisto. Ma drugači, topli so se. To je blo skuoz, vse tiste dve leti.

Jožef D. (Solkan), intervju 11. 2. 2007

Središčna točka diskurza o manifestacijah je opredelitev: manifestacije so pomenile izbiro in te izbire so bile neizogibne. V mesecih, ki so sledili prvim množičnim manifestacijam maja 1945, so se te le stopnjevale, v mestu pa je naraščala tudi napetost. Krušili so se frakcije in ideološka simpatizerstva, vedno bolj očitna je postajala ekstremna polarizacija in emotivna vpletenost populacije v obe (nacionalni) skupini. Končni cilj merjenj moči je bilo dokazovanje dejanske »slovenske« ali »italijanske« Gorice. Na območju, kjer so bili ljudje nosilci več identitet, je izbira, ali manifestirati za Jugoslavijo ali Italijo, pomenila opredelitev za eno, nacionalno izbiro, in ta je postala (edino) merilo identitete. Drugih alternativ ni bilo, propaganda proti drugemu v mestu pa je

³⁸⁶ Tomaž M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007.

³⁸⁷ Ne, bilo bi bolje, da teh stvari ne bi razlagal. Zakaj bilo je toliko sovraštva ... ki se je izražalo tudi v ne preveč olikanih manirah. Na primer italijanske ženske ... samo italijanske ženske sem videl to početi ... da so pred tisočglavo množico dvigovala krila in slovenskim manifestantom kazale zadnjo plat ... prav jezno!

iz dneva v dan postajala ostrejša. Tudi tisti prebivalci, ki do takrat svoje identite niso ne javno kazali ne se bili zanjo pripravljeni boriti, so stopili na ulice.

Za večino naših pričevalcev opredelitev ni bila težka. Slovenski pričevalci iz slovenskih krajev so bili projugoslovanski manifestanti. Italijansko prebivalstvo, prizadeto v jugoslovanski štiridesetdnevni zasedbi Gorice, je sestavljalo drugi ekstremni pol. V vmesnem polju, med obema ognjema, je ostalo zelo malo ljudi, ki so ta akt opredeljevanja doživljali kot travmo in konec sveta, v katerem so živeli. Večina prebivalcev je vedela, na kateri strani ulice naj manifestira svojo odločitev in komu mesto pripada. Manjšina je odločitev, kam naj se postavi in v katerem od obeh znanih jezikih naj izraža svojo voljo, sprejela v naslednjih mesecih. Prebivalstvo, ki je izhajalo iz mešanih zakonov in je živelo v nekem prepletenem družbenem (ali razrednem) sožitju, je to odločitev doživljalo kot prelomni trenutek. Za mestne prebivalce je bila ta odločitev del sprejema identitete, ki ni več temeljila na opredelitvi Goričan/Goričanka, temveč je zahtevala opredelitev, ki je jasno določala način dojemanja dogodkov osvoboditve/okupacije mesta. Obračunavanja s tistimi, ki so razmišljali drugače, in soočanja z onimi, ki so po koncu vojne ohranjali enak odnos do drugorodnega prebivalstva, je vodil v odkrita izražanja identitete tudi med tistim delom prebivalstva, ki je verjel v sožitje in se pred tem ni želel opredeliti.

Kaj se je zgodilo maja 45?

Pensi, per un tipo come me che era in bilico: padre friulano, madre slovena, vissuta in un ambiente italiano, per me erano tutti uguali. Non facevo distinzioni. Mi è successo, un giorno in piazza Vittoria, che una signora mi prega di aiutarla a fare le scale per entrare in chiesa. La accompagno dentro ed esco. Quando esco arriva una massa di gente dalla parte di via Roma. Mi ricordo ancora adesso. Avevano una bandiera italiana. Guardi che la strada lì è molto larga davanti alla chiesa ... un po' più in là verso la previdenza sociale (sede dell'INPS) ... con una stella rossa piccola piccola. E la Pierantoni, una che abitava in piazza de Amicis era proprio davanti a questa stella. E mi cominciano a dire »dai dai vieni anche tu!« (fa cenno con la mano). Sa ci conoscevano quasi tutte con le ragazze della mia età.

Io stavo pensando a dove dovevo andare. Allo stesso tempo all'altezza dell' Arcivescovado, un po'più avanti, vedo arrivare un gruppo di sloveni con bandiere. E io guardavo sia gli uni che gli altri. E quando sono venuti loro, queste ragazzi, questo gruppo italiano ... che poi erano in tanti ... hanno detto »guarda xe vegnudi anche i s'ciavi (guarda sono venuti anche gli, s'ciavi)« . E quello ha deciso la mia scelta. Così da quella volta ho collaborato ... mi considero slovena.³⁸⁸

Adele D. (Gradišče ob Soči, l. 1926), int. 9. 2. 2008

Odločitev o izbiri strani manifestacije izražajo tudi drugi pričevalci, ki poudarjajo svojo razdvojenost v opredeljevanju in iskanju ravnovesja s prijatelji, ki so optirali za drugo stran. Jolanda pripoveduje, da je bila vpeta in čustveno navezana na okolje, v katerem je odraščala, ter nikakor ni želela nacionalno opredeliti svoje identitete, a se je zavedala, da je to postajalo neizogibno. V šoli je doživljala šikaniranja italijanskih sošolk, tudi deklet, s katerimi je prijateljevala, kar jo je še zlasti prizadelo. Porast sovražstva je tako z ulic stopil v domove, šole, na delovna mesta.

Io l'ho vissuto molto male perché come dicevo prima mi sentivo una goriziana, stavo bene così. Però come slovena devi pensare che avendo impedito a noi di parlare la nostra lingua, di studiare insomma la nostra storia, letteratura. Parlavo male sloveno, appunto perché si aveva paura di parlare lo sloveno, io non avevo una coscienza nazionale di slovena, mi sentivo giuliana, goriziana. Pun-

³⁸⁸ Pomislite, za nekoga kot sem jaz, v ravnovesju vsega: oče Furlan, mati Slovenka, vedno živela v italijanskem okolju – zame so bili vsi enaki. Nisem delala razlik. Zgodilo se mi je nekega dne na Travniku, da me je neka gospa prosila, da ji pomagam po stopnicah do vhoda v cerkev. Pospremila sem jo noter in šla ven. Ko izstopim, vidim, da prihaja gruča ljudi iz smeri via Roma. Kot danes se spomnim. Nosili so italijansko zastavo. Glejte, cesta se tam pred cerkvijo razširi, že tam neke pri stavbi socialnega zavarovanja (INPS). Zastava je imela majhno, majhno rdečo zvezdo. In Pieratonijeva, ki je živela na trgu de Amicis, je hodila pred to zvezdo. In so začeli me spodbujati, naj se jim pridružim »pridi še ti!« (gestikulira z roko). Saj veste, med nami, naših let, smo se vse poznale. – Razmišljala sem, kam vse moram tisti dan še iti. V istem trenutku začne iz smeri sedeža nadškofije prihajati proti nam skupina Slovencev z zastavami. In jaz sem gledala tako proti enim kot drugim. In ko so prišli blizu, so ta dekleta, iz italijanske skupine ... katerih je bilo veliko ... ti so rekli »glej ma še sčavi so pršli« (v domačem dialektu). In ta dogodek je določil mojo izbiro. Od tistega trenutka dalje sem sodelovala ... sem se čutila Slovenka.

*to e basta. Quando andavo a Gorizia andavo a scuola, ho finito la scuola nel 1946, il liceo, come andavano queste manifestazioni e vedevo come trattavano questa gente che veniva giù dai monti per manifestare per pro-Jugoslavia, perché Gorizia passi alla Jugoslavia. Io non potevo percepire tutto questo perché mi faceva male vedere gli sloveni, anche come venivano trattati, come gli sputavano e io scappavo. Non mi piaceva questa cosa né da una parte né dall'altra. (...) Non ho partecipato a nessuna manifestazione.*³⁸⁹

Iolanda S. – Jolanda Š. (Vipolže, l. 1927), int. 23. 6. 2007

Italico je manifestiral za italijansko Gorico, vendar, kot je sam poudarjal, je bila družinska vez ves čas pomembnejša od nacionalne. A kljub temu se je kot član AGI³⁹⁰ boril za svoje mesto. »Questo mio cugino, Fortunat, che veniva da Cosarschia, veniva alle manifestazioni pro-Jugoslavia e alla fine delle manifestazioni ci troviamo qui e mangiavamo assieme quindi.«³⁹¹

Evelina, ki je izhajala iz italijanske delavske družine, pripoveduje o svoji razdvojenosti med italijanskimi koreninami, pomenom, ki jo je za družino imela očetova afriška izkušnja, njegovo odločitvijo za odhod iz slovensko-italijanske delavske skupnosti in bratovo izbiro, da se bo pridružil partizanom. Vpeta v odnose solidarnosti in pomoči, ki jih je delavska skupnost oblikovala med vojno, je to odločitev sprejemala kot hudo breme, ki je uničevalo sožitje med družinami, s katerimi je rasla. Odločila se je za italijansko stran.

³⁸⁹ Sama sem to doživljala slabo, ker, kot sem že poudarila, sem se počutila Goričanka, kar mi je ustrezalo. Toda, kot Slovenka se moraš zavedati, da so nam toliko let prepovedali uporabo našega jezika, prepovedali študirati našo zgodovino in književnost. Slabo sem govorila slovensko, saj nas je bilo strah govoriti, nisem imela te zavesti, da sem Slovenka, počutila sem se *giughiana* (prebivalca Julijske krajine), Goričanka. Pika. Ko sem hodila v šolo v Gorico, srednjo šolo sem končala leta 1946, ko sem šla na manifestacije in sem videla, kako so ravnali s temi ljudmi, ki so prišli s hribov, ki so prišli manifestirat za Jugoslavijo, da bi Gorica prešla pod Jugoslavijo. Vsega tega nisem mogla razumeti, kajti bolel me je ta odnos, kako so delali s Slovenci, kako so jih pljuvali, in sem bežala. Ni mi bila všeč ta zadeva, ne iz ene strani ne iz druge. (...) Nisem sodelovala na nobeni manifestaciji.

³⁹⁰ Associazione Giovanile Italiana; *Associazione Giovanile Italiana nella storia di Gorizia*. (...). Gorizia: AGI, 1990.

³⁹¹ Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007. Ta moj bratranec, Fortunat, ki je prihajal iz Kozaršč, je vedno manifestiral na prougoslovanski strani. Konec manifestacij smo se vedno dobivali tu in jedli skupaj.

Purtroppo dopo quando ci sono state le lotte per Gorizia italiana o non italiana sono iniziati gli attriti. Perché involontariamente ero combattuta fra la fratellanza per il popolo sloveno e l'Italianità di Gorizia. So di aver partecipato ad una grande manifestazione per Gorizia italiana, la più grande o l'ultima. Ma quando tornavo a casa ho incontrato una ragazza di una famiglia amica che aveva partecipato alla manifestazione per Gorizia slovena ... quindi erano le due controparti e quando ci siamo incontrati verso casa ci ha fatto un gestaccio, e anche se ci volevamo bene ..., l'odio iniziava a cominciare e ci ha detto cattive parole. (...) Io ho partecipato solo a una manifestazione, perché mi è venuto un impeto ... forse di italianità ... ma la mia amicizia era sempre con gli sloveni.³⁹²

Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007

Čeprav je pričevalka podpirala prizadevanja slovenske strani, je na manifestaciji zavzela italijansko držo. Kot prelomnico interpretira spremenjen odnos in krhanje vezi s slovenskimi družinami, s katerimi so pred tem živeli v skupnosti. Prijatelji, ki so še med vojno sodelovali in si med seboj pomagali, so po vojni spremenili držo in nastopili eden proti drugemu. Pri tem poudarja, da se je sama veselila skupne prihodnosti v eni, bratski državi, za katero pa je sama smatrala novo, povojno urejeno Italijo. Za italijanski delavski razred je opredelitev postajala vedno bolj nacionalno in manj ideološko vprašanje, saj je pri marsikaterem podporniku komunizma nacionalna opredelitev prevladala nad entuziazmom bratstva in enotnosti. Krušenje sna o skupni pri-

³⁹² Na žalost so se z boji za italijansko ali ne italijansko Gorico začela trenja. Nehote sem bila namreč razdvojena med bratstvom s slovenskim narodom in italijansko Gorico. Vem, da sem sodelovala na tej veliki manifestaciji za italijansko Gorico, največja ali zadnja. Toda ko sem odhajala domov, sem srečala dekle iz prijateljske slovenske družine, ki je sodelovala na manifestaciji za slovensko Gorico ... torej sva bili na nasprotnih straneh in ko sva se srečali, je z rokami nakazala proti nam neprimerno kretnjo, tudi če smo se imele rade ..., sovraštvo se je pričelo in rekla je nekaj grdih besed proti nam. In slednje me je zelo prizadelo, a ni trajalo dolgo, vsaj z moje strani ne, zakaj mislim, da ne moreš kuhati zamere do nekoga, potem ko živiš toliko let z njimi ... in imela sem brata partizana, ki se je udeleževal manifestacij za slovensko Gorico in je verjel v bratstvo med narodi. Ne verjamem, da samo zaradi prijateljstev. Ne vem zakaj, mogoče ker je bilo toliko zanesenosti. Mogoče ne. Enostavno sem se počutila Italijanko. In v moji družini se o politiki ni govorilo (...). Sodelovala sem na samo eni manifestaciji, v zanosu ... mogoče italijanskosti ... vendar je moje prijateljstvo bilo vedno na strani Slovencev.

hodnosti v eni (skupni) državi je potekalo skupaj s krepitvijo zaostrovanj na politični ravni, ki so vrh dosegli s prihodom mednarodne komisije.

Pri obravnavi spominov na manifestacije je zanimivo opazovati, da se slovensko prebivalstvo spominja celega kroga manifestacij, različnih smešnih in kočljivih epizod, medtem ko italijanski pričevalci kot manifestacijo pojmujejo samo veliko manifestacijo ob prihodu mednarodne komisije. Iz pripovedi tako izhaja, kot da so pred tem po ulicah manifestirali le projugoslovansko usmerjeni deli prebivalstva. Odgovor na vprašanja, zakaj se prebivalstvo bolj spominja manifestacij ob obisku komisije in zakaj spomini na te pri italijanski skupnosti nosijo močan emotivni naboj, lahko razberemo iz dejstva, da so te manifestacije zahtevale velike organizacijske podvige ter masovno sodelovanje prebivalcev. Organizirati je bilo treba velike shode, obveščati ljudi in poskrbeti za transparente, zastave, zvezde, kokarde, gesla (...).³⁹³ Manifestacije so bile velik dogodek, na katerega se je vsaka vpletena stran dobro pripravila. Zavezniška policija je med obiskom komisije poskušala pred zunanjo okolico blokirati vhode v mesto, zato so ljudje vanj vstopali po stranskih poteh in ni bilo malo aretiranih in odgnanih v zapor.³⁹⁴ V naraščanju nestrpnosti je poleg nadziranja glavnih vhodov v mesto in aretacijah civilna policija s trga z brizgalkami razganjala ljudi, ki so se že zbirali na Travniku.³⁹⁵ Komisiji je bilo treba pokazati »pravo dušo mesta«,³⁹⁶ »edinstveno manifestacijo volje in hotenja po priključitvi in združitvi«. ³⁹⁷

³⁹³ Zanimiva je tudi sama podoba manifestantov, kjer je identiteta tudi vizualno izpričana. »Italijanske punce so si dajale kokarde trikolore na prsa, na jopiče, in mulci smo imeli največji užitek, da smo tisto trikoloro trgali dol. Potem so se punce zavedale in so si dale notri iglice in če si zgrabu dol si si pobodu vse prste.« Tomaž M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007. – Predvsem ob pomembnih manifestacijah »slovenska dekleta manifestirajo v belih bluzah iz umetne balonske svile zavezniških padal, v rdečih krilih in modrimi naramnicami, barvami slovenske zastave. Pripeto imajo rdečo zvezdo.« Glej: Miklavčič-Brezigar, Inga: Spomini naše mladosti. Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. *Acta Histriae*, VI. Koper: ZRS Koper, 1998, str. 372.

³⁹⁴ Beltram, nav. delo, str. 187.

³⁹⁵ *Primorski dnevnik*, Navdušen sprejem mednarodne komisije, 27. marec 1946, str. 1. Glej tudi: *Soški tednik*, Demokratična Gorica za Jugoslavijo, 30. marec 1946, str. 1.

³⁹⁶ Claudio Tonel cit. v: Mario Dassovich, nav. delo, str. 223.

³⁹⁷ Beltram, nav. delo, str. 187.

Pričevalci, ki so sodelovali na manifestacijah, v svojih spominih te ohranjajo kot odločilne v boju za mesto:

Vendar je nastopila pomlad leta 1946, priprave za pariško konferenco in takrat na pomlad je bil predviden obisk medzavezniške komisije, pet jih je bilo za obisk slovenskega Primorja, Julijske krajine, ugotavljanje na licu mesta, kaj ljudje hočejo. In takrat so začele, izbruhnile, v Gorici strašanske manifestacije, namreč takrat se je šlo zares. Slovenci smo držali Gorico tam nekje do Travnika, Piazzuta, Travnik, Via Carducci, Gosposka ulica, to smo držali, Raštel, držali Slovenci ... čim smo prišli dol na mejo s Pošto, Korzo ... so držali Italijani. Štab so meli v bar De Nicolo visavi Štande dall'altra parte della Standa era Bar de Nicolo dov'erano i dirigenti delle manifestazioni italiane.³⁹⁸ (...) Potem je prišlo tudi do streljanja, kjer so ubili enega Brica tam pri Caffè Garibaldi in to je trajalo vse do odhoda komisije. V Solkanu smo imeli en velik slavolok z zastavami, potem je goriška delegacija, Š., B., pa še kdo, so nesli spomenico tej delegaciji, ko je ta pršla v Solkan. Sukenci so jo počakali z zastavami, rožami (...), na hišah je pisalo Jugoslavija, Hočemo Tita (...), skratka, folklor, z eno besedo.

Tomaz M. (Solkan, l. 1932), int. 12. 10. 2007

(...) Le dico, ci sono state molte manifestazioni piccole o meno piccole ma non erano enormi, eravamo ormai abituati alle manifestazioni. Andavi in strada e vedevi passare una manifestazione. Quella dei 50.000 invece è stata organizzata, tutti sapevano che ci sarebbe stata, nessuno pensava così enorme ma ... tutta la città è scesa in strada, tutta la città e anche i dintorni erano là.³⁹⁹

Italice C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007

³⁹⁸ Na drugi strani Stande, tam kjer je bar Nicolo, tam so bili vodje italijanske manifestacije.

³⁹⁹ Povem vam, veliko je bilo takih majhnih, ne masovnih manifestacij, in mi smo se nanje že navadili. Ko si šel po ulici, je mimo tebe šla manifestacija. Tista s 50.000 sodelujočimi je bila organizirana, vsi so vedeli, da bo potekala, a nobeden si ni predstavljal, da bo tako velika ... celo mesto je stopilo na ulice, tako mesto kot okolica.

O navdušeni množici, ki je z godbo in s transparenti pozdravljala prihod komisije, izčrpno piše vsa tedanja periodika. Marčevski dogodki so bili glede na italijansko (lokalno) historiografijo zelo pomemben dejavnik v preobratu italijanske situacije v mestu, saj, kot povzema Giorgio Valdevit, ti označujejo prve velike (povojne) proitalijanske manifestacije.⁴⁰⁰ Na veliko moč takratnih dogodkov opozarja tudi Fabi, ki poudarja organizacijsko pripravljenost proitalijanskih skupin in spominsko moč takratnih dogodkov, ki se jih veliko sodelujočih Italijanov še danes spominja kot splošne manifestacije volje mesta.

Dogodki 27. marca so ostali v spominih italijanskih pripovedovalcev kot največja manifestacija za Italijo. Shod je interpretiran kot spontan odziv prebivalcev mesta na jugoslovansko manifestacijo, ki je bila popoldan istega dne. Na njej naj bi po mnenju italijanskih avtorjev sodelovalo okoli 5.000 ljudi, medtem ko naj bi se na italijanski strani po ulicah sprehodilo 20.000 Goričanov. Naslednji dan je, po poročanju lista *La Voce libera* (proitalijanski časopis), na ulice stopila veličastna reka ljudi, ki je na miroljuben način komisiji pokazala pripadnost mesta. Ta manifestacija naj bi bila še danes med (italijanskimi) prebivalci pomnjena kot »spontan« odziv prebivalstva, enoten glas za Italijo,⁴⁰¹ upor proti terorju in nasilju, ki sta mesto zaznamovala v povojnem času:

*Mi ricordo, ho partecipato ... era tutta Gorizia. Quando è venuta la Commissione interalleata per il trattato di Pace nel marzo del '46, ci furono manifestazioni grandiose. Perché c'erano 30 mila persone, no? Mentre di giorno c'erano quelli della ex provincia di Gorizia che venivano a manifestare, la sera c'erano i cittadini diciamo.*⁴⁰²

Dario C. (Gorica, l. 1930), int. 3. 9. 2007

⁴⁰⁰ Valdevit, Gianpaolo: Gli alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda. *Acta Histriae*, 6, 1998, str. 99–116; str. 93; Glej tudi v Cattaruzza, nav. delo, str. 298.

⁴⁰¹ Fabi, nav. delo, str. 204.

⁴⁰² Spomnim se, sodeloval sem ... tam je bila cela Gorica. Ko je prišla mednarodna komisija za pariško mirovno pogodbo marca 46, so potekale veličastne manifestacije. Zakaj prisostvovalo je 30.000 oseb, ne? Medtem ko so čez dan manifestirali tisti iz nekdanje goriške province, so zvečer tam bili prebivalci mesta.

Madonna! Io ho partecipato a quella grande manifestazione. Io non ho mai visto tanta gente a Gorizia. Si diceva che ci fossero 50 mila persone e credo che fosse vero perché non si vedeva né l'inizio né la fine del corteo. Gli sloveni, che avevano fatto anche loro una manifestazione, erano molti di meno. E credo che quella manifestazione abbia influito molto sulle scelte, le decisioni della commissione interalleata. C'è stato il grande corteo che è confluito nella Piazza Vittoria. La Commissione era nel palazzo che attualmente è il palazzo della prefettura ... anche durante il GMA lì c'erano i rappresentanti del GMA. E la commissione interalleata era lì. E' venuta sulla ... sul poggiolo davanti per vedere la marea di gente. Perché ci sono state due manifestazioni. Una di giorno e una di sera con le fiaccole. Una fiaccolata. Tutte e due enormi. Ma soprattutto quella di giorno.⁴⁰³

Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007

3. 3 MEJA

Mi smo se največkrat srečali v stari Gorici na trgu. In jasno, ljudje so zahtevali te priključitve. In oni tudi na podlagi teh odločitev so se potem odločili, kakšno mejo napraviti. Ker predlogi so bili za več, za več mej, ne. Dobro, naši so zahtevali vsaj Sočo, odnosno še nižje dol, vendar so nas takrat verjetno Rusi mal zapustili. Ker baje, da so rekli, da zaradi koščka zemlje se ne splača sprožiti tretjo svetovno vojno, ne.

Savo M. (Sovodnje, l. 1928), int. 13. 10. 2007

⁴⁰³ Madona! Sodeloval sem na tisti veliki manifestaciji. Nikoli nisem videl toliko ljudi v Gorici. Govorilo se je, da je bilo 50.000 ljudi v Gorici, in verjamem, da je to res, saj se ni videlo ne začetka ne konca spreveda. Slovenci, ki so tudi imeli shod, no, njih je bilo manj. In mislim, da je tista manifestacija vplivala na končno izbiro, na odločitev mednarodne komisije. Ta veliki shod se je takrat zbral na Travniku (Piazza Vittoria). Komisija je bila zbrana v prefekturini palači ... tudi v obdobju ZVU so tam bili nastavljeni predstavniki ZVU. In mednarodna komisija je bila tam. In je prišla na teraso, da bi videla to reko ljudi na trgu. Imeli smo dve manifestaciji. Eno dopoldansko in eno večerno, z baklami. Baklado. Obe veliki manifestaciji, predvsem ona čez dan.

Četrty mejnik je 15. september 1947, nastanek nove državne meje. Mesto Gorica je po določbah pariške mirovne pogodbe ostalo v Italiji, 3/5 ozemlja, ki je pred tem sestavljalo goriško občino, je prešlo v Jugoslavijo. Končna odločitev o poteku meje je populacijo pustila zbegano in osuplo. Predvsem tisti del prebivalstva, ki je v mesto dnevno migriral ali bil z njim povezan, je razmejitve doživel kot popolni šok. Slovenski element v mestu, ki se je boril za to, da bi mesto postalo (ostalo) slovensko, se je znašel pred največjo dilemo, ki jo je prinesla meja. Ostati ali oditi?

Prebivalci območja so bili dejansko postavljeni pred odločitev, v kateri državi želijo živeti. V primeru Gorice in njenega ožjega zaledja se ja ta dilema jasno kazala v vprašanjih o tem, ali naj ostanejo ali se preselijo na drugi konec mesta, ki je prehajal/ostajal v drugi državi. Po letih negotovosti, nasilja, borbe in odločitev je novonastala meja postala realnost, možnost, da ljudje zaživijo svobodno na svoji zemlji.

Nova razmejitve je v prostoru odpirala nemalo novih vprašanj in odločitev. Na prvo mesto so stopili osebna in emocionalna komponenta ter vpletenost posameznika v družbeni prostor, definiran s sorodstvom in prijateljstvom. Pojavilo se je tudi vprašanje, ali nova razmejitve ustreza željam prebivalstva, in kakšna, navsezadnje, so bila njihova upanja. »Seveda smo vedno vneto upali. Bilo je skoraj jasno, no upali smo, da nas ne bodo pustili na drugem kraju.«⁴⁰⁴ Strah, ki so ga italijanski prebivalci doživljali v tistih štiridesetih dneh, ni bil pozabljen niti pozneje, kar so jasno nakazovala čustva ob pripovedovanju spominov. Renata, ki je na Transalpini odrasla in je bila na kraj še zlasti navezana, se po razmejitvi tja ni želela več vrniti. Po njenih besedah nastala meja ni spremenila samo pokrajine, spremenila je prebivalce. Tudi mesto ni bilo več isto. Znanci so se iz mesta izselili, vanj so se začeli naseljevati *esuli*, migranti iz krajev, ki so po pariški mirovni pogodbi pripadli Jugoslaviji.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007.

⁴⁰⁵ Gombač, Jure: *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

*Ma a me dispiaceva andare là (Transalpina, op. a.), perché mi sembrava di aver perso la mia gioventù. La mia fanciullezza. Perché avevo passato tutto lì. Ed era tutto cambiato. La gente non era più quella.*⁴⁰⁶

Kako ste se počutili, ko ste prvič videli mejo?

*Siamo rimasti male. Male! Perché noi che abitavamo ... magari uno che abitava in città non gli interessava. Ma a noi che stavamo lì. Separarci in quel modo ci ha fatto più effetto. Perché avevamo vissuto là, insieme ... quasi insieme no?*⁴⁰⁷

Renata S. (Rim, l. 1916), int. 31. 8. 2007

Evelina pripoveduje, da je nastanek meje doživljala zelo travmatično, predvsem zaradi načina njenega nastanka in zgodb o življenju pod komunizmom. Doživetje fizičnega prereza območja je v spominu prebivalstva pustilo tako psihične rane kot nezaupanje v sistem, ki je vladal na drugi strani. Veliko pričevalcev se je prva leta spraševalo, kako živijo ljubljene osebe na oni strani, »tam čez«, kamor sami niso več smeli in kjer so se, »za bodečo žico«, izgubile vse novice o svojcih. »Una notte sì e una no sogna-vo questa mia amica che mi chiamava di là e io non potevo fare niente. E questo è quello che sentivano tutti, naturalmente. Perché quante famiglie sono state divise ... Nonni di qua ... ecc. Adesso sono felici finalmente.«⁴⁰⁸

Anina družina se je odločila, da bo živela v Jugoslaviji. »Tistikrat ni bilo problem se selit, veste, tiste dve škatli k ste mela ste hitro prpeljala z ene strani na drugo, je blo fatta!« Preselili so se na drugi konec iste ulice, ki jo je nova meja razdelila na dva dela. Življenje na drugi strani meje pa ni bilo

⁴⁰⁶ Hudo mi je bilo iti tja (Transalpina, op. a.), zakaj zdelo se mi je, da sem izgubila svojo mladost. Moje otroštvo. Tam sem preživela vse. In vse se je tam spremenilo. Niti ljudje niso bili več isti.

⁴⁰⁷ Slabo, zelo slabo! Zakaj za nas, ki smo živeli ... veste za nekoga, ki je živel v mestu te stvari niso bile tako pomembne. Toda za nas, ki smo tam bili doma. Da smo se tako morali ločiti, to nas je še bolj zaznamovalo. Ker tam smo živeli skupaj ... skoraj kot eno, ne?

⁴⁰⁸ Evelina G. (Salona d'Isonzo/Anhovo, l. 1930), int. 12. 8. 2007. Pogosto sem sanjala to svojo prijateljico, kako me kliče in nič nisem mogla storiti. Tako smo čutili vsi. Koliko družin je bilo razdeljenih ... Stari starši na eni strani ... itd. ... sedaj so končno srečni.

lahko, bili so praktično odrezani od sveta, ki so ga do tedaj poznali. »Mi smo mislili, da bo meja šla dol, da bo še Gorica jugoslovanska. Ker tako se je govorilo tisti krat. Samo pole je šlo bolj gor ne in smo pršli to. To je blo treba začnt delat, to ni bilo nč.«⁴⁰⁹

S postavitvijo dokončne mejne linije se je krepila moč italijanskih (polvojaških) organizacij, ki so skrbele za to, da v mestu ne bi ostali tujki, ki tja niso spadali. Atentati in šikaniranja vidnih osebnosti so se nadaljevali še po letu 1947. Anica se je s starši, lastniki pekarnice v Gorici, iz mesta morala izseliti zaradi nenehnih groženj italijanskih škvadristov, ki so v mesecih, preden je stopila v veljavo pariška mirovna pogodba, večkrat napadli očetovo prodajalno.

Ja, sej so vrgli dvakrat eno bombo v trgovino, tako in ni kazalo drugo kot se umaknit, ne. V Solkanu pa je živel en Italijan, en Stabile, ki si je želel dol. Tako, da je moj oče prišel gor, je pustil njemu pekarno. Mi smo pršli gor malo pred priključitvijo. Par dni prej smo prišle medve s sestro in mama, oče je ostal dol, ker je imel še ene stvari za opraviti. In vem, da so ga potem prou skrili v eno košaro, ker če bi ga dobili Italijani potem ... bi ga pretepali, ne vem, kaj bi bilo ...

Anica Ž. (Gorica, l. 1934), int. 11. 1. 2007

Nasilje do slovenskega prebivalstva in italijanskih predstavnikov anti-fašističnih organizacij je doseglo višek med 11. in 18. septembrom, ko se je zavezniška vojska umaknila iz mesta. Protislovenski izgredi so tako prizadeli najmanj 78 oseb slovenske narodnosti, povzročili pa so jih lokalni nacionalisti, fašisti in del istrskih beguncev. Oblasti kljub zahtevam po poravnavi niso nikoli ukrepale.⁴¹⁰ V spominih italijanskih prebivalcev zgodbe o nasilju ni. Italico, ki je po vojni zasedel mesto glavnega tajnika preoblikovane goriške KPI, pove, da po priključitvi k Italiji do maščevanj ni prihajalo. Potrjuje, da je v mestu pred tem vladalo sovraštvo, a v isti sapi zatrjuje, da se

⁴⁰⁹ Ana M. – Ana Maria T. (Gorica, l. 1930), int. 19. 8. 2007.

⁴¹⁰ Kacin-Wohinz, Pirjevec, nav. delo, str. 124.

je hitro poleglo, predvsem pa, kot nakazuje spodnji izsek, sovraštvo izpe-
ljuje iz deportacij, ki so se zgodile v maju 1945.⁴¹¹

*Alcuni se ne andavano, soprattutto i dirigenti del movimento, o quelli che si erano particolarmente esposti. Ma altri, no, sono rimasti qui e non è successo niente. Non c'è stata una roba tipo adesso l'Irak (...) Ma sì in quei giorni c'era odio, erano i giorni delle deportazioni ... tutte le famiglie avevano dei parenti deportati ...*⁴¹²

Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007

V dveletnem obdobju ZVU je ideološkemu boju za zmago nad nacifašiz-
mom sledil nacionalni boj za mesto. Antagonizem med obema vpletenima
nacijama je postajal vedno ostrejši in je vprašanje rešitve Gorice strnil v dva
nasprotujoča si pola – ali bo mesto italijansko ali jugoslovansko (slovensko).
V spominih na to obdobje je jasen tako razkorak med obema poloma kot
način, kako pričevalci vrednotijo posamezne dogodke. V kontekstu obuja-
nja istih dogodkov se spomini oblikujejo znotraj že vzpostavljenih nacional-
nih diskurzov, oblikovanih na različnih tolmačenjih povojnih dogodkov. Na
kolektivni ravni so te povojne interpretacije vpete v konstrukte enačenja Ita-
lijanov s fašisti in Slovencev s »slavotitini«, mitotvornimi predstavami, ki so
imele na območju dolgi rok trajanja. Sovraštvo, ki se je hranilo na starih hi-
storičnih temeljih in je povzročalo nove vale nasilja nad drugače mislečimi,
se je ohranilo še dolgo po postavitvi meje. »Era dura. C'era molto odio. E
dopo c'è voluto molto tempo per farlo sparire ... o meglio per attenuarlo.«⁴¹³

Meja je pomenila novo realnost, ki je bila, kljub veselju in žalosti, za obe
vpleteni strani enako pereča. Mesto je moralo zaživeti brez zaledja, zaledje se

⁴¹¹ Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007. Podobnih misli je tudi Dario: »Tisti, ki so ostali v Italiji, so bili večinoma prebežniki ali ljudje, ki so tu že živeli. A ni bilo sovraštva ...«

⁴¹² Nekateri so odhajali, predvsem vodje organizacij ali tisti, ki so bili izpostavljeni. Toda drugi ne, ostali so tukaj in nič se ni zgodilo. Ni bilo tako, kot je npr. danes v Iraku ... (...) Seveda, v tistih dneh je bilo sovraštvo, to so bili dnevi deportacij ... vse družine so imele kakšnega deportiranega sorodnika ...

⁴¹³ Italico C. (Gorica, l. 1930), int. 11. 8. 2007; Huda je bila, veste. Bilo je veliko sovraštva. In potem je moralo preteči veliko časa, da je to sovraštvo izginilo, bolje bi bilo reči ublažilo.

je znašlo odsekano od življenja, ki ga je poznalo do tedaj. Decembra 1947 so na območje prihodnje Nove Gorice prispele prve mladinske brigade, začela se je gradnja novega mesta. Vendar se upi prebivalcev, da bo Gorica nekoč le postala del enotnega slovenskega prostora, niso tako hitro razblinili. Besede Franceta Bevka, povojnega predsednika Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, so še dolgo odmevale med ljudstvom: »Zgradili bomo Novo Gorico, toda stari se kljub temu ne bomo nikdar odrekli.«⁴¹⁴

Predstavljene življenjske zgodbe nam podajajo podobe preteklosti z vidika tistih, ki so to obdobje doživeli. Ti spomini so večplastni, odkrivajo nam tako soočanja z obravnavanimi zgodovinskimi dogodki kot emocionalno vrednost, ki jih ti dogodki še danes nosijo. Znotraj oblikovane spominske naracije pričevalci ne pripovedujejo samo o svojih izkušnjah, temveč podajajo izjavo o izbiri identitete. Iz pripovedi o povojnih manifestacijah razbiramo stopnjevanje povojnega nasilja v mestu in zagrizen boj pripadnikov posameznih taborov za kontrolo v njem. Manifestacije, še zlasti tiste ob obisku mednarodne komisije, pričevalci interpretirajo kot odločilni dejavnik ljudskega boja za pripadnost mesta, čeprav v isti sapi zatrjujejo, da so voljo množice premagale diplomatske igre hladne vojne.

Da konec vojne na Goriško ni prinesel miru, poleg uradnih dokumentov dokazujejo tudi osebne zgodbe ljudi, ki so na tem območju živeli in se, spontano ali pod prisilo, udeleževali javnih shodov za priključitev mesta »matični«⁴¹⁴ domovini. Iz predstavljenih spominov se jasno kaže antagonizem med obema skupnostma ter podoba, ki jo je vsaka skupnost konstruirala o drugi. Oblikovani diskurzi viktimizacije in osvoboditve/odrešitve, ki gradijo zgodovinski spomin mesta, izmenično krepijo in slabijo interpretacije zgodovinskih dogodkov ter slednjim podeljujejo različne, naspro-

⁴¹⁴ Časopis *Nova Gorica*, 8. november 1947, str. 1.

tujoče si konotacije. Mejo med oblikovanima spominskima skupnostma moramo iskati v procesu sprejemanja družbenega konsenza o omenjenih interpretacijah in v ohranjanju in zavračanju tako spominov kot pozabe.

Spomin skupnosti se prilagaja, modelira glede na njene zahteve in potrebe; na podlagi selektivno pripovedovane zgodbe o sebi posamezna skupnost ohranja in razvija tisti kolektivni spomin, ki legitimizira njen obstoj v prostoru. Meja med obema skupnostma je spremenljiva v odnosu do stališč, s katerimi se posamezna skupnost identificira. Različne okoliščine kličejo po zavzemanju različnih stališč in interpretacij preteklosti skupnosti, a vedno z ozirom na ohranjanje meja in izključevanjem tistih, ki niso pripadniki iste spominske skupnosti. Prav v kontinuiranem procesu vzdrževanja meja moramo razumeti dihotomične interpretacije o preteklosti obmejnega prostora in nezmožnost pripadnikov druge skupnosti, da razumejo spominske diskurze pripadnikov prve.

IV. PROSTOR SPOMINA

V prejšnjem poglavju sem procese spominjanja in pozabe pojasnila kot diskurzivno prakso, skozi katero pripovedovalec identificira sebe, podaja pomenske vrednosti doživetega in nam interpretacije preteklosti skupnosti posreduje kot del lastne preteklosti. Spominu podeljuje diskurzivno obliko.⁴¹⁵ V pričujočem poglavju bom predstavila proces spominjanja skozi prakse popredmetenja spomina v artefakte in komemoracijske prakse, ki gradijo simbolne pomene interpretacij preteklosti skupnosti. Izhajajoč iz predpostavke, da sedanjost oblikuje preteklost,⁴¹⁶ trdim, da so interpretacije preteklosti prilagodljive dominantnim naracijam.⁴¹⁷ Te razumejo preteklost kot bojišče, na katerem nasprotujoče si skupine tekmujejo v obvladovanju položaja (v prostoru).⁴¹⁸ Iz tega sledi, da prostor kot objekt študije spomina ponuja možnost razumevanja, kako skupine oblikujejo in interpretirajo preteklost, ter tega, katere podobe preteklosti⁴¹⁹ posamezna skupnost ohranja in proslavlja ter katere prepušča pozabi. Zanima me tako proces oblikovanja spomina kot tudi njenega prilagajanja potrebam sedanjosti ob sprejemanju tistih podob preteklosti, ki potrjujejo dominantno naracijo. Temelj vseh naracij in simbolnih interpretacij teh hraniteljev spomina pa je, v izpeljavi Ricoeurjevih ranjenih spominov, nasilje.

Po pomenu, ki ga ima za skupnost, sam prostor ni nikoli nevtralen. Zgodovinar Pierre Nora prostore, kjer se spomin skristalizira in pridobi

⁴¹⁵ Olick, nav. delo, str. 182.

⁴¹⁶ Nav. delo, str. 55.

⁴¹⁷ *Dominant narrative*, tudi 'uradni spomin' (*official memory*) Misztal opredeljuje kot spomin v rabi političnih elit, popravljena ter dopolnjena nacionalna zgodovina, s katero elita oblikuje (in ohranja) želeno podobo preteklosti. Ta se izraža s spomeniki, z učbeniki, javnimi komemoracijami dogodkov. Misztal, nav. delo, str. 160.

⁴¹⁸ Olick, nav. delo, str. 55.

⁴¹⁹ Kot 'podobe preteklosti' razumemo tako *images of the past* kot *acts of remembrance*; oba termina namreč opredeljujeta grajene in (ponovno) zgrajene dogodke, ki se jih pripadniki določenih skupnosti spominjajo.

na pomenu, poimenuje *lieux de mémoire*, 'prostore (gradnje) spomina'. Njihov nastanek utemeljuje s problemom ohranjanja zgodovinskega trenutka in težnjo, da se določene spomine ohranja na izbranih spominskih prizoriščih, kjer obstaja zgodovinska kontinuiteta.⁴²⁰ Tudi Maurice Halbwachs obravnava kraj kot odtis skupine, in obratno, ravnanja skupine povezuje s prostorom. Kot pojasnjuje, imata sleherni vidik in sleherna podrobnost kraja tudi sama pomen, ki je razumljiv zgolj članom skupine, ki v tem kraju živi,⁴²¹ kar posledično vpeljuje močan občutek identifikacije s prostorom.⁴²² O isti tematiki Claudia Koonz trdi, da so pretekli dogodki fiksirani v pokrajini, kjer so se zgodili, ter da so pokrajine nespremenljivi nosilci spominov prebivalcev. »Stoletja je ta občutek stalnosti vodil romarje na geografska prizorišča, ki 'vsebujejo' spomin na čaščene dogodke.«⁴²³ Znotraj dinamike medsebojnega delovanja med kraji spomina in oblikovanimi kolektivnimi subjekti spremljamo tako (pre)oblikovanje odnosov, ki skupnost vežejo na prostor, kot vlog, ki jih prostori igrajo v graditvi identitete skupnosti. Vendar se ta občutek do *lieux de mémoire* ne ohranja povsod enako in ne pridobi pri vseh skupinah spomin na isti dogodek enakega čustvenega naboja.

Tako prostor kot artefakti preteklosti v prostoru utelešajo čustva skupnosti, tvorijo t. i. »javni arhiv čustev«, zakodiran v materialni obliki, narativnih vsebinah ter praksah, ki produkcijo teh arhivov oblikujejo.⁴²⁴ Kot jih tolmači Anderson, so artefakti povezava med abstraktnimi idejami nacionalizma, kulture in moči, ter posamezniki, ki to nacionalno skupnost sestavljajo. Simbole komemoracije tvorijo otipljivi predmeti, ki imajo moč utrjevanja nacio-

⁴²⁰ Nora, Pierre: *Between Memory and History: Les lieux de memoire collective. Representations*, 26 (Spring 1989), str. 7–25.

⁴²¹ Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 146.

⁴²² Zerubavel, nav. delo, str.72.

⁴²³ Koonz, Claudia: *Between memory and oblivion: Concentration camps in German memory. Commemorations*, str. 258.

⁴²⁴ Cvektovich v: Doos, Erika: *War, memory, and the public mediation of affect: The national World War II Memorial and American imperialism. Memory Studies*, Vol. 1, 2008, št. 2, str. 229.

nalne enotnosti.⁴²⁵ Spomeniki padlim borcem in grobnice neznanemu junaku so po avtorjevem mnenju največji simbol zamišljenega nacionalnega,⁴²⁶ predstavljajo nesmrtnost tistih, ki so bili pripravljeni za domovino žrtvovati svoje življenje. Čeprav bi zato lahko sklepali, da je zapoved obujanja spomina na junake in čaščenje vojnih spomenikov vir globokih čustev v posamezni zamišljeni skupnosti oz. prvobitno vezno tkivo med njenimi člani, to le ni tako. Kot opozarja Sherman, so interpretacije o vojnah in vojnih spomenikih spremenljive in, tako kot tudi sam spomin, nestabilne.⁴²⁷ Če se povrnem na predpostavko, da sedanost oblikuje preteklost, sledi, da so spremembe v interpretaciji preteklosti podvržene tako pomenu dogodka kot potrebam, ki jih diktira sedanost. S tega vidika so podobe preteklosti v nenehnem (pre) oblikovanju in reviziji. Primer v tretjem poglavju predstavljenega »našega malega Berlina« potrjuje prilagodljivo naravo podob preteklosti in simbolnih interpretacij (raz)deljenega mesta. Meja, ki se je še pred tridesetimi leti prodajala kot »najbolj odprta meja v Evropi«, prostor izmenjave in medbratških odnosov, je v obdobju po osamosvojitvi Slovenije in njenem približevanju EU postala zgodbna o »dveh zaprtih svetovih«,⁴²⁸ železni zavesi in drugem Berlinu. Glede na težnje, ki jih je zapovedovalo trenutno politično stanje in z njim povezan val revizij tako slovenske kot italijanske historiografije, je mejo in spomin nanjo (na)gradila takšna podoba preteklosti, ki se je skladala z utečenimi dominantnimi naracijami.

V nadaljevanju si bomo ogledali, katere podobe preteklosti utrjujejo spomin skupnosti in kako se te prilagajajo potrebam, ki jih diktira sedanost. V

⁴²⁵ Anderson v: Zloberg, L. Vera: Una memoria contestata: La controversia della mostra su Hiroshima. *La memoria contestata: Studi sulla comunicazione sociale del passato* (ur. A. L. Tota). Milano: Franco Angeli, 2001, str. 158.

⁴²⁶ Anderson, nav. delo, str. 17–18. »Umiranje za domovino, ki je posameznik navadno ne izbere, dobi moralno vzvišenost, ki je umiranje za Laburistično stranko, Ameriško zdravniško združenje ali celo Amnesty International nikakor ne dosega, saj gre za ustanove, ki si jih človek izbere in lahko iz njih izstopi, če želi.«

⁴²⁷ Sherman v Misztal, nav. delo, str. 129.

⁴²⁸ Boria, Arianna: »Noi, soldati messi in guardia sulla linea di due mondi che non dovevano parlarsi.« *Il Piccolo*, 21. december 2007, str. 8.

primerih, kot je Goriška, kjer si (obmejni) prostor lasti več skupnosti, je spominski prostor zato lahko nosilec različnih interpretacij simbolov preteklosti, na kar nas opozarja že kratek obisk obeh Goric. Že samo bežen sprehod po obeh mestih nam veliko pove o tem, kateri dogodki utrjujejo kolektivni spomin njenih prebivalcev. Kjer na eni strani domujejo Via Oberdan, Via 9. agosto, Via D' Annunzio, Corso Italia (...), so na drugi strani meje Kidričeva ulica, Delpinova ulica, Ulica Gradnikove brigade (...). Kar pri tem preseneča, ni poimenovanje mestnih ulic z dogodki in osebami, ki so krojili nacionalno zgodovino, temveč obdobja, v katera obe mesti locirata svojo zgodovino. Medtem ko je za Novo Gorico vir kolektivnega spomina druga svetovna vojna, Gorica svoje spomine ohranja ob dogodkih prve vojne. Poimenovane ulice v tem primeru ne nosijo zgolj simbolne vrednosti, temveč se vpenjajo v širši konstrukt zgodovine spomina območja in v okvire oblikovanja identitete prostora.⁴²⁹ Ta pa je, kot dokazujeta oba primera, povezana z vojno, iz katere obe državi izhajata kot zmagovalki.⁴³⁰ Tak spomin ohranja v prostoru kontinuiteto naroda, saj opominja na narodnoosvobodilni boj zmagovalca, na požrtvovalnost tistih, ki so se borili za svobodo in zanjo umrli, ter kot tak konsolidira kolektivno identiteto prebivalcev. V pričujoči študiji večkrat omenjana 9. avgust 1916, datum »odrešitve« Gorice, in 1. maj 1945, datum osvoboditve Gorice, sta (v pripadajoči skupnosti) odločilna pojasnjevalca poteka zgodovinskih dogodkov v prostoru, saj odgovarjata na ključno vprašanje o identiteti mesta: je bila Gorica tistega dne osvobojena ali okupirana?

Zastavljeno vprašanje seveda ponuja več pravih odgovorov. Ti so odvisni od umevanja dediščine prostora in tolmačenja njenih spomenikov, so del skrbno izbranih naracij, ki se navezujejo na vojne, nasilje in komemoracijo padlih za svobodo.

⁴²⁹ Ballinger, nav. delo, str. 129.

⁴³⁰ Na isti substrat lokalnega kolektivnega spomina opozarja tudi Pamela Ballinger, ko pojasnjuje njujo esulov, da se spominjajo in opominjajo na vojno, v kateri so zmagali (We need to remember the war that Italy won). Ballinger, nav. delo, str. 51.

1.1 SVETIŠČA IN BOJIŠČA SPOMINA

V svoji študiji o spominu in identiteti v Istri in Furlaniji Pamela Ballinger spomenike razume kot artefakte, ki stremijo k enotnim interpretacijam preteklosti tistih, ki jih ustvarjajo. Vendar je, kot pravi avtorica, nemogoče utišati nasprotna tolmačenja, kontrolirati percepcije, ki jih spomeniki v prostoru oddajajo.⁴³¹ Akt spominjanja moramo razumeti kot mediacijo časovnih razdalj, kjer je preteklost postavljena v odnos do sedanjosti.

*Koncept spomina se obravnava kot proces relacij, ki se torej hkrati navezuje tako na medij spomina kot na konceptualiziran spomin kot medij. Mediji spomina so spremenljivih oblik, zapleteni in spreminjajoči se glede na sporočilo, ki ga nosijo; raje kot proces ohranjanja in ponovnega pridobivanja moramo spominjanje razumeti kot neprekinjen proces mediacije.*⁴³²

Obmejne spomenike lahko torej v povzeti interpretaciji Brede in Ota Lutharja opredelimo kot javni jezik, politični diskurz, ki prispeva k (re)interpretaciji zgodovinskega dogajanja in h konstrukciji zgodovinske travme,⁴³³ v našem primeru povezane z razvojem dogodkov med prvo in drugo svetovno vojno.

Konec prvega svetovnega spopada je spremenil način razmišljanja o vojni, spominjanju na padle vojake in interpretaciji spomenikov. Oblikoval se je javni ritual žalovanja za mrtvimi, vzpostavil se je kult prve svetovne vojne in okrepila se je politična funkcija komemoracije mrtvih.⁴³⁴ Mrtvi vojaki so postali opomin preživelim: od slednjih se je pričakovalo, da se konformirajo skladno z ideali, ki so prve pahnili v nasilno smrt. Funkcija je jasna: spomeniki nosijo ukaz po identifikaciji, so vir (nove) politične vzgo-

⁴³¹ Nav. delo, str. 23.

⁴³² Olick, nav. delo, str. 98; Glej tudi Van Dijck, *Mediated memory in digital age*, str. 17: »Objekti, ki rabijo kot mediatorji spomina, nikoli ne predstavljajo točno določenega trenutka. Rabijo utrjevanju določenih časovnih predstav in odnosov med preteklostjo in sedanjostjo.«

⁴³³ Luthar, Breda, Luthar, Oto: Kolonizacija spomina: Politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991. *Zbornik Janka Pleterškega* (ur. O. Luthar, J. Perovšek). Ljubljana: ZRC SAZU, 2003, str. 651.

⁴³⁴ Misztal, nav. delo, str. 129.

je.⁴³⁵ V obravnavi spomenikov padlim vojakom Reinhart Koselleck trdi, da v moderni dobi pomen smrti ni več povezan z onostranstvom, temveč s političnim pomenom, ki ga spomenikom podeljuje tostranstvo. Vojni spomeniki so politično orodje, ki »podeljujejo spominu na vojakovo smrt tostranski namen, navezujoč se na prihodnost tistih, ki še živijo. Izginotje krščanske interpretacije smrti ustvarja praznino, ki vpeljuje politične in družbene pomene smrti.«⁴³⁶ Spominske plošče in nagrobniki so javni jezik, materialni artefakti, ki igrajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju mitičnega spomina na historične dogodke. »Spomeniki so popredmetenje (objektifikacija) spomina v materialni obliki in jih v fenomenološki maniri beremo kot 'prizorišča simbolne izmenjave, kjer se živeči poklonijo mrtvim'.«⁴³⁷

V delu *War Memorials* Koselleck izpelje tezo, da vojni spomeniki ne skrbijo samo za ohranjanje spomina na mrtve, temveč je njihova funkcija v konstantnem preoblikovanju in pridobivanju drugih pomenov, ki niso povezani s prvotno funkcijo njihovega nastanka. Ti spomeniki obeležujejo nasilno smrt tistih, ki so se borili in umrli za narod, torej junakov, mučnikov, zmagovalcev. Poistoveteni so z vlogo varuhov in braniteljev domovine, svobode naroda in pravic. Ne samo, da komemorirajo spomin na mrtve, prihodnjim rodovom nudijo identiteto, na katero morajo reagirati. Obujanje spomina nanje odtehta izgubo življenja, ker tako ti junaki niso umrli zaman. Postavljeni spomeniki tako nosijo sporočila identitete, ki pa so, kot poudarja avtor, v trajnem preoblikovanju.⁴³⁸ »Vojni spomeniki se nanašajo na izginjajočo točko v prihodnosti določene skupnosti, ki z obujanjem mrtvih ohranjajo lastno identiteto.«⁴³⁹

⁴³⁵ Nav. delo, str. 295–301.

⁴³⁶ Goebel, Stefan: *The Great War and Medieval Memory*. http://assets.cambridge.org/97805218/54153/excerpt/9780521854153_excerpt.pdf, dostop: 15. 10. 2008.

⁴³⁷ Cit. po Jay Winter, v: Luthar, Luthar, *Kolonizacija spomina*, str. 651.

⁴³⁸ Koselleck, Reinhart: *War Memorials: Identity formation of the Survivors. The Practice of Conceptual History spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, str. 286–289.

⁴³⁹ Nav. delo, str. 294.

Rumizovo stoletje skrajnosti⁴⁴⁰ se na Goriškem oz. na širšem območju celotne Julijske krajine zrcali kot prostor spopadov, nasilja in pobojev, kjer sta v nasprotujočih si taborih nastopali obe etnični skupini in kjer sta se obe svetovni vojni (ter obdobje med in po njima) manifestirali kot totalni. Po prvi svetovni vojni na Goriškem ni bilo družine, ki ne bi trpela za njenimi posledicami, tako materialno kot psihološko.⁴⁴¹ Podobno izkušnjo so prebivalci doživeli manj kot po tridesetih letih v spopadih in bombardiranjih druge svetovne vojne. Omejena travma pa v obravnavanem prostoru, kot sem že poudarila, ni odsevala enako. Danes je to območje prepredeno z ostanki bojišč, strelskih jarkov, brez, grobov, ob katerih se v graditvi kolektivnih naracij pripadniki skupin trudijo »pripovedovati skrbno izbrano zgodbo, ki se osredotoča na to, kaj je temeljno za skupnost, ter preostale posledično zavračajo«.⁴⁴² Vojaški spomeniki, kostnice in pokopališča navidezno nemo pričajo o krvavem dvajsetem stoletju. V resnici so ti spomeniki ujeti v širše zgodovinske kontekste in interpretirani v okviru oblikovanega nacionalnega spomina, ki ima v obmejnem prostoru, v lokalno oblikovanem kolektivnem spominu, še izrazitejšo simbolno moč.⁴⁴³ Tako je del spominov umeščen v določene kraje in na ozemlja, ki so simbolno pomembna za graditev kolektivnega spomina in legitimizacijo obstoja skupnosti. Ob preučevanju prve svetovne vojne na Goriškem zgodovinar Franco Ceccotti pojasnjuje, da so na obmejnih teritorijih ti procesi graditve spomina še intenzivnejši, saj, kot ugotavlja, »bolj kot so spomeniki v prostoru vpadljivi, bolj se kaže nejasna nacionalna identiteta kraja, predvsem na jezikovno mešanih območjih. Takšni konstrukti so znak globokih bolečin, trdovratnih nasprotij, nastalih iz konflikta ali kot posledica njegovih zaostritev«.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Rumiz, Paolo, glej opombo 111.

⁴⁴¹ Širok, Kaja: Z eno nogo na poti v krtovo deželo. *Kronika*, 54, 2006, št. 3, str. 422.

⁴⁴² Ballinger, nav. delo, str. 23.

⁴⁴³ »Spomeniki tako izražajo kot ohranjajo napetosti med individualnim in kolektivnim spominom, kot tudi med spomini, ki med seboj tekmujejo (...) z namenom, da pripovedujejo 'izbrano zgodbo, ki se fokusira na to, kaj je ključnega za skupnosti in se odvrta od drugih (tem, op. a.)'«., v: Ballinger, nav. delo, str. 23.

⁴⁴⁴ Ceccotti, nav. delo, str. 11.

Italijanski goriški prostor hrani spomin na prvo svetovno vojno kot spomin na dediščino prednikov – (iredentistično) osvoboditev lastnega naroda. To identiteto posledično nosi konstruiran vizualni spomin. Ta t. i. *historical landscape of war*,⁴⁴⁵ 'zgodovinsko pokrajino vojne', nam Cecotti oriše kot

*prostor strelskih jarkov, krvi, junaštva in strahu; teritorij, zaradi katerega je bila vojna napovedana, vsaj njen najjasnejši povod: prostor bojevanj, cilj nacionalnih aspiracij in, po konfliktu, jedro nacionalnega žalovanja in kolektivnega spomina vseh Italijanov, cilj vsakoletnih romanj. Torej simbol enotnosti, identitete, nacionalnega ponosa, ki se izraža v monumentalnosti.*⁴⁴⁶

Ti simboli nacionalnega ponosa pa niso značilni samo za obmejni pas. Italija je, kot vse zmagovalke, ob koncu prvega svetovnega spopada začela razvijati oblike in prostore nacionalne komemoracije, ki so se materialno udeležili v parke spomina, kostnice, vojaška pokopališča ... Predvsem je tu viden napor države, da se izkušnja pretekle vojne sakralizira in ponotranji v kolektivnem spominu.⁴⁴⁷ Z namenom oblikovanja spomina na heroje domovine so 4. novembra 1921 v monumentalni kompleks Vittoriano v Rimu položili krsto z neznanim vojakom, z epigrafiom *Ignoto militi* in letnicama začetka in konca vojne (1915–1918). Na italijanske trge so hkrati postavljali spomenike in obeležja v spomin na padle junake, medtem ko so na območjih spopadov začeli čistiti številna italijanska in avstro-ogrška pokopališča.

V spomin nanje je država že leta 1920 ustanovila urad s sedežem v Vidmu. Urad je moral poleg skrbi za ostanke padlih v boju in njihovo počastitev

⁴⁴⁵ Zgodovinska pokrajina spomina na vojno združuje prostor, kjer se gradi spominska naracija, in simbole, ki to naracijo sestavljajo. Predstavljajo vizualni del nacionalne naracije o zgodovini države in imajo obenem komemorativno funkcijo. Glej: Raivo J., Petri: »This is where they fought.« Finnish war landscapes as a national heritage. *The politics of War Memory and Commemoration* (ur. T. G. Ashplant, G. Dawson, M. Roper). London, New York: Routledge, 2000, str. 145–164.

⁴⁴⁶ Ceccotti, nav. delo, str. 11.

⁴⁴⁷ Glej tudi: Luthar, Oto: *O žalosti niti besede: Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne*. Ljubljana: ZRC, 2000, str. 95–99.

(C.O.S.C.G.)⁴⁴⁸ raziskati in preiskati bojišča, izslediti vse grobove in izkopati trupla, človeške ostanke, vse po bojiščih raztresene kosti.⁴⁴⁹ Od tam so ostanke prepeljali v posebna zbirališča in pozneje pokopali. Leta 1923 so v Sredipolju odprli prvo vojaško pokopališče, ki je kmalu postalo cilj romanj veteranov in svojcev padlih. V tridesetih letih so ga, skladno s politiko fašistične indoktrinacije in povečevanjem junaštva padlih, preoblikovali v vojaški sakrarij, ki je slavil spomin na prvo svetovno vojno. Prenovljeni *Sacrario Militare di Redipuglia*, ki je največji italijanski spomenik padlim vojakom, so odprli leta 1938, istega leta kot kostnici na Oslavju in v Kobaridu.⁴⁵⁰

Omenila sem že, da je bilo oktobra 1922 območje hribov Sv. Mihaela in Sabotina razglašeno za *Zona Sacra*, 'sveto območje'. Istega leta je začela vlada s posebno okrožnico spodbujati občine Kraljevine Italije, naj imena ulic in parkov posvetijo spominu na padle vojake.⁴⁵¹ Tako so v večjih italijanskih mestih nastale *Via Sabotino*, *Via Calvario*, *Via Montenero* (Krn), *Via Oslavia* (...), novo poimenovane in nastale ulice, ki še danes v urbanih naseljih ohranjajo spomin na prvo svetovno vojno.⁴⁵²

V pokrajini Latina, močvirnatem predelu Lacija, ki so ga med bonifikacijo konec dvajsetih let začeli spreminjati v kmečke posesti, nosijo novozgrajeni zaselki imena pomembnih prizorišč soških bitk – *Borgo San Michele*, *Borgo Sabotino*, *Borgo Podgora*, *Borgo Faiti* ... Poleg komemorativne funkcije je imelo poimenovanje krajev tudi funkcijo združevalca novih kolonov,

⁴⁴⁸ *Ufficio centrale cura e onoranze salme caduti in guerra.*

⁴⁴⁹ Del besedila – javnega proglasa iz leta 1928; <http://cronologia.leonardo.it/storia/a1918z.htm>, dostop: 2. 10. 2008.

⁴⁵⁰ Italijanska terminologija loči med t. i. *Sacrario Militare*, ki se navezuje na sveti kraj (vojaško svetišče) in med *Ossario*, kostnico. V slovenščini so vsi trije vojaški sakrariji prevedeni kot kostnice. O pomenu kostnic iz prve svetovne vojne v obmejnem prostoru danes glej Luhtar, Oto: »Dokler naju smrt ne loči.« Moderna spominska pokrajina in nacionalizacija kolektivnega spomina po prvi svetovni vojni. V: Petrović, T. (ur): *Politike reprezentacije*. Ljubljana, ZRC SAZU, 173–199.

⁴⁵¹ Angelo Visitin, *L'eclettismo del primo dopoguerra*; www.grandeguerra.ccm.it/scheda_archivio.php?goto_id=1150, dostop: 2. 10. 2008.

⁴⁵² Poimenovanja so do danes izgubila svoj prvotni namen ohranjanja spomina na bojišča, malokateri prebivalec teh naselij danes namreč ve, kje se ti kraji nahajajo in kakšno simbolno vlogo so nekoč imeli.

ki so se na ta območja selili iz vse kraljevine. Imena krajev, kjer so se italijanski vojaki borili za ideje *Risorgimenta*, 'združitve vseh Italijanov v skupno državo', so delovala kot vezni člen med ruralnim prebivalstvom, ki je življenje v eni državi spoznavalo šele pol stoletja, ali, v primeru novo priključenih ozemelj, šele desetletje.

Že leta 1923 je bil v Gorici v »spomin na odrešitev in priznanje tistim, ki so umrli za osvoboditev teh krajev in se žrtvovali za veličino domovine Italije«, ⁴⁵³ postavljen Parco della Rimembranza, park spomina. Kot pomembna opora spominu na italijansko identiteto mesta je bil spomenik v povračilni akciji razstreljen leta 1944, le dve leti pozneje, med praznovanjem tridesetletnice odrešitve Gorice, sta v parku odjeknili še dve eksploziji. ⁴⁵⁴ Kljub uničenju osrednjega spomenika padlim vojakom je park do danes ohranil svojo prvotno komemorativno funkcijo. Med italijanskim prebivalstvom je svojo poslanstvo še okrepil, saj je postal simbol mučeniškega mesta. Starim obeležjem v parku so sčasoma dodali nove spomenike, med katerimi zaseda pomembno mesto lapidarij, postavljen leta 1985 v spomin na 665 deportiranih med jugoslovansko upravo mesta, ki se nikoli niso vrnili. Poleg razrušenega spomenika, kjer vsako leto potekajo uradne državne komemoracije, je lapidarij drugi opomnik identitete (italijanske) Gorice. Medtem ko prvi slavi junaško zmago in osvojitve »svetega mesta«, drugi opominja na žrtve krvavega nasilja partizanskih enot v maju 1945. Obema spomenikoma je skupno nasilje, na katerem se oblikujeta spomin in enotno sporočilo obeh skupnosti: Ne pozabi!

Če se povrnem k Koselleckovi trditvi, da spomeniki nosijo sporočila identitete, in dodam, da so v predstavljenem primeru ta bistvena za integriteto italijanske skupnosti, sledi vprašanje, kako isto sporočilo zaznava slovenska skupnost.

Spominsko pokrajino na slovenski strani vzdržujejo podobe preteklosti, povezane z dogodki in s posamezniki iz druge svetovne vojne, kar se izraža v

⁴⁵³ Tone, Ferenc: *Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni?* str. 150.

⁴⁵⁴ Glej opombo 227.

že omenjenem poimenovanju ulic v Novi Gorici. To mesto, nastalo leta 1947 po izgubi Gorice, nima posebnih območij ohranjanja spomina, lahko bi rekla, da je mesto samo park spomina, duh časa svojega nastanka. Ravnikarjeva zasnova mesta iz leta 1948, izdelana po teorijah Le Corbusiera, ki je odsevala tendence modernega gibanja v arhitekturi, je predvidevala mesto z veliko sonca in zelenimi površinami.⁴⁵⁵ »Zgradili naj bi nekaj velikega, lepega in ponosnega, nekaj, kar bi sijalo preko meje.«⁴⁵⁶ Za lokacijo novega mesta je bilo izbrano ozemlje predmestja Gorice, kjer je bilo ob ulici Sv. Gabrijela (Erjavčeva ulica) staro, po prvi svetovni vojni opuščeno goriško pokopališče.⁴⁵⁷ Po začetni gradnji t. i. »ruskih blokov« in upravne stavbe MLO (pozneje občinska stavba), nastalih v prvi polovici petdesetih let, je bila urbanistična zasnova mesta spremenjena, Ravnikarjevo mesto pa ni nikoli zaživelo. Gradili so velike bloke z malimi stanovanji, v koraku z različnimi političnimi tendencami so razvijali nove urbanistične plane. Velika magistrala v centru mesta je postala cesta s parkirišči, območje okoli občinske stavbe je prevzelo vlogo mestnega jedra. Po mestu raztreseni spomeniki danes komemorirajo posameznike, zaslužne za obvarovanje slovenske kulture na Goriškem, ter tiste, ki so svoje življenje izgubili v narodnoosvobodilnem boju. Poglavitni »spomenik« ohranjanju slovenske identitete na območju pa je še danes kontroverzni (opuščen) napis Naš Tito na pobočju Sabotina, o katerem bom spregovorila v naslednjem podpoglavju.

Javni spomeniki so produkt mediacij med skupnostjo in njenim kolektivnim spominom, so prostori vzajemnih odnosov in kot taki ponujajo vpogled v otipljive manifestacije delovanja »spomina« na preteklost. Posamezniki in skupine bodo tem spomenikom in kontekstom komemoracije pripisovali različne, pogosto izključujoče interpretacije. Njihovi pomeni so namreč, kot sem že večkrat pokazala, spremenljivi in odvisni: kar je simbol

⁴⁵⁵ Torkar, Vinko: Racionalizacija urbane strukture Nove Gorice z arhitekturo mesta: Raziskovalna naloga. *Arhitektov bilten*, 97/ 98, 1987, str. 2–12.

⁴⁵⁶ Ravnikar v: Ukmar, Dragica: Začetki gradnje Nove Gorice. *Kronika*, 41, 1993, str. 22.

⁴⁵⁷ Rosa, Jurij: *Na solkanskem polju je raslo mesto*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 1998, str. 4.

skrbno izbranih naracij v nekem določenem časovnem obdobju (recimo ob letnem obeleževanju določenega dogodka), lahko postane nem, nevreden monument za vse druge dni v letu. Ignorirani spomenik je enako pomemben kot tisti, ki je kraj rednih obeležitev.⁴⁵⁸ Sedanje politične spremembe lahko brez kakršnekoli fizične spremembe radikalno spremenijo pomen spomenika. Monumenti so pomensko variabilni mediatorji preteklosti, ki jim okolica podeljuje družbeno pomembno vidnost in prepoznavnost. Ob političnih spremembah ni nujno, da se njihov pomen preoblikuje skladno z novimi politikami prostora. Kot bom predstavila v nadaljevanju, so simboli, ki jih nosijo določeni prostori, premočni in preobremenjeni, da bi bili prepuščeni pozabi. Predvsem v primerih, kjer je sredstvo mediacije odvisno od trenutnih političnih zahtev, še vedno prisotne travme nasilja pa so zanikane, zainteresirana javnost simbole evocira in vzdržuje v korist tiste interpretacije preteklosti, ki gradi njeno identiteto v prostoru.

1.2 OPOREKANI KRAJI IN KOMEMORACIJE

*Kar se pa Sabotina tiče: naj napis preraste grmovje, naj se na italijanski strani ugasnejo luči na karavli in naj se Sabotin končno oddahne od stoletne toče granat, napisov, besed in kletvic.*⁴⁵⁹

Podpisan Franc, komentar na spletnem forumu, 9. 3. 2005

Napis NAŠ TITO je zgodovinski spomenik. Tako nekako kot na primer križ nad Strunjanom. Narodu, ki ruši svoje zgodovinske spomenike pa se reče Talibani.

Podpisan Yamamoto, komentar na spletnem forumu, 6. 8. 2007

⁴⁵⁸ Burch, Stuart; Smith, David: Empty spaces and the value of symbols: Estonia's 'war of monuments' from another angle. *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 6, September 2007, str. 913–936.

⁴⁵⁹ www.nova-gorica.si/forum/read.php?1,233, dostop: 1. 1. 2009.

*... voglio qui ricordare che tutto il Monte Sabotino è stato dichiarato 'Zona Sacra' alla fine della Prima guerra mondiale, 'Sacra' per l'enorme quantità di sangue versato da tantissimi ragazzi affinché Gorizia potesse ricongiungersi alla Madre Patria.*⁴⁶⁰

R. B. (1. 12. 2007). Lettere. Il Sabotino è Zona sacra, Il Piccolo

V dneh pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo, ko so se na trgu Transalpina pripravljale še zadnje podrobnosti velikega slavja, je skupina neznancev na hribu Sabotin čez noč očistila že zarasel napis Naš Tito. »Nekdo je v prejšnjih dneh napis želeli očistiti z namenom, da bi tudi on, Maršal, lahko od zgoraj prisostvoval praznovanju preoblikovanja Slovenije v eno izmed zvezd Evrope«,⁴⁶¹ je dogodek na drugi strani meje komentiral Guido Barella v članku »Sabotin, kjer preteklost ne izginja«.

Ne novinar ne zainteresirana javnost se aprila 2004 nista zavedala moči takratne trditve. Dvojna preteklost na Sabotinu je šele takrat začela odstirati zamere, ki sta jih z obojestranskimi interpretacijami polpretekle zgodovine razvili obe vpleteni strani.

*Ob vstopu Slovenije v EU je anonimna skupina mlajšega življa z Goriškega, z namenom ohranjanja nacionalne zgodovine, na hribu Sabotin očistila napis »Naš Tito«. Le nekaj tednov pozneje je prav tako anonimna skupina nacionalno ozaveščenih lokalcev na trinajsti rojstni dan slovenske države napis »Naš Tito« predelala v napis »SLO«. Minulo nedeljsko jutro pa je skupina Goričanov napis na pobočju Sabotina spet vrnila v stanje iz časa goriškega kongresa ZSMS leta 1978.*⁴⁶²

⁴⁶⁰ »Rad bi tukaj opomnil, da je celoten Sabotin bil po prvi svetovni vojni razglašen za 'Sveto območje', 'Sveto' zaradi velike količine prelite krvi s strani mladih fantov, ki so se bojevali zato, da se je Gorica lahko združila z matično domovino.« Podpisan bralec R. B. (1. 12. 2007). Lettere. Il Sabotino è Zona sacra. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*.

⁴⁶¹ Barella, Guido: Sabotino, dove il passato non se ne va. *Il Piccolo* (L'Europa), 28. april. 2007.

⁴⁶² Gačić, Siniša: Titova Gorica. *Mladina*, 14. marec 2005, www.mladina.si/tehdnik/200511/clanek/slo--simboli-sinisa_gacic/, dostop: 5. 10. 2008.

Tako se je marca naslednje leto začel pozneje poimenovani »sabotinski Rolling Stones«, ⁴⁶³ kot so lokalni mediji šaljivo etiketirali serijska preimevanja napisov na slovenski strani sabotinske planote. »Našemu Titu« je sledil napis »SLO«, temu ponovni »Naš Tito«, ki je čez noč postal »Naš Fido«. Še pred tem je ob napisu na drog nekdo razobesil nacistično zastavo s pripisom: »Tito je bil peder, smrt komunistom«. ⁴⁶⁴ Fido se je že po dveh dneh umaknil obnovljenemu Titu, polemike v slovenski javnosti so se nadaljevale. Le leto po vstopu države v Evropsko unijo, ki je za marsikaterega državljana simbolizirala dokončno odcepitev od jugoslovanske preteklosti, je Titov duh strašil med goriškim prebivalstvom. Slovenska javnost se je v nastajajočih medijskih razpravah (raz)delila med jugonostalgike, ki so se zavzemali za ohranitev napisa na Sabotinu – »... da napis na tem mestu stoji že 27 let in da ima domovinsko pravico« ⁴⁶⁵ in tiste, ki so se strinjali, da bi bil čas, da se s simboli nekdanjega sistema dokončno opravi: »... Očitno je ta napis zrcalo današnje družbe in bi nekateri še vedno rajši živeli v totalitarnem komunističnem režimu v SFRJ kot pa v samostojni demokratični republiki Sloveniji.« ⁴⁶⁶ Napis, ki so ga v sedemdesetih letih postavili v čast Josipu Brozu Titu udeleženci srečanja kongresa ZSMS, je po skoraj tridesetih letih dvigoval več prahu, kot bi bilo pričakovati. Obnovitev napisa je tako odsevala odnos družbe do preteklosti in dogodkov, ki so zaznamovali povojno obdobje. Medtem ko se je skupini navdušencev – nostalgikov zdelo, da z obnovo napisa ohranjajo vrednote narodnoosvobodilnega boja in priključitve Primorski (»Zame je to spomenik, ki so ga uničili, zato ga je bilo treba obnoviti. Nikogar ne moti napis 'SLO', moti pa nas, da nekdo želi

⁴⁶³ *Primorske novice*; Glej tudi forum: *Sabotin Rolling Stones open 06* (26. marec 2006) v: www.nova-gorica.si/forum/read.php?1,1487,page=1

⁴⁶⁴ Koga vse moti napis nad Gorico?, *Delo*, 18. marec 2005, www.delo.si/clanek/8165, dostop: 4. 10. 2008.

⁴⁶⁵ Ponovno Naš Tito (19. marec 2005). V *Delo*: www.delo.si/clanek/8246, dostop: 4. 10. 2008.

⁴⁶⁶ Podpisan Slovenski državljani, komentar na spletnem forumu Naš Tito! (drugič), *Delo*, 12. marec 2005, <http://forum.delo.si/viewtopic.php?t=935&postdays=0&postorder=asc&start=0>, dostop: 4. 10. 2008.

kar pozabiti na določen del naše zgodovine«),⁴⁶⁷ je drugim premikanje kamnov na Sabotinu pomenilo predvsem politične mahinacije leve, ki »obnavljajo obeležja totalitarne preteklosti«.⁴⁶⁸

*Moje mnenje je, da si peščica komunističnih jugo nostalgikov ne sme privoščiti na tak način ožigosati cele regije (napise so obnovili tudi na hribih nad Renčami in Branikom), saj tukaj živimo tudi ljudje z drugačnim mnenjem. Osebnost me take politične parole zelo motijo. Občina oziroma država bi morala tako politično posiljevanje prepovedati. Demokracija še ne pomeni, da lahko prav vsak dela kar se mu zljubi, pa čeprav je pristaš bivšega sistema, ali pač?*⁴⁶⁹

V noči na 27. april istega leta, le mesec pozneje, so neznanci v spomin-skem parku NOB v Trnovem pri Novi Gorici poškodovali spomenike, jih popisali s fašističnimi gesli v italijanskem jeziku in kljukastimi križi ter razobesili nacistično zastavo. »IX. korpus in risiera, wil duce, qui torna Italia, banditi, heil Hitler, morte ai rossi. L'italia fascista. Živo dux, naš Tito nel buco del culo, W X-a Mass, Tito boia.«⁴⁷⁰ Dogodek je v javnosti sprožil ogorčenje in zgražanje, tako svojci 2.300 pokopanih na Trnovski planoti kot Zveza združenj borcev NOB (ter druge organizacije) so skrunitev ostro obsodili. Goriški župan se je zaradi skrunitve spomenika javno opravičil in skupaj z novogoriškim županom organiziral skupno simbolično čiščenje

⁴⁶⁷ Gačič, nav. delo, www.mladina.si/tehdnik/200511/clanek/slo--simboli-sinisa_gacic/, dostop: 5. 10. 2008.

⁴⁶⁸ Nav. delo; v predstavljenem obdobju so se na obeh straneh meje odprli različni forumi, ki so obravnavali tematiko sabotinskih grafitov. Populacija, ki obiskuje in oblikuje forume, je pretežno mlada, torej brez lastnih spominov na dogodke oz. osebe, ki jih je Sabotin evociral. Vendar je podoba določenih forumov izražala radikalna stališča do teme, tako s strani mladih Slovencev, ki so čistili obdobje, ki ga sploh niso poznali, kot stališča mladih Italijanov, ki so nedvomno preko svojih kolektivnih spominov zahtevali in izražali enaka stališča kot predhodne generacije.

⁴⁶⁹ Podpisan Raffa, komentar na spletnem forumu MONG, Naš Tito, dostop: 16. 3. 2005. www.nova-gorica.si/forum/read.php?1,233.

⁴⁷⁰ »IX. korpus v Rižarno, W Duce, Tukaj se bo vrnila Italija, Banditi, Heil Hitler, Smrt rdečim, Fašistična Italija, Živo (Živel?) Dux, Naš Tito v rit, W X-Mass, Tito morilec«, Oskrunili park NOB pri Novi Gorici, *Delo*, <http://delo.si/clanek/o58565>, dostop: 5. 10. 2008.

parka.⁴⁷¹ Udeležili so se ga prebivalci obeh mest in to prav na dan, ko je Slovenija praznovala prvo obletnico vstopa v Evropsko unijo.

Neljubi dogodek je javnost povezovala s predhodnim premikanjem kamnov na Sabotinu, kar naj bi bilo na italijanski strani vir polemik in negotovanj, povezanih predvsem s spominom na poveljne dogodke iz časa jugoslovanske »zasedbe« Gorice. Medtem ko je bilo na slovenski strani premikanje kamnov izrazito povezano z odnosom do notranjepolitičnih polpreteklih tem, je bila na drugi strani meje gesta premikanja interpretirana kot politična provokacija.

»Ni dovolj članstvo v EU, da si lahko Evropejec,« je dogodke na Sabotinu marca istega leta komentiral član italijanske Nacionalne zveze (Lega Nazionale), in nadaljeval, da v Novi Gorici vlada stranka, ki se je ohranila od Titovih časov. Spremenila je le ime, a ohranila isti antievropski duh, kar izkazuje s ponovnim prevzemanjem simbola komunističnega zločina nad Italijani, Maršala Tita.⁴⁷² Navaja tudi, da z italijanskega območja Sabotina trikolora, reflektor z barvami italijanske zastave, ki ponoči sveti nad Gorico, ne sme biti odstranjen, saj prebivalcem mesta pod njim nosi sporočilo varnosti, domoljubja in potrjuje identiteto prostora.

A vendar je na italijanskem delu Sabotina oktobra 2007, dobra dva meseca pred vstopom Slovenije v schengensko območje, luč trikolore ugasnila. V polemiki, ki je sledila odstranitvi reflektorjev, so se v lokalnih časopisih in na spletu pojavile pobude posameznikov in skupin, ki so luč na svoje stroške želele ponovno prižgati. Uradna razlaga, da so trikoloro umaknili zaradi prevelikih stroškov vzdrževanja, med prebivalci Gorice ni bila sprejeta, saj naj bi »večina meščanov prižgano trikoloro enačila s simbolom svojih čustev do domovine Italije.«⁴⁷³ Po kratkem premoru so luči ponovno zasijale že konec decembra 2007 in se zaprle marca naslednje leto. Avgusta, ob praznovanju obletnice osvoboditve mesta, so se po direktivi iz Rima luči ponovno prižga-

⁴⁷¹ So bili storilci res Italijani? *Delo*, <http://delo.si/clanek/9804#>, dostop: 5. 10. 2008.

⁴⁷² Nova Gorica sceglie la strada della provocazione: ripristinando la scritta »NAS TITO« sul Monte Sabotino, www.leganazionale.it/gorizia/comunica/035-090305.htm, dostop: 5. 10. 2008.

⁴⁷³ Gorizia vuole la verità sul tricolore del Sabotino. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, 8. november 2007.

le, le po nekaj dneh pa ponovno ugasnile. Po novih polemikah in ugovorih zoper odstranitev luči je trikolora na Sabotinu spet zasijala 4. novembra ob praznovanju obletnice konca prve svetovne vojne. Kot je ob tej priložnosti poudaril Ballaman, predsednik deželnega sveta Furlanije Julijske krajine (FJK), osvetlitev Sabotina nosi danes sporočilo opomina miru v spomin na vse, ki so umrli v vojni.⁴⁷⁴

Iz predstavljenega izseka dogajanj v obdobju med marcem 2005 in novembrom 2008 lahko spremljamo dinamiko medsebojnega delovanja krajev (nacionalnega) spomina na obmejnem območju. Predvsem nam prikazani primer nudi vpogled v učinke in prilagodljivost oblikovanega spomina glede na trenutne politične situacije, v katerih se predstavlja kot konsenz javnosti o polpreteklih dogodkih ter simbolih povojne zgodovine. Poudarek je na vprašanju, zakaj te simbole/dogodke/dejanja spremlja takšna obsesija in zakaj nekateri spomini – v sedanjosti obujene kolektivne prezentacije preteklosti – s časom prodobijo še izrazitejši emotivni naboj. Navsezadnje bi predvidevali, da bosta z vstopom Slovenije v Evropsko unijo obe mesti šli v smeri iskanja skupnih razvojnih poti in vzgoje za strpnost ter ne v poudarjanje oporekanih zgodovinskih dogodkov, s katerimi se nobena med vpletenimi stranmi še ni dokončno soočila. Medtem ko je krog lokalne desničarske politične skupine Lega Nazionale slovenski strani očital obujanje komunističnih simbolov in nedoraslost ob vstopu v Evropsko unijo, je slovenska stran, predvsem tisti del javnosti, ki pozitivno vrednoti NOB, svoji sosedi očitala odklon od soočanja s fašistično preteklostjo ter potenciranje povojnih dogodkov z namenom prikrivanja lastnih vojnih grozodejstev. V isti tematiki obujanja polpretekle zgodovine je (slovenski) desničarsko usmerjeni krog zavzel stališče, da je simbole totalitarne preteklosti treba premagati in ne obnavljati. Spor ob kotalecih se sabotinskih kamnih je torej imel dve dimen-

⁴⁷⁴ »Ricorderà tutti coloro che sono morti in guerra, e sarà un monito di pace«, 24. 9. 2008, www.consiglio.regione.fvg.it/pagine/comunicazione/comunicatistampa, dostop: 2. 10. 2008. Glej: Il tricolore sarà un monito di pace. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, 25. september 2007. Celotno območje Sabotina je bilo na slovenski strani poimenovano park miru. Glej: www.sabotin.net/, dostop: 18. 4. 2009.

ziji razprave – nacionalno in mednarodno. Na lokalni (nacionalni) ravni so nesoglasja temeljila na notranjepolitičnem položaju, kjer je odnos desničarske vlade do povojne zgodovine med velikim številom prebivalcev obmejne cone sprožil ogorčenje in jezo. V optiki njihove interpretacije je nova vlada s tem, da je povojno obdobje označila kot totalitarni režim in Tita za diktatorja, povsem razvrednotila pomen NOB na Goriškem.

Večplastnih interpretacij in soočanj s preteklostjo je bil sabotinski spor deležen tudi na mednarodni ravni. Kako so ti na lokalni ravni spodbujeni dogodki prerasli v mednarodni incident, ki je zahteval posredovanje zunanjih ministrstev obeh držav? Odgovor na zastavljeno vprašanje ponujam z vpeljavo novega dejavnika, ki je do tedaj leto dni spremljal italijansko politično situacijo – razglasitev 'Dneva spomina', *Il giorno del ricordo* za italijanski državni praznik. Dne 30. marca 2004 je namreč italijanska republika določila 10. februar za dan počastitve spomina na žrtve fojb, dalmatinskega eksodusa in vseh povojnih dogodkov na njeni vzhodni meji. Prvič so spomin na žrtve obeleževali 10. februarja 2005. Ob tej priložnosti je italijanska nacionalna televizija predvajala miniserijo v dveh delih *Srce v breznu*.⁴⁷⁵ Film so v razmeroma kratkem času predvajali tudi na slovenski televiziji, polemike, ki so spremljale vsebino filma in njegovo percepcijo med gledalci, pa se še dolgo niso polegale. Antijunak Novak, ki se iz partizana prelevi v okupatorja in krvoločnega pobijalca otrok, duhovnik kot rešitelj nedolžnih, nebogljeni otroci, ki morajo bežati in so krivi le tega, da so Italijani (...) – shema dolgo pripovedovane zgodbe iz časov narodnoosvobodilnega boja je v televizij-skem filmu doživela preobrat vlog, ki se ne vklaplja v utečeno naracijo pozitivnega vrednotenja partizana – osvoboditelja: »vsi partizani so 'Slovani' in 'zlobni', vsi civilisti so Italijani in 'dobri'.«⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ V izvirniku *Cuore nel pozzo* (2005), režija: Alberto Negrin; miniserija v produkciji RAI Fiction (Radiotelevisione Italiana).

⁴⁷⁶ Verginella, Med zgodovino in spominom, *Fojbe*, str. 47. – Zanimiv za razpravo je tudi lik duhovnika, ki ga preganjajo komunisti. Podoba mučeniškega duhovnika, žrtve odpornišтва (*Resistenza*) in komunističnega nasilja, naj bi se namreč pojavila šele v obdobju italijanskega historičnega revizionizma. Glej: Pivato, Stefano: *Vuoti di memoria: Usi e abusi della storia nella vita pubblica italiana*. Roma: Laterza, 2007, str. 77–79.

Omajane temelje povojnega antifašističnega spomina je v Italiji načel že razpad (razpust) poglavitnih italijanskih povojnih strank (Komunistična stranka, Krščanski demokrati),⁴⁷⁷ nadaljevala pa jih je posledična kriza institucij, ki so poosebljale italijanski antifašizem. Nova politična situacija, ki je delovala predvsem v korist novooblikovanih političnih strank, kot sta Forza Italia (Silvio Berlusconi) in Alleanza Nazionale (Gianfranco Fini), je oblikovala razmere za vračanje k življenju, »obujanju« drugEGA spomina. Tako se je, v okviru nacionalnega historičnega revizionizma, fašizem v devetdesetih letih ponovno vrnil v javne debate v luči svoje pozitivne dediščine, v poudarjanju ločevanja njenih vrednot od grozot, ki so jih totalitarni sistemi prizadejali v dvajsetem stoletju. Leta 2001 je predsednik Republike Carlo Azeglio Ciampi povabil k javni komemoraciji vseh vojnih žrtev, torej Judov, partizanov, vojakov italijanske socialne republike – ne glede na stran, ki so si jo med vojno izbrali.⁴⁷⁸ V isti perspektivi se je tri leta pozneje poleg Dneva spomina na žrtve holokavsta (27. januar) in Dneva svobode (9. november) oblikoval Dan spomina na žrtve fojb in dalmatinskega eksodusA. Skladnosti obeleževanja žrtev antitotalitarističnih režimov se je kot kontrapunkt postavila neskladnost med tem, kar nacionalni spomin obeležuje in pomni – pri življenju se ohranja spomin na italijanske žrtve povojnih Titovih čistk, medtem ko se mirno pozablja (prezre) jugoslovanske žrtve med fašistično okupacijo ozemelj nekdanje Jugoslavije.⁴⁷⁹

V odgovor na italijanski Dan spomina je Slovenija 29. septembra 2005 sprejela 15. september kot Dan vrnitve Primorske k matični domovini, povezan z letom 1947, ko se je oblikovala slovensko-italijanska meja. Praznik je bil takoj po svoji uvedbi sprejet kot protiutež italijanskemu prazniku in je bil kot tak onkraj meje tudi tolmačen. Seveda je k dejstvu, da je bila zadeva še

⁴⁷⁷ Stranka Partito Comunista Italiano (PCI) je delovala med letoma 1921 (1943 pod imenom PCI) in 1991, stranka Democrazia Cristiana (DC) je delovala med letoma 1942 in 1994.

⁴⁷⁸ Traverso, nav. delo, str. 46–47.

⁴⁷⁹ Nav. delo; Fogu, Claudio: Italiani brava gente: The legacy of fascist historical culture of Italian politics of memory. V: *The politics of memory in postwar Europe* (ur. R. N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu). Durham, London: Duke University Press, 2006, str. 165–167.

bolj zakomplicirana in zaplet toliko bolj kompleksen, pripomoglo to, da je Slovenija prvo obletnico praznovala še pred zakonitim sprejemom praznika, torej 15. septembra 2005.⁴⁸⁰ Odgovor italijanske desnice, predvsem frakcije, ki je predlagala Dan spomina, je bil takojšen.⁴⁸¹ Avtorji očitkov, ki so dokazovali nepoznavanje oz. zakrivanje zgodovinskih dejstev in nedoraslost Slovenije kot članice Evropske unije, so v dani obeležitvi videli odgovor na nepripravljenost sosede, da se sooči s svojo preteklostjo. Medtem so, na drugi strani, očitali Italiji, naj se že enkrat sooči s svojo fašistično preteklostjo.

Vprašanje, ki sledi, je, kaj nastanek obeh novih komemorativnih dnevo pomeni tistim, ki na obmejnem območju živijo. Kakšno sporočilo sta nova praznika želela podati in na kakšen način je bil ta del polpretekle zgodovine kontekstualiziran na nacionalnih ravneh?

Italija, kjer je bila politika povojne pozabe dobro konsolidirana, je z omejenim praznikom postavila svoj dan spomina na povojno preteklost v kontekstu spomina na dogodke, ki jih država šestdeset let ni smatrala za pomemben del svoje nacionalne dediščine. Po drugi strani pa, kot opazuje Claudio Pavone, je refleksija o grozotah nacizma in fašizma veliko bolj odprta v Nemčiji kot v Italiji. Zadnje dogajanje pa kaže na še vedno obstoječo prisotnost travm, s katerimi se zavest javnosti ne želi ali noče soočiti.⁴⁸² Iste paralele bi lahko potegnili tudi za potlačitev določenih kolektivnih spominov na slovenski strani. Do devetdesetih let prejšnjega stoletja se namreč uradna državna zgodovina obeh držav v svojih razpravah povojnega obdobja ni lotevala, kar je danes interpretirano predvsem v kontekstu pozitivne vloge narodnoosvobodilnega partizanskega boja in spomina na vojno zmagoslavje, kamor se je stežka vključevala tudi tematika nasprotij in pobojev, ki sta jih obe državi izvrševali med vojno in po njej.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Proslava je bila 16. septembra 2005 v Avditoriju Portorož.

⁴⁸¹ Glej: www.leganazionale.it/esodo/festaltoralelacota.htm, dostop: 5. 10. 2008.

⁴⁸² Pavone, nav. delo, str. 56

⁴⁸³ Glej tudi: Cogoy, Renate: Uvod. *Fojbe: Primer psihopatološke percepcije zgodovine*, str. 20.

A vendar ne moremo mimo dejstva, da takšna selektivna pozaba izvajlja reakcije na drugi strani in da te niso povsem neupravičene. Kot je nastanek italijanskega praznika komentiral zgodovinar Boris Gombač, so Italijani med povelečevanjem spominov žrtev druge svetovne vojne izkoristili 27. januar, dan osvoboditve Auschwitza, namenjen spominjanju na holokavst, in pozornost premaknili proti skonstruiranemu spominu na 10. februar. »To sta dve povsem različni sliki evropske polpretekle zgodovine, katerih namen je prepričati neinformirano publiko, da je bila italijanska skupnost na vzhodni meji na določen način še huje ustrahovana kot židovska.«⁴⁸⁴ Sami pripadniki Nacionalnega zavezništva, Alleanze Nazionale, se v zvezi s fojbami sklicujejo na italijansko Shoah v vpeljanem diskurzu viktimizacije, ki ga desnica danes skrbno neguje in pri tem pozablja povojne dogodke umestiti v širše dojemanje dogodkov druge svetovne vojne in nasilja, ki je spremljalo konec vojne.⁴⁸⁵

Ko je leta 2007 italijanski predsednik Napolitano na državni komemoraciji označil povojno obdobje kot »čas krvavega srda in načrtovane slovanske priključitve«, hrvaški predsednik Mesić pa ga je obtožil zgodovinskega revizionizma in političnega revanšizma, je nacionalna komemoracija prešla nacionalne meje. Postalo je jasno, da se je dan italijanskega spominjanja na povojne dogodke, zamolčani del italijanske zgodovine, oblikoval v pomemben katalizator narodne bolečine in spominov na povojne krivice, ki so šestdeset let po podpisu pariške mirovne pogodbe postali bolj pereči in zapleteni kot septembra 1947. Osebni in kolektivni spomini se niso le izkristalizirali v institucionalizirani spomin: v desetletjih so pridobili patino plemenitosti, ki jo je znala italijanska politika spretno izrabiti in si ta spomin prisvojiti.

Iz opisane lahko povzamemo, da nasilja in vojne, še zlasti na narodnostno mešanih območjih, ne oblikujejo samo spomini, ki sestavljajo dediščino prostora, temveč tudi tisti, ki vključujejo njeno nasprotje, torej pozabo.

⁴⁸⁴ Šajn, Tomo: V teh vodah je marsikaj kalnega. Ob 60. obletnici pariške mirovne pogodbe. *Primorske novice*, 61, št. 32, 9. februar 2007, str. 17.

⁴⁸⁵ V isti optiki se Alleanza Nazionale tudi zavzema, da se vojakom Republike Salo prizna iste pravice »borcev« kot vojakom, ki so se borili za konec nacifašizma. Pivato, *Vuoti di memoria*, str. 92.

Procesi »javne amnezije«⁴⁸⁶ tečejo paralelno s procesi obujanja in povzdigovanja dogodkov na Olimp spomina. Tisti, ki določajo, kaj je kolektivno obujeno, ohranjeno in čaščeno, so isti, ki navidezno prezrejo druge dogodke in jih potisnejo v pozabo. Oba procesa potekata ob oblikovanju identitete posamezne skupnosti, v utemeljitvi in predstavi, ki jo slednja oblikuje o svoji preteklosti. Česar se en narod spominja, kar obuja in praznuje, postane drugemu vir ponižanja, in zato je kakršnokoli praznovanje spomina enega lahko vir prezira do drugega. To pa pušča v kolektivnem spominu rane, ki niso vse zgolj simbolične. In prav politika narodnega »spominjanja«, torej komemoracije, bodisi kot praznik ali obeležje, kaže na zlorabo določenih spominov in pozabo drugih, ki za kolektivni spomin naroda niso pomembni ali pa nosijo težo neljube preteklosti in so zato nadležni.⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ Passerini, *Ustna zgodovina, spol in utopija*, str. 241. Tudi Wertsch, nav. delo, str. 35.

⁴⁸⁷ Sociolog Alessandro Cavalli tako ob razmišljanju o praznovanju spomina odporniškega gibanja, ki je zasenčil fašistično preteklost, nadaljuje, da »je praznovanje nekega spomina, ki na svoj način osvobaja družbene skupine, stranke, intelektualce od nuje, da razmišljajo o svoji odgovornosti do nove prihodnosti in konsolidira vladno, vsaj hipotetično, v uporabi pozabe, znotraj procesov kolektivnih potlačitev spomina«. Glej Jedlowski, Paolo: *Media e memoria: Costruzione sociale del passato e mezzi di comunicazione di massa. Il linguaggio del passato: Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico* (ur. M. Rampazzi, A. Tota). Roma: Carocci editore, 2005, str. 33.

ZAKLJUČEK: MED PRETEKLOSTJO IN PRIHODNOSTJO

Med nastajanjem pričujoče monografije se je na Goriškem marsikaj spremenilo. Izginila je fizično postavljena meja, ki je omogočala prehajanje v drugo državo samo na določenih mejnih blokih, izginili so cariniki in policisti, zvesti spremljevalci rituala prehajanja meje. Posameznik, ki je odraščal ob meji, se je namreč od malega priučil ritualov obnašanja ob vstopu/izstopu iz države, znal je skriti, kar se ni smelo videti, ob utečenem carinikovem vprašanju: »Mate kaj za prijaviti?« je spontano odgovarjal: »Nič.«

Izginile so sive cone, območja, ki so bila zaradi bližine meje teže dostopna in prometno slabo povezana. Pot, ki jo je med vojno dnevno prekosarila moja nona, ko se je iz Solkana odpravljala na delo v Gorico, sem sama prehodila šele februarja 2008. Čeprav so bila tako blizu, takorekoč na dlani, sem določena območja ob reki Soči začela odkrivati in spoznavati šele zadnja leta. Zdi se absurdno, a za nas, generacijo osimskih sporazumov, je bila meja vsakdanja realnost – polna pravil, ritualov, pričakovanj in zgodb. V mojem otroštvu Gorica ni bila samo mesto sobotnih nakupov, bila je poseben prostor, v katerem so se srečevali znanci in se poslušale pripovedi o mladosti mojih starih staršev. In kako pozabiti na Andrejev sejem, ki še danes slehernemu prebivalcu tega območja obuja spomin na nepozabne *karočke*, *mandulat* in vonj ocvrtih *ciambell*.⁴⁸⁸ Ti spomini, tako na nakupe, prve samostojne pobege čez mejo z novo prepustnico v roki in carinike na meji, še vedno gradijo naše dojemanje vsakdanjosti, spremenil se je samo kontekst načina prehajanja območja ter tolmačenja obdobja, v katerem smo odraščali. Meja je, čeprav prehodna, še vedno tu, še vedno se oblikuje in je oblikovana v interakciji med prebivalstvom, še vedno je to

⁴⁸⁸ Vrtiljaki, turški med in ocvrti sladki obročki.

prostor izmenjave in identifikacije. Danes razpravljati o mejah ne pomeni več razpravljati zgolj o nacionalnih identitetah, saj je njihovo izražanje v obmejnem pasu konstantno od nečesa odvisno in (re)interpretirano, pomeni razpravljati o svoji vlogi (in vlogi drugega) znotraj prostora, ki oba definira in gradi. Predvsem pa pomeni razpravljati o *il passato che non vuol passare* – 'preteklosti, ki noče izginiti', o čemer govori knjiga.

Začela sem z vprašanjem, kako prostor ohranja preteklost ter kako spomini s posredovalci preteklosti gradijo oz. izpričujejo pripadnost posameznika spominski skupnosti. Zanimalo me je predvsem, kako se v obmejnem prostoru oblikujejo zgodovinski diskurzi in kako se predstavljajo v (povojnih) političnih diskurzih. Konstantna prisotnost preteklosti v dojemanju vsakdanjosti sodobne družbe in manipulacija medijev z interpretacijami preteklih dogodkov⁴⁸⁹ nam vsiljuje vprašanja tipa *who wants whom to remember what and why*⁴⁹⁰ in dvom v odgovore, ki nam jih takšna vprašanja zastavljajo. Pokazala sem, da spominjanje ni zgolj kognitivna reprodukcija preteklosti in ni, po drugi strani, niti proces golih naključij. Iskanje odgovora na enigmatično vprašanje »kaj se je v resnici zgodilo« tu niti ni ključno (kar ne pomeni, da je nepomembno), poudarek je namreč na pomenu vlog(e) mediatorjev preteklosti, v njihovem oblikovanju in sporočilu, ki ga v posamezni spominski skupnosti nosijo. V interpretaciji slednjih pa se ne moremo izogniti vprašanju, ali so mediatorji preteklosti res kolektivno posredovani, ter kako nanje vpliva politični diskurz, v katerega se umešča spomin skupnosti.

Problem oblikovanja in ohranjanja spominov (ter delovanja mehanizmov pozabe) na Goriškem sem želela prikazati z različnih zornih kotov, z drugačnimi perspektivami posameznikov, ki na tem območju živijo. Raziskava je zaobjela tudi medijski diskurz prostora, medmrežje, historične (nacionalne) naracije, komemoracijske prakse in spomenike na obmejnem območju. Spominjanje je tu vpeto v zapletene odnose moči (etničnih skupin, razreda, spola), ki odlo-

⁴⁸⁹ Mišljena je tako manipulacija medijev kot manipulacija z mediji.

⁴⁹⁰ Burke, *History as social memory*, str. 47.

čajo o tem, kaj naj bo (s)pomnjeno in kaj pozabljeno, kdo naj se spominja in s kakšnim ciljem. Kot sem pojasnila, so obravnavanje preteklosti, njegove (re) interpretacije in pogajanja o vrednosti ohranjenih zgodovinskih trenutkov velikokrat odvisni od sedanje situacije, ki narekuje, kateri spomini gradijo spominski zemljevid skupnosti.⁴⁹¹ V gradnji identitete vsaka skupnost vzdržuje »dobre« podobe preteklosti, kakršne želi o sebi pripovedovati v odnosu do druge skupnosti v prostoru. Naracije, bodisi pisne ali ustne, ki gradijo to preteklost, so prilagodljive sedanjim situacijam in v nenehnem procesu spreminjanja. V funkciji legitimacije v prostoru se obe nacionalni skupnosti identificirata v procesu vzajemnega izključevanja in odbijanja. Identiteta je zgrajena na kontinuiranem boju proti drugemu, bodisi fašistom (ekvivalent ekstremnega pejorativa za Italijane) ali komunistom/titinom (ekvivalent ekstremnega pejorativa za Slovence). Medtem ko se obmejni slovenski spomin gradi na temeljih NOB ter isti zanos italijanskega prebivalstva enači z nadaljevanjem fašistične tradicije v mestu, ga ta (italijanska stran) interpretira kot nacionalno vrednoto, kot borbo v vojni, ki ni bila nikoli končana, proti tistim, ki so se s podeželja preselili v njihovo mesto. Izkušnja fašizma, ki je v pripovedih ovita v prigode iz otroštva, pri italijanskem elementu ne prihaja na površje, tako kolektivni kot individualni spomini so usmerjeni na valorizacijo nacionalnega boja za svoje (mučeniško in sveto) mesto. Iz bolečine ob izgubi Gorice se rodi Nova Gorica, »nastala kot narodnostni in kulturni branik Slovenije«, mesto, ki opominja na trpljenje generacij Slovencev na zahodni meji.⁴⁹² Dane pripovedi, ki temeljijo na negaciji naracije druge strani in valorizaciji lastnega spomina, se ciklično obrnejo in sklenejo ob poudarjanju tiste interpretacije, ki legitimira obstoj skupnosti v obmejnem prostoru. Ti procesi potrjujejo, da imajo posamezne spominske skupnosti različne kriterije pri ocenjevanju pomenov preteklih dogodkov, različno vrednotijo pretekli čas in dokazujejo legitimnost preteklih dejanj skupnosti.

⁴⁹¹ Gillis, *Commemorations*, str. 3.

⁴⁹² Jemec, Andrej: Las Vegas na Goriškem. *Sobotna priloga Dela*, 16. februar 2008.

Današnja družbena obsedenost s spominom in z vzdrževanjem interpretacij preteklih dogodkov ni toliko odvisna od izkušenj tistih, ki so te dogodke doživeli, kot od političnega diskurza, ki spominske skupnosti vzdržuje in ohranja. Proces spominjanja je vedno oblikovan tako glede na pomen, ki ga skupnost podeljuje dogodku, kot potrebam, ki jih interpretaciji diktira sedanjost. Različne okoliščine kličejo po zavzemanju različnih stališč, a vedno z ozirom na ohranjanje meja, ločevanje in izključevanje tistih, ki niso pripadniki iste spominske skupnosti. S tega vidika preteklost ni tuja dežela in dejanja izpred šestdesetih let niso tako pretekla, kot nam daje misliti zgodovina.

A black and white photograph capturing a public demonstration or protest. In the foreground, a large white banner is held up, bearing the handwritten text "Gorice ne damo!" in a simple, bold font. The banner is supported by several individuals, including a young girl in a light-colored, short-sleeved dress and a boy in a dark suit. Behind them, a dense crowd of people is visible, many holding flags. The flags are predominantly dark with a white cross, characteristic of the Slovenian flag. The background shows a building with classical architectural features, such as windows and a decorative facade. The overall atmosphere is one of organized public expression.

BIBLIOGRAFIJA

LITERATURA IN VIRI

Associazione Giovanile Italiana; *Associazione Giovanile Italiana nella storia di Gorizia. E fu un unico anelito e un sol grido, ognor rinnovato: Italia! Italia! Italia!: Gorizia 1945–1956: Storia di giovani, di popolo, di una città nella disperata difesa della appartenenza alla madrepatria e nell'avvio alla ricostruzione civile e materiale: riflessioni sul tempo presente, previsioni e speranze per quello avvenire.* Gorizia: AGI, 1990.

Angleška vest iz Gorice. *Primorski dnevnik*, 14. 6. 1945.

Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma.* Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.

Assman, Aleida: *Ricordare: Forme e mutamenti della memoria culturale.* Bologna: Il Mulino, 2002.

Bajc, Gorazd: *Operacija Julijska Krajina: Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945).* Koper: Annales, 2006.

Ballinger, Pamela: *History in Exile: Memory and Identity in the borders of the Balkans.* Princeton: Princeton University Press, 2003.

Barth, Fredrik: *Etnic groups and Boundaries.* Illinois: Waveland Press, Inc, 1998.

Battaglia partigiana di Gorizia. *Preludio della resistenza italiana nel Friuli Orientale* (Atti della tavola rotonda). Gorizia, Provincia di Gorizia, 1973.

Bebler, Aleš: *Čez drn in strn. Sponini.* Koper: Založba Lipa, 1981.

Beltram, Julij. *Tukaj je Jugoslavija: Goriška 1945–1947.* Koper: Založba Lipa, 1983.

Berdahl, Daphne: *Where the world ended.* Berkeley, Calif.: University of California Press, 1999.

Blodnjaki smisla (ur. Luka L. Gabrijelčič). Nova Gorica: Društvo humanistov Goriške, 2007.

Boria, Arianna: »Noi, soldati messi in guardia sulla linea di due mondi che non dovevano parlarsi.« *Il Piccolo*, 21. 12. 2007.

Bratuž, Lojzka: *Gorica v slovenski književnosti. Gorica in njena grofija* (ur. Sergio Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002.

Burch, Stuart, Smith, David: Empty spaces and the value of symbols: Estonia's 'war of monuments' from another angle. *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, september 2007, št. 6.

Burke, Peter: History as social memory. *Varieties of Cultural History* (ur. Peter Burke). Ithaca, New York, 1997.

Burke, Peter: *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Založba Sophia, 2007.

Cambell, Susan: The second voice. *Memory Studies*, Vol. 1, 2008, št. 1.

Carli, Augusto, Sussi, Emidio, Baša Kaučič, Majda: History and Stories. Identity Construction on the Italian-Slovenian Border. *Living (with) Borders. Identity discourses on East-West borders in Europe* (ur. Ulrike H. Meinhof). Aldershot: Ashgate, 2002.

Cattaruzza, Marina: *L'Italia e il confine orientale*. Bologna: Il Mulino, 2007.

Cavazza, Sergio: »Za in proti ideji risorgimenta.« *Gorica in njena grofija* (ur. Sergio Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002.

Cencič, Mira: Primorski krščanski socialisti, edina prava sredina med NOB in revolucijo na Slovenskem. *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, št. 2.

Che storia siamo noi? *Le interviste e i racconti personali al cinema e in televisione* (ur. Luisa Cigognetti, Lorenza Servetti, Pierre Sorlin). Venezia: Marsiglio Editori, 2008.

Cogoy, Renate: Uvod. *Fojbe: Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. Luisa Accati, Renate Cogoy). Ljubljana, Krtina, 2009.

Colja, Katja: Kolaboracionizem v Jadranskem Primorju. Domobranci (1943–45). *Ljudje v vojni* (ur. Marta Verginella, Sandi Volk, Katja Colja). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales 9), 1995.

Conversano, Francesco: Registri e storie di vita. *Che storia siamo noi? Le interviste e i racconti personali al cinema e in televisione* (ur. Luisa Cigognetti, Lorenza Servetti, Pierre Sorlin). Venezia: Marsiglio Editori, 2008.

Commemorations. *The politics of national identity* (ur. John R. Gillis). New Jersey: Princeton, 1994.

Connerton, Paul: *Come le società ricordano*. Roma: Armando editore, 1999.

Čermelj, Lavo: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1965.

Darovec Rožac, Vida: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, 14, 2006, št. 2.

Demokratska Gorica za Jugoslavijo. *Soški tednik*, 30. 3. 1946.

Del Bocca, Angelo: *Italijani, dobri ljudje?* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Di Gianantonio, Anna, Nemec, Gloria: *Gorizia operaia: I lavoratori e le lavoratrici isontini tra storia e memoria, 1920–1947*. Gorizia: LEG, 2000.

Donne di frontiera. *Vita società cultura lotta politica nel territorio del confine orientale italiano nei racconti delle protagoniste (1914–2006)* (ur. Gabriella Musetti, Silvana Lamperliero Rosei, Dunja Nanut, Marina Rossi). Trieste: Il ramo d'oro, 2006.

Doos, Erika: War, memory, and the public mediation of affect: The national World War II Memorial and American imperialism. *Memory Studies*, Vol. 1, 2008, št. 2.

Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Il Poligrafo, 1991.

Ferenc, Tone: Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici? *Goriški letnik*, 1975, št. 2.

Fivush, Robyn: Remembering and reminiscing: How individual lives are constructed in family narratives. *Memory Studies*, Vol. 1, 2008, št. 1.

Fojbe. *Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. Luisa Accati, Renate Cogoy). Ljubljana, Krtina, 2009.

Fogu, Claudio: Italiani brava gente. The legacy of fascist historical culture of Italian politics of memory. *The politics of memory in postwar Europe* (ur. Richard N. Lebow, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu). Durham, London: Duke University Press, 2006.

Francesconi, Teodoro: *Gorizia 1940–1947*. Milano: Edizioni dell' Uomo Libero, 1990.

Gigliotti, Felice: *Gorizia cimitero senza croci*. Gorizia: Movimento Istriano Revisionista, 1995.

Gribaudo, Gabriella: *Guerra totale. Tra bombe alleate e violenze naziste: Napoli e il fronte meridionale 1940–44*. Torino: Bollati Boringhieri, 2005.

Gombač, Jure: *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Gombač, Metka: *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944–1947: Organizacijska shema ljudske oblasti*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 2003.

Gombač, Metka: *Vzhodnoprимorsko okrožje 1945. Primorska srečanja*, let. 15, 1990, št. 104/05.

Gorica in njena grofija (ur. Sergio Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002.

Goriška pokrajina. *Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji* (ur. Aldo Rupel). Trst: Devin, 1995.

Goriški spomini: *Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002.

Gorizia vuole la verità sul tricolore del Sabotino. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, 8. 11. 2007.

Grele, J. Roland: Movement without aim: Methodological and theoretical problems in oral history. *The oral history reader* (ur. Robert Perks, Alistair Thomson). London, New York: Routledge, 2000.

Il tricolore sarà un monito di pace. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, 25. 9. 2007.

Halbwachs, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2001.

Handler, Richard: Is identity a useful concept? *Commemorations. The politics of national identity* (ur. John R. Gillis). New Jersey: Princeton, 1994.

Identity and Story. *Creating Self in Narrative* (ur. Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, Amia Lieblich). Washington: American Psychological Association, 2006. str. 129–150.

Il linguaggio del passato. *Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico* (ur. Marita Rampazzi, Analisa Tota). Roma: Carocci editore, 2005.

Jedlowski, Paolo: Media e memoria: Costruzione sociale del passato e mezzi di comunicazione di massa. *Il linguaggio del passato: Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico* (ur. M. Rampazzi, A. Tota). Roma: Carocci editore, 2005.

Jemec, Andrej: Las Vegas na Goriškem. *Sobotna Priloga. Delo*, 16. 2. 2008.

Judt, Tony: The past is another country: Myth and memory in post-war Europe. *Memory & Power in Post-War Europe* (ur. Jan-Werner Müller). Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Jurić Pahor, Marija: Memorija in/ali spomin? Raziskovalni trendi in pojmovne zagate. *Razprave in gradivo*, 2007, št. 53–54.

Kacin-Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji. 1866–2000*. Ljubljana: Nova Revija, 2000.

Kalc-Hafner, Ana, Pahor, Samo, Volk, Lucijan: *Slovenci in Italija: Pro memoria o odnosih z zahodno sosedo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Kalc, Aleksej: *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002.

Kardelj, Edvard: *Spomini: Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije. 1944–1957*. Ljubljana: DZS, 1980.

Klavora, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje. *Goriški spomini: Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002.

Klein, Kerwin Lee: On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations, Special Issue: Grounds for Remembering*, Winter 2000, št. 69.

Knežević Hočvar, Duška: Studying international borders in geography and anthropology: Paradigmatic and conceptual relations. *Geografski zbornik*, 40, 2000.

Kosi, Miha: Nastanek mesta Gorice – dileme in nove perspektive. *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, št. 2.

Kolenc, Petra: Delovanje Štefana Kociančiča v Gorici in njegove publicistične objave o Goriški v Zgodnji danici (1851–1862). *Kronika, Iz zgodovine Goriške*, 55, 2007, št. 2.

Koselleck Reinhart: *The Practice of Conceptual History spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002.

Koonz, Claudia: Between memory and oblivion: Concentration camps in German memory. *Commemorations: The politics of national identity* (ur. John R. Gillis). New Jersey: Princeton, 1994.

Kos, Milko: Urbarji Slovenskega Primorja (2/1954). *Gorica in njena grofija* (ur. Sergio Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002.

Kramberger, Taja: *Historiografska divergenca: Razsvetljenska in historična paradigma*. Koper: ZRS, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2007.

L'invenzione della tradizione (ur. Eric Hobsbawm, Terence Ranger). Torino: Einaudi, 2002.

Lettere. Il Sabotino è Zona sacra. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*, 1. 12. 2007.

Lettere. Luci sul Sabotino/1: è un nostro diritto. *Il Piccolo. Giornale di Gorizia*. 28. 12. 2007.

Levi, Giovanni: O zgodovinski resnici. *Zgodovina historične misli* (ur. Oto Luthar). Ljubljana: ZRC, 2006.

Living (with) Borders. *Identity discourses on East-West borders in Europe* (ur. Ulrike H. Meinhof). Aldershot: Ashgate, 2002.

Ljudje v vojni. *Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem* (ur. Marta Verginella, Sandi Volk, Katja Colja). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales 9), 1995.

Locchi, Vittorio: *Sagra di Santa Gorizia*. Gorizia: Editrice cartolibreria centrale, 1982.

Lorenzini, Sara: *L'Italia e il trattato di pace del 1947*. Bologna: Il Mulino, 2007.

Luthar, Breda, Luthar, Oto: Kolonizacija spomina. Politika in tekstualnost domobranskih spomenikov po letu 1991. *Zbornik Janka Pleterskega* (ur. Oto Luthar in Jure Perovšek). Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Luhtar, Oto: »Dokler naju smrt ne loči«: Moderna spominska pokrajina in nacionalizacija kolektivnega spomina po prvi svetovni vojni. *Politike reprezentacije* (ur. Tanja Petrović). Ljubljana: ZRC SAZU, 2011.

Luthar, Oto: Giovanni Levi. *Zgodovina historične misli* (ur. Oto Luthar). Ljubljana: Založba ZRC, 2006.

Luthar, Oto: *O žalosti niti besede: Uvod v kulturno zgodovino velike vojne*. Ljubljana: Založba ZRC, 2000.

Makuc, Dorica: *Primorska dekleta v Nemčijo gredo*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005.

Malni, Paolo: Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell' Isonzo. *Un esilio che non ha pari*. 1914–1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell' Isontino e dell' Istria (ur. Franco Cecotti). Gorizia: LEG, 2001.

Martelanc, Jožko: *Goriška fronta 1943*. Nova Gorica: Območno združenje borcev, 2003.

Marušič, Branko: Venezia Giulia. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, 1996.

Marušič, Branko: *Z zahodnega roba: O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja*. Nova Gorica: Branko, 1995.

Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški Muzej, 2005.

Marušič, Branko: *Il vicino come realtà o come utopia? La convivenza lungo il confine italo-sloveno*. Gorizia: Grafica Goriziana, 2007.

Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico (ur. Marita Rampazzi, Analisa Tota). Roma: Carocci editore, 2005.

Memory & Power in Post-War Europe (ur. Jan-Werner Müller). Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Milharčič Hladnik, Ervin: Pravica do popravka. Čez mejo, ki je ni. *Dnevnik*, 18. 1. 2007.

Milharčič Hladnik, Mirjam: Avto/biografičnost narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini*, Inštitut za slovensko izseljenstvo, št. 26, ZRC SAZU, 2007.

Miklavčič Brezigar, Inga: Spomini naše mladosti. Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. *Acta Histriae*, 6, 1998.

Misztal, A. Barbara: *Theories of Social Remembering*. Maidenhead: Open University Press, 2003.

Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1982.

Močnik, Rastko: Meja in identiteta. *Fulvio i mi – Tomizza e noi – Tomizza in mi. Pogranični forum/Foro di frontiera/Obmejni forum: Psihopatologija granice/Psihopatologija della frontiera/Psihopatologija meje* (ur. Neda Fanuko). Umag: Pučko otvoreno učilište »Ante Babić« / Umago: Università popolare aperta »Ante Babić«, 2000.

Monfalcon, Fulvio, Dassovich, Mario: *1945–1947, anni difficili e spesso drammatici per la definizione di un nuovo confine orientale italiano. Il procedimento giudiziario impropriamente noto come il processo delle foibe-Piškulic*. Udine: Del Bianco, 2005.

Navdušen sprejem mednarodne komisije. *Primorski dnevnik*, 27. 3. 1946.

Nora, Pierre: *Between Memory and History: Les lieux de memoire collective. Representations*, 26, Spring 1989.

Olick, K. Jeffrey: *The politics of regret: Collective memory in the age of atrocity*. London, New York: Routledge, 2007.

Oliva, Gianni: *Foibe: Le stragi negate degli Italiani della Venezia Giulia e dell' Istria*. Milano: Mondadori, 2002.

Orehovec, Martina: Vmešavanje v življenja drugih: Zagate antropološkega raziskovanja na terenu na primeru študije žensk in dela v Istri. *Etnolog*, 14, 2004.

Pacor, Mario: *Italia e Balcani. Dal Risorgimento alla Resistenza*. Milano: Feltrinelli, 1968.

Passerini, Luisa: *Memoria e utopia: Il primato dell' intersoggettività*. Torino: Bollanti Boringhieri, 2003.

Passerini, Luisa: *Ustna zgodovina, spol in utopija: Izbrani spisi. Studia Humanitatis*: Ljubljana, 2008.

Pasupathi, Monisha: *Silk from sow's ears: Collaborative construction of everyday selves in everyday stories. Identity and Story: Creating Self in Narrative* (ur. Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, Amia Lieblich). Washington: American Psychological Association, 2006.

Pavone, Claudio: *Prima lezione di storia contemporanea*. Bari: Edizioni Laterza, 2007.

Pedroni, A. Carlo: *Cronaca di due anni, 5. 8. 1945–16. 9. 1947*. Gorizia: A.G.I. Gorizia, 1952.

Pelikan, Egon: *Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002.

Persa, Giuseppe: »Gorica je mejno mesto.« *Gorica in njena grofija* (ur. Sergio Tavano). Gorica: Goriška Pokrajina, 2002.

Petelin, Stanko: *Enaintrideseta divizija*. Ljubljana: Založba Borec, Partizanska knjiga, 1985.

Petrović, Tanja: *Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.

Pirjevec, Jože: *Trst je naš! Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana: Nova Revija, 2007.

Pivato, Stefano: Vuoti di memoria: Usi e abusi della storia nella vita pubblica italiana. Roma: Laterza, 2007.

Popkin, Jeremy: Historians on the Autobiographical Frontier. *The American Historical review*. Vol. 104, junij 1999, št. 3.

Portelli, Alessandro: What makes oral history different. *The oral history reader* (ur. Robert Perks, Alistair Thomson). London, New York: Routledge, 2000.

Portelli, Alessandro: *Lordine è già stato eseguito*. Roma: Donzelli editore, 2005.

Portelli, Alessandro: *Storie orali: Racconto, immaginazione, dialogo*. Roma: Donzelli editore, 2007.

Pozdravljeni na naših tleh. *Primorski dnevnik*, 8. 3. 1946.

Pribac, Igor: Razmišljanja, spomini in podobe iz preteklosti. *Fojbe: Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. Luisa Accati, Renate Cogoy). Ljubljana, Krtina, 2009.

Pupo, Raul: *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938–1956)*. Udine: Del Bianco, 1999.

Pupo, Raul: Il problema del governo diretto. *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija–Slovenija. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski krajini, 2007.

Purini, Piero: Raznarodovanje slovenske manjšine v Trstu (Problematika ugotavljanja števila neitalijanskih izseljencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino*; XXXVIII, 1998, št. 1–2.

Purini, Piero: Il termine Venezia Giulia in funzione espansionistica e contro le minoranze dalle origini al fascismo. *Venezia Giulia: La regione inventata* (ur. R. Micheli, G. Zelco). Udine: Kappa Vu, 2008.

Purini, Piero: Censimenti e composizione etnica della popolazione della Venezia Giuglia tra le due guerre. *Venezia Giuglia: La regione inventata* (ur. R. Micheli, G. Zelco). Udine: Kappa Vu, 2008.

Raivo, J. Petri: »This is where they fought«. Finnish war landscapes as a national heritage. *The politics of War Memory and Commemoration* (ur. T. G. Ashplant, Graham Dawson, Michael Roper). London, New York: Routledge, 2000.

Ramšak, Mojca: Portret glasov. *Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, antropologije, zgodovine in književnosti, 2003.

Rebeschini, Monica: Organizacionjske sheme in kariere v ZVU. *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija–Slovenija. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski krajini, 2007.

Ricoeur, Paul: *Ricordare, Dimenticare, Perdonare*: L'enigma del pasato. Bologna: Il Mulino, 2004.

Rosa, Jurij: *Na solkanskem polju je raslo mesto*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 1998.

Rosigoli, Guido: *Uniformi e distintivi della polizia civile*. Albertelli, 1986.

Rossa, Rosanna: *Venti cammelli sul Tagliamento: L'avventura cosacca in Friuli dal 1944 al 1945*. Udine: Ist. Friulano Mov. Liberazione, 2007.

Rumiz, Paolo: Gorizia, cade l'ultimo muro d'Europa. *Repubblica*, 28. april 2004.

Rusconi, Gian Enrico: *Resistenza e Postfascismo*. Bologna: Il Mulino, 1995.

Sciolla, Loredana: Memoria, identità, discorso pubblico. Il linguaggio del passato. *Memoria collettiva, mass media e discorso pubblico* (ur. Marita Rampazzi, Analisa Tota). Roma: Carocci editore, 2005.

Spangher, Luciano: *Gorizia 1943–1944–1945. Seicento giorni di occupazione germanica e quarantatré jugoslava*. Gorizia: Edizione »Friul C.«, 1995.

Spazzali, Roberto: *Epurazione di frontiera: le ambigue sanzioni contro il fascismo nella Venezia Giuglia 1945 – 1948*. Gorizia: LEG, 2000.

States of Memory (ur. Olick Jeffrey). Durham, London: Duke University Press, 2003.

Stuhlpfarrer, Karl: *Il litorale adriatico 1943–1945*. *Annales*, 6, 1996, št. 8.

Šajn, Tomo: V teh vodah je marsikaj kalnega. Ob 60. obletnici pariške mirovne pogodbe. *Primorske novice*, 61, 9. februar 2007, št. 32.

Šček, Virgilij: Pričevanje. *Goriški spomini: Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2002.

Širok, Kaja: Preteklost, spomin in družba. *Blodnjaki smišla* (ur. Luka L. Gabrijelčič). Nova Gorica: Društvo humanistov Goriške, 2007

Širok, Kaja: Manifestacije ljudske volje. Spomini na Gorico v letu 1946. *Kronika*, Iz zgodovine Goriške, 55, 2007, št. 2.

Širok, Kaja: Z eno nogo na poti v krtovo deželo. *Kronika*, 54, 2006, št. 3.

Šušmelj, Jože: Gorica na pariških mirovnih pogajanjih 1946. *Primorska srečanja*, 24, 2000, št. 225.

Štih, Peter: Slovani na Goriškem v srednjem veku. *Kronika*, Iz zgodovine Goriške, 55, 2007, št. 2.

Tito v Ljubljani. Danes je druga Jugoslavija, ki natanko vodi račun o svojih pravicah in o svojih bratih. *Primorski dnevnik*, 28. maja 1945.

Torkar, Vinko: Racionalizacija urbane strukture Nove Gorice z arhitekturo mesta: Raziskovalna naloga. *Arhitektov bilten*, 97/ 98, I. 1987.

Traverso, Enzo. Il passato: Istruzioni per l'uso. Storia, memoria, politica. Verona: Ombre corte, 2005.

Troha, Nevenka: *Politika slovensko-italijanskega bratstva*. Ljubljana: ARS, 1998.

Troha, Nevenka: *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.

Troha, Nevenka: Projugoslovanske orgnaizacije v coni A Julijske Krajine – organizacija in kadri. *Povojni čas ob meji*. Projekt Interreg IIIA/Phare CBC Italija–Slovenija. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski krajini, 2007.

The oral history reader (ur. Robert Perks, Alistair Thomson). London, New York: Routledge, 2000.

The politics of War Memory and Commemoration (ur. T. G. Ashplant, Graham Dawson, Michael Roper). London, New York: Routledge, 2000.

Ukmar, Dragica: Začetki gradnje Nove Gorice. *Kronika*, 1993, 41.

Un esilio che non ha pari. 1914–1918 Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell' Istria (ur. Franco Cecotti). Gorizia: LEG, 2001.

Valdelvit, Giampaolo: Gli alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda. *Annales*, 6, 1996, št. 8.

Van Dijck, José: *Mediated memory in digital age*. Stanford: Stanford University Press, 2007.

Varieties of Cultural History (ur. Peter Burke). Ithaca, New York: Cornell University Press, 1997.

Verginella, Marta: Poraženi zmagovalci. *Ljudje v vojni* (ur. Marta Verginella, Sandi Volk, Katja Colja). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales 9), 1995.

Verginella, Marta: *Il confine degli altri: La questione giugliana e la memoria slovena*. Roma: Donzelli, 2008.

Verginella, Marta: Med zgodovino in spominom. Fojbe v praksi določanja italijansko-slovenske meje. *Fojbe. Primer psihopatološke percepcije zgodovine* (ur. Luisa Accati, Renate Cogoy). Ljubljana, Krtina, 2009.

Vidmar, Cvetko: Zavezniška vojaška uprava Julijske krajine. *Primorska srečanja*, 15, 1990, št. 104 /05.

Zamponi-Falasca, Simonetta: Of Storytellers and Master Narratives: Modernity, Memory and History in Fascist Italy. *States of Memory* (ur. Jeffrey D. Olick). Durham, London: Duke University Press, 2003.

Zerubavel, Eviatar: *Mappe del tempo – Memoria collettiva e costruzione sociale del passato*. Bologna: Il Mulino, 2005.

Zgodovina historične misli (ur. Oto Luthar). Ljubljana: Založba ZRC, 2006.

Zgradili bomo Novo Gorico (...). Nova Gorica, 8. 11. 1947.

Zloberg, L. Vera: Una memoria contestata: La controversia della mostra su Hiroshima. *La memoria contesa: Studi sulla comunicazione sociale del passato* (ur. Ana Lisa Tota). Milano: Franco Angeli, 2001

Wertsch, James: *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Wieviorka, Anette: *L'era del testimone*. Milano: Raffaello Cortina, 1999.

FILM:

Moja Meja / Il mio confine (2003), režija: Nadja Velušček, Anja Medved; Kinoatelje.

Cuore nel pozzo (2005), režija: Alberto Negrin; miniserija v produkciji RAI Fiction (Radiotelevisione Italiana).

SPLET:

Assmann, Aleida (Spring 2007).

www.ghi-dc.org/publications/ghipubs/bu/040/011.pdf (20. 5. 2008)

Asociazione Storica Cimeetrincee.

www.cimeetrincee.it/sacrari.htm (2. 10. 2008)

Ben Cumming's War.

www.bbc.co.uk/ww2peopleswar/stories/19/a3744119.shtml (8. 9. 2008)

Borgo Sabotino.

www.borgosabotino.it/site/index.php (2. 10. 2008)

Bowman, C. Alfred (1949).

www.milhist.net/amg/bowman491005.txt (18. 8. 2008)

Bowman, C. Alfred (1982).

<http://books.google.si/books?id=llzUx27ptMC&printsec=frontcover&dq=bowman+gorizia> (18. 8. 2008)

Ceschia, Selvino (2006).

www.isonzogruppodirericastorica.it/doku.php/1_occupazione_militare_alliata_del_friuli_e_della_venezia_giulia_1945_1947 (16. 9. 2008)

Comune Gorizia. Parco della Rimembranza.

www1.comune.gorizia.it/turismo/parcorimembranza.htm (2. 10. 2008)

Delo.

Pohvale za seznam vrženih v foibe (2006). www.delo.si/clanek/o124055; (7. 2. 2008)

Koga vse moti napis nad Gorico? (2005). www.delo.si/clanek/8165 (4. 10. 2008)

Ponovno Naš Tito (2005). www.delo.si/clanek/8246 (4. 10. 2008)

Oskrunili park NOB pri Novi Gorici (2005). <http://delo.si/clanek/o58565> (5. 10. 2008)

So bili storilci res Italijani? (2005). <http://delo.si/clanek/9804#> (5. 10. 2008)

Delo. Forum. Naš Tito (drugič).

http://forum.delo.si/search.php?search_author=cikular&sid=4d083248f8e3c24c3c4fa9e257db0904 (7. 10. 2008)

<http://forum.delo.si/viewtopic.php?t=935&postdays=0&postorder=asc&start=0> (7. 10. 2008)

Dnevnik. Slovenci praznujemo vrnitev Primorske k matični domovini (2008).

www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042206806 (2. 10. 2008)

GoriziaOggi (19/1/09).

http://goriziaoggi.typepad.com/gorizia_oggi/2009/01/raduno-della-decima-mas-torna-la-polemica.html (24. 1. 09)

Grande Guerra. *Consuntivo Ufficiale – Pubblicazione Nazionale* (1928).

<http://cronologia.leonardo.it/storia/a1918z.htm> (2. 10. 2008)

La Grande Guerra. Visitin Angelo.

www.grandeguerra.ccm.it/scheda_archivio.php?goto_id=1150 (2. 10. 2008)

Goebel, Stefan.

http://assets.cambridge.org/97805218/54153/excerpt/9780521854153_excerpt.pdf (5. 10. 2008)

Indirekt. Dugorepec, Toni (2008).

www.indirekt.si/intervju/cez_eno_letu_bosta_gorici_ena_celota/70936 (14. 10. 2008)

Il Piccolo. L. Turini (2006). www.lefoibe.it/rassegna/ferite-gorizia.htm

(7. 10. 2008)

Kihlstrom, F. John.

<http://ist-socrates.berkeley.edu/~kihlstrm/flashbulb.htm> (17. 5. 2008)

Komentar na spletnem blogu poslanke Eve Irgl (2007).

www.evairgl.si/mlada-generacija-v-odnosu-do-vprasanja-povojnih-pobojev (2. 2009)

L'elenco dei mille deportati in Slovenia (2006).

http://digilander.libero.it/lefoibe/deportati_gorizia.pdf (4. 2. 2009)

Lavenne, François-Xavier, Renard, Virginie, Tollet, François.

www.bc.edu/publications/newarcadia/meta-elements/pdf/3/fiction.pdf (2. 2. 2009)

LDS (2008).

www.lds.si/si/stranka/lds_lokalno/juzna_primorska/izola/staliska_pobude/2990/detail.html (25. 1. 2009)

Lega Nazionale.

www.leganazionale.it/gorizia/comunica/035-090305.htm (5. 10. 2008)

www.leganazionale.it/esodo/festaltoralelacota.htm (5. 10. 2008)

Messaggero Veneto. Cerno, Tommaso (2007).

<http://messengeroveneto.repubblica.it/dettaglio/Gorizia-come-Berlino-diciotto-anni-dopo/1408281?edizione=EdRegionale> (14. 4. 2008)

Mestna občina Nova Gorica. Forum.

www.nova-gorica.si/forum/read.php?1,233

www.nova-gorica.si/forum/read.php?1,1487,page=1

Mestna občina Nova Gorica. Uradne objave.

http://ads3.arctur.si/nova-gorica-gids/mma_bin_public.php?id=1535 (1. 1. 2009)

http://ads3.arctur.si/nova-gorica-gids/mma_bin_public.php?id=1696 (1. 1. 2009)

www.nova-gorica.si/?vie=gds&id=20080911115527 (5. 3. 2009)

Ministrstvo za Zunanje zadeve. Uradne objave (2006).

www.mzz.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/3247/1703/

www.mzz.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/3247/1699/ (7. 2. 2008)

Mladina

Cerar, Gregor (2004).

www.mladina.si/tehdnik/200422/clanek/uvo-manipulator--gregor_cerar-2/ (14. 1. 2009)

Dugorepec, Toni (2006).

www.mladina.si/tehdnik/200620/clanek/uvo-manipulator--toni_dugorepec/ (5. 10. 2008)

Dugorepec, Toni (2008).

www.mladina.si/tehdnik/200827/jez_se_je_podrl__voda_pa_se_ni_razlila (17. 1. 2009)

Gačič, Siniša (2005).

www.mladina.si/tehdnik/200511/clanek/slo--simboli-sinisa_gacic/ (5. 10. 2008)

Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije;

www.primorske.si/Article_widePrva.aspx?pDesc=268,149&content=hdocs/porocilo/porocilo-slo (3. 4. 2008)

Primorske novice. Koron, Davorin (2008):

www.primorske.si/PN/article_wide.aspx?pDesc=15384,142 (1. 2. 2009)

Pušnik, Maruša (1999).

<http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip19995Pusnik.PDF> (13. 2. 2009)

Radio 1. Trg končno dobil ime (2007).

www.radio1.si/?p=novice&id=773®ija=4 (7. 2. 2009)

Radio Kranj. Gremo na potep (2003).

www.radiokranj.si/Vsebinska.php?Naslov=Gremo%20na%20potep&offset=98 (1. 2. 2009)

Regione Friuli Venezia Giulia.

www.consiglio.regione.fvg.it/pagine/comunicazione/comunicatistampa. (24. 9. 2008)

Repubblica.

Rumiz, Paolo (2004). www.pbmstoria.it/fonti1474 (17. 4. 2008)

Rumiz, Paolo (2007).

<http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2007/12/09/la-fine-del-grande-freddo.html> (14. 4. 2008)

Repubblica. Speciale Europa (2004).

<http://quotidianiespressorepubblica.it/ilpiccolo/speciali/europa/pdf/13.pdf> (5. 10. 2008)

Rop, Anton (2004).

www.nekdanji-pv.gov.si/2002-2004/index.php?vsebina=govor-30-04-04 (18. 9. 2008)

RTV SLO. M. A. (2008).

www.rtvsl.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=1&c_id=175984 (14. 1. 2009)

Russell, A. Dewey.

www.pywww.com/intropsych/ch06_memory/flashbulb_memory.html (17. 5. 2008)

Sabotin, park miru.

www.sabotin.net/ (18. 4. 2009)

Skupina Ljubiteljev Nove Gorice. Facebook (2008).

www.facebook.com/group.php?gid=45155459684 (1. 2. 2009)

Slovenski narodni varnostni zbor (2007).

<http://snvz.mojforum.si/snvz-about54.html> (7. 10. 2008)

Talarico, M. Jennifer, Rubin, C. David (2003).

http://911memory.nyu.edu/abstracts/talarico_rubin.pdf (17. 5. 2008)

Zgodovina Splošne bolnišnice dr. F. Derganca.

www.bolnismnica-go.si/typo3/index.php?id=95 (1. 2. 2009)

La Decima Flottiglia MAS (Decima Flottiglia Mezzi d'Assalto) e la Venezia Giulia, 1943–1945.

www.italia-rsi.org/farsixa/decimaveneziagiulia.htm (2. 5. 2012)

ARHIVSKO GRADIVO:

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI (PANG)

- MLO SOLKAN
 - SIAU GORICA
 - Topografija NOB
- f. 1013
f. 1014

ARCHIVIO CENTRALE DELLO STATO (ACS), Italija

- Ministero per gli Interni – Gabinetto (MIG)
MIG (1944–46), f. 138;
MIG (1944–46), f. 151;
MIG (1944–46), f. 231;

- Allied Control Commission (ACC)
f. 1000/ 136/ 278, Administration of NE Italy;
f. 1000/143/ 1445, Yugoslav-Trieste Incidents; April–May 1945;
f. 11302/115/5 Gorizia Area, Deportees;
f. ACC 43 (1-3) 11302/115/3 Gorizia Area, Claims, July 1945–February 1946;
f. GOR- AC-30 (1-6) 11302/115/4/ Gorizia Area, Protest, February–Dec 1946;

FOTOGRAFSKO GRADIVO:

MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE (MNZS)

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI (PANG)

GORIŠKI MUZEJ NOVA GORICA

PRIVATNA ZBIRKA SELVINO CESCHIA

PRIČEVALCI

- Vilma B. (Gorica l. 1928), int. 11. 8. 2007
Ana B. (Solkan l. 1922), int. 11. 8. 2007
Olga B. (Vojščica l. 1926), int. 8. 6. 2008
Silva C. (Vrtojba l. 1929), int. 1. 3. 2008
Italico C. (Gorica l. 1930), int. 11. 8. 2007
Dario C. (Gorizia l. 1930), int. 3. 9. 2007
Adele D. (Gradišče ob Soči l. 1926), int. 31. 8. 2007 / int. 9. 2. 2008
Jožef D. (Solkan), int. 10. 2. 2007 / int. 11. 2. 2007
Martina D. (Solkan), int. 11. 2. 2007
Marija F. (Preserje l. 1929), int. 10. 4. 2007
Stana F. (Miren l. 1925), int. 19. 8. 2007
Darinka F. (Vrtojba l. 1923), int. 1. 3. 2008
Evelina G. (Salona d'Isonzo / Anhovo l. 1930), int. 12. 8. 2007
Mafalda G. (Grčna l. 1928), int. 2. 3. 2008
Rafael G. (Solkan l. 1924), int. 9. 2. 2008
Albina H. (Podsabotin l. 1926), int. 8. 6. 2008
Tatjana M. (l. 1933–2008), int. 12. 10. 2007
Tomaž M. (Solkan 1932–2011), int. 12. 10. 2007
Marija M. (Solkan l. 1924), int. 8. 1. 2007 / int. 24. 6. 2007
Iris M., int. 13. 10. 2007
Savo M. (Sovodnje l. 1928), int. 13. 10. 2007
Ana M. – AnaMaria T. (Gorica l. 1930), int. 19. 8. 2007
Ana N. (Grčna l. 1926), int. 1. 3. 2008
Silvino P. (Pordenone l. 1921), int. 11. 8. 2007
Renata S. (Rim l. 1916), int. 31. 8. 2007
Iolanda S. – Jolanda Š. (Vipolže l. 1927), int. 23. 6. 2007
Julijana Š. (Kromberk l. 1916 – 2012), int. 14. 8. 2005 / int. 22. 7. 2007
Luigia V. (Gorica l. 1920), int. 24. 2. 2008
Anica V. (Ajševica l. 1919), int. 22. 7. 2007
Franc V. (Solkan 1914–2006), int. 14. 8. 2005
Bruno V. (Solkan l. 1930), int. 11. 2. 2007
Anica Ž. (Gorica l. 1934), int. 11. 1. 2007

O AVTORICI

KAJA ŠIROK je direktorica Muzeja novejše zgodovine Slovenije. Na Univerzi v Ljubljani je leta 2003 končala univerzitetni študij zgodovine in italijanskega jezika s književnostjo. Oktobra 2009 je na Univerzi v Novi Gorici (študijski program ZRC SAZU) zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom »Kolektivni spomin in kolektivna pozaba v obmejnem prostoru. Spomini na Gorico 1945–47«. Za doktorsko delo je prejela priznanje Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Med študijem se je kot štipendistka italijanske vlade izpopolnjevala na doktorskem programu oddelka za zgodovino na bolonjski univerzi, kjer je raziskovala italijansko povojno historično naracijo. Na Visoki šoli za dizajn v Ljubljani in Fakulteti za humanistiko na Univerzi v Novi Gorici predava kulturno zgodovino, v slovenskih in mednarodnih znanstvenih revijah pa redno objavlja članke o kulturni zgodovini, komemoracijah, nacionalnih diskurzih, spominskih študijah in praksah vizualizacije preteklosti. Akademsko delo povezuje z delom na področju kulture in izobraževanja.

Julijani Širok
(1916 – 2012)

Kalejdoskop goriške preteklosti je knjiga o odnosih o odnosih in življenju ljudi ob meji, ki je razumljena večplastno, kot državna meja, prostorska meja, časovna meja med tem, kar se je zgodilo, in današnjim pomenom teh dogodkov. Avtorica razpravlja o preteklosti, ki ta prostor deli, in sedanjosti, ki vsaj na videz ta prostor združuje. Knjiga pripoveduje o mestu Gorica, ki si ga lastijo pripadniki obeh nacionalnih skupnosti, o borbi za odrešitev in svobodo, o odnosu med ljudmi, ki se sprehajajo ob isti reki, kupujejo v istih trgovinah in jedo podobne jedi, pri tem pa ohranjajo tanko linijo medsebojne različnosti, miselno konstruiran prepad, ki med njimi utrjuje distanco. Meja, ki je iz pokrajine vizualno izginila decembra 2007, ostaja kriterij prostorskega ločevanja in oblikovanja identitete, ki upravičuje obstoj posamezne skupnosti.

Avtorica raziskuje odnos med zgodovino in ustno zgodovino, razliko med individualnim in kolektivnim spominom ter oblikovanjem spominskih skupnosti. Skupnosti analizira v odnosu do aktualnih obmejnih medijskih diskurzov, skozi vpeljane nacionalne historične diskurze in preko življenjskih pripovedi ljudi, ki na tem območju živijo. Odgovarja na vprašanje kako so dogodki, ki so se na območju zgodili pred nastankom meje, vplivali na oblikovanje identitete posameznika in skupnosti ter kako so se te izkušnje kristalizirale v spominskih naracijah in obmejnih komemoracijskih praksah.

Kaja Širok je direktorica Muzeja novejšje zgodovine Slovenije in docentka na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Visoki šoli za dizajn v Ljubljani.

kulturni
spomin

Z zbirko **Kulturni spomin** želimo v Sekciji za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU odpreti prostor za obravnave spomina na dogodke, ki so v Sloveniji in jugovzhodni Evropi pomembno zaznamovali 20. stoletje v vsej njegovi večplastnosti, pri čemer izpostavljamo zlasti ob tem nastala notranja nasprotja. Zbirka prinaša dela, ki nedavno preteklost obravnavajo in osvetlujejo kot konstitutivni del sedanjih zgodb, trenj, napetosti in želja.

ISSN 2232-387 19 EUR

9 789612 544034